

Inhaltsverzeichnis

I Inhaltsverzeichnis	2
I. Rhetorik	4
1. Eine Cicerorede (ca. 30 Seiten) oder	4
II. Römische Philosophie	4
1. Cicero, Tusc. V,2,5f.: Hymnus an die Philosophie.....	4
2. Cicero, ac. II,118: Bedeutende Denker vor Sokrates	4
3. Cicero, fin. I,17: Demokrit.....	5
4. Cicero, Tusc. V,4,10f.: Die sokratische Wende.....	5
5. Cicero, Tusc. I,40,97f.: Sokrates über den Tod	5
6. Cicero, fin. I,29-33: Epikur	6
7. Cicero, Tusc. V,6,15-17: Stoische Lebenshaltung	8
8. Cicero, off. I,11-22: Anthropologische Grundlegung der Ethik.....	9
9. Cicero, de off. I,85-89: Vorschriften für den Staatsmann.....	12
10. Cicero, rep. I,39; 41-45: Der Staat ist Sache des Volkes.....	13
11. Cicero, rep. I,65-70: Kreislauf der Verfassungen	15
12. Seneca, ep. I,1.....	18
13. Seneca, ep. II,16.....	19
14. Seneca, ep. V,47	20
III. Geschichtsschreibung	23
1. Caesar, bell. Gall. I,1-30; VI,11-24; VII,77-78.....	23
2. Sallust, Cat. 1-17; 20-25; 36,4-39; 51-54; 61.....	44
3. Titus Livius, Praef.; I,1-7; 57-60; II,32; V,41; 47.....	65
IV. Römische Dichtung	78
1. Catull.....	78
2. Ovid, Amores.....	82
3. Horaz, Oden.....	84
4. Vergil, Aen. 1. Buch oder 4. Buch.....	89
5. Ovid, Metamorphosen.....	125
a. I,1-162: Prooemium, Kosmogonie, Weltalter.....	125

b.	Ovid, Met. I,452-567: Apollo und Daphne	129
c.	Ovid, Met. III,339-510: Narcissus und Echo	132
d.	Ovid, Met. VI,146-312: Niobe	136
e.	Ovid, Met. VIII,183-235: Daedalus und Icarus.....	140
f.	Ovid, Met. X,1-77: Orpheus und Eurydice.....	142

I. Rhetorik**1. Eine Cicerorede (ca. 30 Seiten) oder****II. Römische Philosophie****1. Cicero, Tusc. V,2,5f.: Hymnus an die Philosophie**

O vitae philosophia dux, o virtutis inda-
gatrix expultrixque vitiorum! quid non modo nos,
sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu
urbis peperisti, tu dissipatos homines in societatem 10
vitae convocasti, tu eos inter se primo domiciliis,
deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione
iunxisti, tu inventrix legum, tu magistra morum et
disciplinae fuisti; ad te confugimus, a te opem peti-
mus, tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc 15
penitus totosque tradimus. est autem unus dies bene
et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati ante-
ponendus. cuius igitur potius opibus utamur quam 6.1
tuis, quae et vitae tranquillitatem largita nobis es et
terrorem mortis sustulisti?

2. Cicero, ac. II,118: Bedeutende Denker vor Sokrates

118.1

Princeps Thales unus e septem, cui sex reliquos
concessisse primas partes ferunt,
ex aqua dixit constare omnia. at hoc Anaxi-
mandro populari et sodali suo non persuasit; is enim 5
infinitatem naturae dixit esse e qua omnia gignerentur.
post eius auditor Anaximenes infinitum aera,
sed ea quae ex eo orerentur definita; gigni autem
terrā aquam ignem, tum ex iis omnia. Anaxagoras
materiam infinitam, sed ex ea particulās similes inter
se minutās, eas primum confusas postea in ordinem
adductas mente divina. Xenophanes paulo etiam anti-
quior unum esse omnia, neque id esse mutabile, et
id esse deum neque natum umquam et sempiternum,
conglobata figura. Parmenides ignem qui moveat, ter-
ram quae ab eo formetur. Leucippus plenum et inane.
Democritus huic in hoc similis, uberior in ceteris. 10
15

Empedocles haec per volgata et nota quattuor. Heraclitus ignem.

3. Cicero, fin. I,17: Demokrit

Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriantur, primum totus est alienus. Democritea dicit per pauca mutans, sed ita, ut ea, quae corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. ille atomos quas appellat, id est corpora individua propter soliditatem, censem in infinito inani, in quo nihil nec summum nec infimum nec medium nec ultimum nec extreum sit, ita ferri, ut concursionibus inter se cohaerescant, ex quo efficiantur ea, quae sint quaeque cernantur, omnia, eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex aeterno tempore intellegi convenire.

5

10

4. Cicero, Tusc. V,4,10f.: Die sokratische Wende

Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Arche laum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motus que tractabantur, et unde omnia orerentur quove reciderent, studioseque ab is siderum magnitudines intervalla cursus anquirebantur et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo et in urbibus conlocavit et in domus etiam introduxit et coëgit de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere. cuius multiplex ratio disputandi rerumque varietas et ingenii magnitudo Platonis memoria et litteris consecrata plura genera effecit dissentientium philosophorum ...

10

11.1

5. Cicero, Tusc. I,40,97f.: Sokrates über den Tod

'Magna me' inquit 'spes tenet, iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. necesse est enim sit alterum de duobus, ut aut sensus omnino omnes mors auferat aut in alium quandam locum ex his locis morte migretur. quam ob rem, sive sensus ex-

10

tinguitur morsque ei somno similis est, qui non num-
quam etiam sine visis somniorum placatissimam quie-
tem adfert, di boni, quid lucri est emori! aut quam
multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponan-
tur! cui si similis est perpetuitas omnis consequentis
temporis, quis me beatior? sin vera sunt quae di-
cuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas
qui e vita excesserunt incolunt, id multo iam beatus
est... ‘sed tempus est’ inquit ‘iam hinc abire,
me, ut moriar, vos, ut vitam agatis.
utrum autem sit melius, dii immortales
sciunt, hominem quidem scire arbitror neminem.’

15
98.1

6. Cicero, fin. I,29-33: Epikur

Quaerimus igitur, quid sit extremum et ultimum
bonorum, quod omnium philosophorum sententia tale
debet esse, ut ad id omnia referri oporteat, ipsum
autem nusquam. hoc Epicurus in voluptate ponit,
quod summum bonum esse vult, summumque malum
dolorem, idque instituit docere sic: omne animal, si-
mul atque natum sit, voluptatem appetere eaque gau-
dere ut summo bono, dolorem aspernari ut sumnum
malum et, quantum possit, a se repellere, idque facere
nondum depravatum ipsa natura incorrupte atque in-
tegre iudicante. itaque negat opus esse ratione neque
disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugien-
dus dolor sit. sentiri haec putat, ut calere ignem, ni-
vem esse albam, dulce mel. quorum nihil oportere ex-
quisitis rationibus confirmare, tantum satis esse admon-
nere. interesse enim inter argumentum conclusionem
que rationis et inter mediocrem animadversionem atque
admonitionem. altera occulta quaedam et quasi invo-
luta aperiri, altera prompta et aperta iudicari. etenim
quoniam detractis de homine sensibus reliqui nihil est,
necessse est quid aut ad naturam aut contra sit a na-
tura ipsa iudicari. ea quid percipit aut quid iudicat,
quo aut petat aut fugiat aliquid, praeter voluptatem et
dolorem? Sunt autem quidam e nostris, qui haec sub-
tilius velint tradere et negent satis esse quid bonum
sit aut quid malum sensu iudicari, sed animo etiam ac

15
30.1
5
10
15
31.1

ratione intellegi posse et voluptatem ipsam per se esse expetendam et dolorem ipsum per se esse fugiendum. itaque aiunt hanc quasi naturalem atque insitam in ani- mis nostris inesse notionem, ut alterum esse appeten- dum, alterum aspernandum sentiamus. Alii autem, qui- bus ego assentior, cum a philosophis compluribus per- multa dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causae confidere, sed et argumentandum et accurate disserendum et rationibus conquisitis de voluptate et dolore disputandum putant.	5
Sed ut perspiciatis, unde omnis iste natus error sit voluptatem accusantium doloremque laudantium, totam rem aperiam eaque ipsa, quae ab illo inventore veri- tatis et quasi architecto beatae vitae dicta sunt, expli- cabo. nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur aut odit aut fugit, sed quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem sequi ne- sciunt, neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, consectetur, adipisci velit, sed quia non numquam eius modi tempora incident, ut labore et dolore magnam aliquam quaerat voluptatem. Ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea com- modi consequatur? quis autem vel eum iure reprehен- derit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil molestiae consequatur, vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur? At vero eos et accusamus et iusto odio dignissimos ducimus, qui blanditiis praesen- tium voluptatum deleniti atque corrupti, quos dolores et quas molestias excepturi sint, obcaecati cupiditate non provident, similique sunt in culpa, qui officia de- serunt mollitia animi, id est laborum et dolorum fuga. et harum quidem rerum facilis est et expedita distinc- tio. nam libero tempore, cum soluta nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quo minus id, quod maxi- me placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor repellendus. temporibus autem qui- busdam et aut officiis debitibus aut rerum necessitatibus saepe eveniet, ut et voluptates repudiandae sint et mo- lestiae non recusandae. itaque earum rerum hic tene-	10
	1.32.1
	5
	10
	15
	33.1
	5
	10

tur a sapiente delectus, ut aut reiciendis voluptatibus
maiores alias consequatur aut perferendis doloribus as-
periores repellat.

15

7. Cicero, Tusc. V,6,15-17: Stoische Lebenshaltung

Quia motus turbulenti iactationesque animorum in-
citatae et impetu inconsiderato elatae rationem omnem
repellentes vitae beatae nullam partem relinquunt. quis
enim potest mortem aut dolorem metuens, quorum
alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse
non miser? quid, si idem, quod plerumque fit, pau-
pertatem ignominiam infamiam timet, si debilitatem
caecitatem, si denique, quod non singulis hominibus,
sed potentibus populis saepe contigit, servitutem? pot-
est ea timens esse quisquam beatus? » quid, qui non
modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque
praesentia—adde eodem exilia luctus orbitates: qui
rebus his fractus aegritudine eliditur, potest tandem
esse non miserrimus? quid vero? illum, quem libidini-
bus inflammatum et furentem videmus, omnia rabide
adpetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluen-
tius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentius-
que sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? quid?
elatus ille levitate inanique laetitia exultans et temere
gestiens nonne tanto miseror, quanto sibi videtur bea-
tior? ergo ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli
metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae li-
bidines incitant, nullae futilles laetitiae exultantes lan-
guidis liquefaciunt voluptatibus. ut maris igitur tran-
quillitas intellegitur nulla ne minima quidem aura fluc-
tus commovente, sic animi quietus et placatus status
cernitur, cum perturbatio nulla est, qua moveri queat.
quodsi est qui vim fortunae, qui omnia humana, quae
cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec
timor eum nec angor attingat, idemque si nihil con-
cupiscat, nulla ecferatur animi inani voluptate, quid
est cur is non beatus sit? et si haec virtute efficiuntur,
quid est cur virtus ipsa per se non efficiat beatos?

10

15

16.1

5

10

15

17.1

5

8. Cicero, off. I,11-22: Anthropologische Grundlegung der Ethik

11.1

Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se,
 vitam corpusque tueatur, declinet ea, quae nocitura
 videantur, omniaque, quae sint ad vivendum neces-
 saria anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia
 generis eiusdem.

5

Commune autem animantium omnium est coniunc-
 tionis appetitus procreandi causa et cura quaedam
 eorum, quae procreata sint. Sed inter hominem et be-
 luam hoc maxime interest, quod haec tantum, quan-
 tum sensu movetur, ad id solum, quod adest quodque
 praesens est se accommodat, paulum admodum sen-
 tiens praeteritum aut futurum. Homo autem, quod ra-
 tionis est particeps, per quam consequentia cernit,
 causas rerum videt earumque praegressus et quasi
 antecessiones non ignorat, similitudines comparat re-
 busque praesentibus adiungit atque adnectit futuras,
 facile totius vitae cursum videt ad eamque degendam
 praeparat res necessarias. Eademque natura vi ra-
 tionis hominem conciliat homini et ad orationis et
 ad vitae societatem ingeneratque in primis praecipuum
 quendam amorem in eos, qui procreati sunt impel-
 litque, ut hominum coetus et celebrationes et esse et
 a se obiri velit ob easque causas studeat parare ea,
 quae suppeditent ad cultum et ad victimum, nec sibi
 soli, sed coniugi, liberis, ceterisque quos caros habeat
 tuerique debeat, quae cura exsuscitat etiam animos et
 maiores ad rem gerendam facit. In primisque hominis
 est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque
 cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum
 avemus aliquid videre, audire, addiscere cognitionem-
 que rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate
 vivendum necessariam ducimus. Ex quo intellegitur,
 quod verum, simplex sincerumque sit, id esse naturae
 hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati ad-
 iuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini
 parere animus bene informatus a natura velit nisi
 praecipienti aut docenti aut utilitatis causa iuste et
 legitime imperanti; ex quo magnitudo animi existit
 humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa par-

1.11.7

10

15

12.1

1.15.1

5

13.1

5

10

14.1

va vis naturae est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quae aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit; quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandam putat cavetque ne quid indecore effeminateve faciat, tum in omnibus et opinionibus et factis ne quid libidinose aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatitur et efficitur id, quod quaerimus, honestum, quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit, quodque vere dicimus, etiamsi a nullo laudetur, natura esse laudabile.

5

10

15

Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamquam faciem honesti vides, 'quae si oculis cerneretur, mirabiles amores ut ait Plato, excitaret sapientiae'. Sed omne, quod est honestum, id quattuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri sollertiaque versatur aut in hominum societate tuenda tribuendoque suum cuique et rerum contractarum fide aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore aut in omnium, quae fiunt quaeque dicuntur ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia. Quae quattuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascentur, velut ex ea parte, quae prima descripta est, in qua sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri, eiusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit quique acutissime et celerime potest et videre et explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic quasi materia, quam tractet et in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositae sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitae continetur, ut et societas hominum coniunctioque servetur et animi excellentia magnitudoque cum in augendis opibus utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo

5

10

15

16.1

5

17.1

5

magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem et constantia et moderatio et ea, quae sunt his similia, versantur in eo genere ad quod est adhibenda actio quaedam, non solum mentis agitatio. Is enim rebus, quae tractantur in vita, modum quendam et ordinem adhibentes, honestatem et decus conservabimus.

10

Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiae cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus, labi autem, errare, nescire, decipi et malum et turpe dicimus. In hoc genere et naturali et honesto duo vitia vitanda sunt, unum, ne incognita pro cognitis habeamus hisque temere assentiamur, quod vitium effugere qui volet—omnes autem velle debent—adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis quod in rebus honestis et cognitione dignis operae curaeque ponetur, id iure laudabitur, ut in astrologia C. Sulpicium audimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in iure civili, quae omnes artes in veri investigatione versantur, cuius studio a rebus gerendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, a qua tamen fit intermissio saepe multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quae numquam adquiescit, potest nos in studiis cognitionis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consilii capiendis de rebus honestis et pertinentibus ad bene beatique vivendum aut in studiis scientiae cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

10

19.1

5

De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitae quasi communitas continetur; cuius partes duae: iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua viri boni nominantur, et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed

15

20.1

5

iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria, deinde ut communibus pro communibus utatur, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla natura, sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt, aut victoria, ut qui bello potiti sunt, aut lege, pactione, condicione, sorte; ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum; similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique optigit, id quisque teneat; e quo si quis <quaevi> sibi appetet, violabit ius humanae societatis.

21.1

5

9. Cicero, *de off. I,85-89: Vorschriften für den Staatsmann*

Omnino qui rei publicae praefuturi sunt duo Platonis praecepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quaecumque agunt, ad eam referant oblii commodorum suorum, alterum, ut totum corpus rei publicae curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio rei publicae ad eorum utilitatem, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem neglegunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam; ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnae discordiae, in nostra re publica non solum seditiones, sed etiam pestifera bella civilia; quae gravis et fortis civis et in re publica dignus principatu fugiet atque oderit tradetque se totum rei publicae neque opes aut potentiam consectabitur totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit omninoque ita iustitiae honestatique adhaerescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quae dixi. Miserrima omnino est ambitio honorumque contentio, de qua praoclare apud eundem est Platonem "similiter facere eos, qui inter se contendent, uter potius rem publicam administraret, ut

85.1

5

10

86.1

5

10

87.1

si nautae certarent, quis eorum potissimum gubernaret". Idemque praecipit, "ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui suo iudicio tueri rem publicam velint", qualis fuit inter P. Africanum et Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec vero audiendi qui graviter inimicis irascendum putabunt idque magnanimi et fortis viri esse censebunt; nihil enim laudabilius, nihil magno et praeclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis et in iuris aequabilitate exercenda etiam est facilitas et altitudo animi quae dicitur, ne si irascamur aut intempestive accendentibus aut impudenter rogantibus in morositatem inutilem et odiosam incidamus et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicae causa severitas, sine qua administrari civitas non potest. omnis autem et animadversio et castigatio contumelia vacare debet neque ad eius, qui punitur aliquem aut verbis castigat, sed ad rei publicae utilitatem referri. Cavendum est etiam ne maior poena quam culpa sit et ne isdem de causis alii plectantur, alii ne appellantur quidem. prohibenda autem maxime est ira puniendo; numquam enim iratus qui accedit ad poenam mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium et parum, quae placet Peripateticis et recte placet, modo ne laudarent iracundiam et dicerent utiliter a natura datam. illa vero omnibus in rebus repudianda est optandumque, ut ii, qui praesunt rei publicae, legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate ducentur.

5
1.88.1
5
10
89.1
5
10

10. Cicero, rep. I,39; 41-45: Der Staat ist Sache des Volkes

Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus. Eius autem prima causa coëundi est non tam inbecillitas quam naturalis quedam hominum quasi congregatio; non est enim singulare nec solivagum genus hoc, sed ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum affluen^{tia} . . .

39.1
5

...Hi coetus igitur hac, de qua exposui, causa
instituti sedem primum certo loco domiciliorum causa
constituerunt; quam cum locis manuque saepsissent,
eius modi coniunctionem tectorum oppidum vel urbem
appellaverunt delubris distinctam spatiisque commu-
nibus. Omnis ergo populus, qui est talis coetus mul-
titudinis, qualem exposui, omnis civitas, quae
est constitutio populi, omnis res publica, quae, ut dixi,
populi res est, consilio quodam regenda est, ut diu-
turna sit. Id autem consilium primum semper ad eam
causam referendum est, quae causa genuit civitatem.
Deinde aut uni tribuendum est aut delectis quibusdam
aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. Quare
cum penes unum est omnium summa rerum, regem
illum unum vocamus et regnum eius rei publi-
cae statum. Cum autem est penes delectos, tum illa
civitas optimatum arbitrio regi dicitur. Illa autem
est civitas popularis (sic enim appellant), in qua in
populo sunt omnia. Atque horum trium generum
quodvis, si teneat illud vinclum, quod primum homi-
nes inter se rei publicae societate devinxit, non per-
fectum illud quidem neque mea sententia optimum
<est>, sed tolerabile tamen, ut aliud alio pos-
sit esse praestantius. Nam vel rex aequus ac sapiens
vel delecti ac principes cives vel ipse populus, quam-
quam id est minime probandum, tamen nullis inter-
iectis iniquitatibus aut cupiditatibus posse videtur ali-
quo esse non incerto statu.

Sed et in regnis nimis expertes sunt ceteri com-
munis iuris et consilii, et in optimatum dominatu
vix particeps libertatis potest esse multitudo,
cum omni consilio communi ac potestate careat, et
cum omnia per populum geruntur quamvis iustum
atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas est iniqua,
cum habet nulos gradus dignitatis. Itaque si Cyrus
ille Perses iustissimus fuit sapientissimusque rex, ta-
men mihi populi res (ea enim est, ut dixi antea, pu-
blica) non maxime expetenda fuisse illa videtur, cum
regeretur unius nutu ac modo; si Massilienses,
nostris clientes, per delectos et principes cives summa

5

10

42.1

5

10

15

43.1

5

10

iustitia reguntur, inest tamen in ea condicione populi similitudo quaedam servitutis; si Athenienses quibusdam temporibus sublato Areopago nihil nisi populi scitis ac decretis agebant, quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant, non tenebat ornatum suum civitas.

15

Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum publicarum non turbatis atque permixtis, sed suum statum tenentibus. Quae genera primum sunt in iis singula vitiis, quae ante dixi, deinde habent perniciosa alia vicia; nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum. Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili aut, si voltis, etiam amabili, Cyro, subest ad inmutandi animi licentiam crudelissimus ille Phalaris, cuius in similitudinem dominatus unius proclivi cursu et facile delabitur. Illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitimus est, qui fuit quodam tempore apud Athenienses triginta <virorum> consensus et factio. Iam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi, ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam pesti . . .

44.1

5

10

15

45.1

. . . deterrimus et ex hac vel optimatum vel factiosa tyrannica illa vel regia vel etiam persaepe popularis, itemque ex ea genus aliquod ecflorescere ex illis, quae ante dixi, solet, mirique sunt orbes et quasi circumitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum; quos cum cognosse sapientis est, tum vero prospicere inpendentis in gubernanda re publica moderantem cursum atque in sua potestate retinentem magni cuiusdam civis et divini paene est viri. Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse sentio, quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus.

5

10

11. Cicero, rep. I,65-70: Kreislauf der Verfassungen

Et Scipio: Est omnino, cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio, dixerim, accuratius mihi dicendum de commutationibus rerum

65.1

publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto. Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio: Cum rex iniustus esse coepit, perit illud ilico genus, et est idem ille tyrannus, deterrium genus et finitimum optimo; quem si optimates oppreserunt, quod ferme evenit, habet statum res publica de tribus secundarium; est enim quasi regium, id est patrium consilium populo bene consulentium principum. Sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior, quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur tuerique vult per se constitutam rem publicam. Si quando aut regi iusto vim populus attulit regnove eum spoliavit aut etiam, id quod evenit saepius, optimatum sanguinem gustavit ac totam rem publicam substravit libidini suae (cave putas autem mare ullum aut flammam esse tantam, quam non facilius sit sedare quam effrenatam insolentia multitudinem), tum fit illud, quod apud Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere Latine potuero; difficile factu est, sed conabor tamen. 'Cum' enim inquit 'inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti malisque usus ille ministris non modice temperatam, sed nimis meracam libertatem sitiens hausit, tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrant, insequitur, insimulat, arguit, praepotentes, reges, tyrannos vocat.' Puto enim tibi haec esse nota. L. Vero mihi, inquit ille, notissima. S. Ergo illa sequuntur: 'eos, qui pareant principibus, agitari ab eo populo et servos voluntarios appellari; eos autem, qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos, qui efficiant, ne quid inter privatum et magistratum differat, ferunt laudibus et mactant honoribus, ut necesse sit in eius modi re publica plena libertatis esse omnia, ut et privata domus omnis vacet dominatione et hoc malum usque ad bestias perveniat, denique ut pater filium metuat, filius patrem neglegat, absit omnis pudor, ut

5

10

15

20

66.1

5

67.1

5

10

plane liberi sint, nihil intersit, civis sit an pe-	
regrinus, magister ut discipulos metuat et iis	
blandiatur spernantque discipuli magistros,	15
adulescentes ut senum sibi pondus adsumant,	
senes autem ad ludum adulescentium descen-	
dant, ne sint iis odiosi et graves; ex quo fit, ut	
etiam servi se liberius gerant, uxores	
eodem iure sint, quo viri, inque tanta liber-	20
tate canes etiam et equi, aselli denique liberi	
sic incurant, ut iis de via decedendum sit.	
Ergo ex hac infinita,' inquit, 'licentia haec	
summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque	
mentes evadant civium, ut, si minima vis ad-	25
hibeatur imperii, irascantur et perferre ne-	
queant; ex quo leges quoque incipiunt negle-	
gere, ut plane sine ullo domino sint.'	
Tum Laelius: Prorsus, inquit, expressa sunt	68.1
a te, quae dicta sunt ab illo. S. Atque, ut iam ad	
sermonis mei auctorem revertar, ex hac nimia licentia,	
quam illi solam libertatem putant, ait ille ut ex stirpe	
quadam existere et quasi nasci tyrannum. Nam ut	5
ex nimia potentia principum oritur interitus princi-	
pum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa	
servitute adficit. Sic omnia nimia, cum vel in tem-	
pestate vel in agris vel in corporibus laetiora	
fuerunt, in contraria fere convertuntur, maximeque <id>	10
in rebus publicis evenit, nimiaque illa libertas et po-	
populis et privatis in nimiam servitutem cadit. Itaque	
ex hac maxima libertate tyrannus gignitur et illa in-	
iustissima et durissima servitus. Ex hoc enim populo	
indomito vel potius immani deligitur aliqui plerum-	15
que dux contra illos principes adflictos iam	
et depulsos loco audax, inpurus, consectans proterve	
bene saepe de re publica meritos, populo gratificans	
et aliena et sua; cui quia privato sunt oppositi timo-	
res, dantur imperia et ea continuantur, praesidiis etiam,	20
ut Athenis Pisistratus, saepiuntur, postremo, a quibus	
producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni; quos	
si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur civitas;	
sin audaces, fit illa factio, genus aliud tyran-	
norum, eademque oritur etiam ex illo saepe optima-	25

tium praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua pravitas de via deflexit. Sic tamquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis autem principes aut populi, a quibus aut factiones aut tyranni, nec diutius umquam tenetur idem rei publicae modus.	30
Quod ita cum sit, <ex> tribus primis generibus longe praestat mea sententia regium, regio autem ipsi praestabit id, quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis. Placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale, esse aliud auctoritati principum impartitum ac tributum, esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. Haec constitutio primum habet aequabilitatem quandam magnam, qua carere diutius vix possunt liberi, deinde firmitudinem, quod et illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut existat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio, quodque ipsa genera generibus saepe commutantur novis, hoc in hac iuncta moderateque permixta conformatio rei publicae non ferme sine magnis principum vitiis evenit. Non est enim causa conversionis, ubi in suo quisque est gradu firmiter collocatus et non subest, quo praecipitet ac decidat.	69.1 5 10 15
Sed vereor, Laeli vosque homines amicissimi ac prudentissimi, ne, si diutius in hoc genere verser, quasi praecipientis cuiusdam et docentis et non vobiscum simul considerantis esse videatur oratio mea. Quam ob rem ingrediar in ea, quae nota sunt omnibus, quae sita autem a nobis iam diu. Sic enim decerno, sic sentio, sic adfirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut descriptione aut disciplina conferendam esse cum ea, quam patres nostri nobis acceptam iam inde a maioribus reliquerunt.	70.1 5

12. Seneca, ep. I,1

AD LVCILIVM EPISTVLAE MORALES

LIBER PRIMVS

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM

- Ita fac, mi Lucili: vindica te tibi, et tempus quod adhuc
aut auferebatur aut subripiebatur aut excidebat collige et
serva. Persuade tibi hoc sic esse ut scribo: quaedam tempora
eripiuntur nobis, quaedam subducuntur, quaedam effluunt.1.1.1
Turpissima tamen est iactura quae per neglegentiam fit. Et si
volueris attendere, magna pars vitae elabitur male agentibus,5
maxima nihil agentibus, tota vita aliud agentibus. Quem
mihi dabis qui aliquod pretium temporis ponat, qui diem
aestimet, qui intellegat se cotidie mori? In hoc enim fallimur,2.1
quod mortem prospicimus: magna pars eius iam praeterit;
quidquid aetatis retro est mors tenet. Fac ergo, mi Lucili,5
quod facere te scribis, omnes horas complectere; sic fiet ut
minus ex crastino pendeas, si hodierno manum inieceris.
Dum differtur vita transcurrit. Omnia, Lucili, aliena sunt,3.1
tempus tantum nostrum est; in huius rei unius fugacis ac
lubricae possessionem natura nos misit, ex qua expellit qui-
cumque vult. Et tanta stultitia mortalium est ut quae minima
et vilissima sunt, certe reparabilia, inputari sibi cum in-5
petravere patientur, nemo se iudicet quicquam debere qui
tempus accepit, cum interim hoc unum est quod ne gratus
quidem potest reddere.
- Interrogabis fortasse quid ego faciam qui tibi ista prae-4.1
cipio. Fatebor ingenu: quod apud luxuriosum sed diligentem
evenit, ratio mihi constat impensae. Non possum dicere nihil
perdere, sed quid perdam et quare et quemadmodum dicam;
causas paupertatis meae reddam. Sed evenit mihi quod pleris-5
que non suo vitio ad inopiam redactis: omnes ignoscunt,
nemo succurrit. Quid ergo est? non puto pauperem cui
quantulumcumque superest sat est; tu tamen malo serves
tua, et bono tempore incipies. Nam ut visum est maioribus
nostris, 'sera parsimonia in fundo est'; non enim tantum
minimum in imo sed pessimum remanet. Vale.5.1

13. Seneca, ep. II,16

- Liquere hoc tibi, Lucili, scio, neminem posse beathe vivere,16.1.1
ne tolerabiliter quidem, sine sapientiae studio, et beatam
vitam perfecta sapientia effici, ceterum tolerabilem etiam
inchoata. Sed hoc quod liquet firmandum et altius cotidiana
meditatione figendum est: plus operis est in eo ut proposita
custodias quam ut honesta proponas. Perseverandum est et5

adsiduo studio robur addendum, donec bona mens sit quod
bona voluntas est.

Non est philosophia populare artificium nec ostentationi
paratum; non in verbis sed in rebus est. Nec in hoc adhibetur,
ut cum aliqua oblectatione consumatur dies, ut dematur otio
nausia: animum format et fabricat, vitam disponit, actiones
regit, agenda et omittenda demonstrat, sedet ad gubernacu-
lum et per ancipitia fluctuantum derigit cursum. Sine hac
nemo intrepide potest vivere, nemo secure; innumerabilia
accidunt singulis horis quae consilium exigant, quod ab hac
petendum est. Dicet aliquis, 'quid mihi prodest philosophia,
si fatum est? quid prodest, si deus rector est? quid prodest,
si casus imperat? Nam et mutari certa non possunt et nihil
praeparari potest adversus incerta, sed aut consilium meum
occupavit deus decrevitque quid facerem, aut consilio meo
nihil fortuna permittit.' Quidquid est ex his, Lucili, vel si
omnia haec sunt, philosophandum est; sive nos inexorabili
lege fata constringunt, sive arbiter deus universi cuncta dis-
posuit, sive casus res humanas sine ordine inpellit et iactat,
philosophia nos tueri debet. Haec adhortabitur ut deo libenter
pareamus, ut fortunae contumaciter; haec docebit ut deum
sequaris, feras casum. ...

3.1

5

4.1

5

5.1

5

14. Seneca, ep. V,47

Libenter ex iis qui a te veniunt cognovi familiariter te
cum servis tuis vivere: hoc prudentiam tuam, hoc erudi-
tionem decet. 'Servi sunt.' Immo homines. 'Servi sunt.'
Immo contubernales. 'Servi sunt.' Immo humiles amici.
'Servi sunt.' Immo conservi, si cogitaveris tantundem in
utrosque licere fortunae. Itaque rideo istos qui turpe existi-
mant cum servo suo cenare: quare, nisi quia superbissima
consuetudo cenanti domino stantium servorum turbam cir-
cumdedit? Est ille plus quam capit, et ingenti aviditate
onerat distentum ventrem ac desuetum iam ventris officio,
ut maiore opera omnia egerat quam ingessit. At infelicibus
servis movere labra ne in hoc quidem, ut loquantur, licet;
virga murmur omne compescitur, et ne fortuita quidem
verberibus excepta sunt, tussis, sternumenta, singultus;
magno malo ulla voce interpellatum silentium luitur; nocte
tota ieuni mutique perstant. Sic fit ut isti de domino loquan-

47.1.1

5

2.1

5

3.1

5

4.1

tur quibus coram domino loqui non licet. At illi quibus non tantum coram dominis sed cum ipsis erat sermo, quorum os non consuebatur, parati erant pro domino porrigerere cervicem, periculum inminens in caput suum avertere; in conviviis loquebantur, sed in tormentis tacebant. Deinde eiusdem adrogantiae proverbium iactatur, totidem hostes esse quot servos: non habemus illos hostes sed facimus. Alia interim crudelia, inhumana praetereo, quod ne tamquam hominibus quidem sed tamquam iumentis abutimur. [quod] Cum ad cenandum discubuimus, aliis sputa deterget, aliis reliquias temulentorum <toro> subditus colligit. Alius pretiosas aves scindit; per pectus et clunes certis ductibus circumferens eruditam manum frusta excutit, infelix, qui huic uni rei vivit, ut altilia decenter secet, nisi quod miserior est qui hoc voluptatis causa docet quam qui necessitatis discit. Alius vini minister in muliebrem modum ornatus cum aetate luctatur: non potest effugere pueritiam, retrahitur, iamque militari habitu glaber retritis pilis aut penitus evulsis tota nocte pervigilat, quam inter ebrietatem domini ac libidinem dividit et in cubiculo vir, in convivio puer est. Alius, cui convivarum censura permissa est, perstat infelix et expectat quos adulatio et intemperantia aut gulae aut linguae revocet in crastinum. Adice obsonatores quibus dominici palati notitia subtilis est, qui sciunt cuius illum rei sapor excitet, cuius delectet aspectus, cuius novitate nauseabundus erigi possit, quid iam ipsa satietate fastidiat, quid illo die esuriat. Cum his cenare non sustinet et maiestatis suae deminutionem putat ad eandem mensam cum servo suo accedere. Di melius! quo ex istis dominos habet! Stare ante limen Callisti dominum suum vidi et eum qui illi impegerat titulum, qui inter reicula manicipia produxerat, aliis intrantibus excludi. Retulit illi gratiam servus ille in primam decuriam coniectus, in qua vocem praeco experitur: et ipse illum invicem apolo- gavit, et ipse non iudicavit domo sua dignum. Dominus Callistum vendidit: sed domino quam multa Callistus!	5
Vis tu cogitare istum quem servum tuum vocas ex isdem seminibus ortum eodem frui caelo, aequa spirare, aequa vivere, aequa mori! tam tu illum videre ingenuum potes quam ille te servum. Variana clade multos splendidissime natos, senatorum per militiam auspicantes gradum, fortuna depressit: alium ex illis pastorem, alium custodem casae fecit. Contemne	10.1
	5
	5
	5
	5
	5
	5
	5
	5
	5
	5

nunc eius fortunae hominem in quam transire dum contemnis
potes.

- Nolo in ingentem me locum inmittere et de usu servorum
disputare, in quos superbissimi, crudelissimi, contumeliosi-
simi sumus. Haec tamen praecepti mei summa est: sic cum
inferiore vivas quemadmodum tecum superiorem velis
vivere. Quotiens in mentem venerit quantum tibi in servum
<tuum> liceat, veniat in mentem tantundem in te domino
tuo licere. 'At ego' inquis 'nullum habeo dominum.' Bona
aetas est: forsitan habebis. Nescis qua aetate Hecuba servire
cooperit, qua Croesus, qua Darei mater, qua Platon, qua
Diogenes? Vive cum servo clementer, comiter quoque, et in
sermonem illum admitte et in consilium et in convictum. 11.1
- Hoc loco adclamabit mihi tota manus delicatorum 'nihil
hac re humilius, nihil turpius'. Hos ego eosdem deprehendam
alienorum servorum osculantes manum. Ne illud quidem
videtis, quam omnem invidiam maiores nostri dominis,
omnem contumeliam servis detraxerint? Dominum patrem
familiae appellaverunt, servos, quod etiam in mimis adhuc
durat, familiares; instituerunt diem festum, non quo solo
cum servis domini vescerentur, sed quo utique; honores illis
in domo gerere, ius dicere permiserunt et domum pusillam
rem publicam esse iudicaverunt. 'Quid ergo? omnes servos
admovebo mensae meae?' Non magis quam omnes liberos.
Erras si existimas me quosdam quasi sordidioris operae
reiecturum, ut puta illum mulionem et illum bubulcum.
Non ministeriis illos aestimabo sed moribus: sibi quisque dat
mores, ministeria casus adsignat. Quidam centent tecum quia
digni sunt, quidam ut sint; si quid enim in illis ex sordida
conversatione servile est, honestiorum convictus excutiet.
Non est, mi Lucili, quod amicum tantum in foro et in curia
quaeras: si diligenter adtenderis, et domi invenies. Saepe
bona materia cessat sine artifice: tempta et experire. Quem-
admodum stultus est qui equum empturus non ipsum
inspicit sed stratum eius ac frenos, sic stultissimus est qui
hominem aut ex veste aut ex condicione, quae vestis modo
nobis circumdata est, aestimat. 'Servus est.' Sed fortasse liber
animo. 'Servus est.' Hoc illi nocebit? Ostende quis non sit: alius
libidini servit, alius avaritiae, alius ambitioni, <omnes spei>,
omnes timori. Dabo consularem aniculae servientem, dabo
ancillulae divitem, ostendam nobilissimos iuvenes mancipia 12.1
- 5
- 13.1
- Hoc loco adclamabit mihi tota manus delicatorum 'nihil
hac re humilius, nihil turpius'. Hos ego eosdem deprehendam
alienorum servorum osculantes manum. Ne illud quidem
videtis, quam omnem invidiam maiores nostri dominis,
omnem contumeliam servis detraxerint? Dominum patrem
familiae appellaverunt, servos, quod etiam in mimis adhuc
durat, familiares; instituerunt diem festum, non quo solo
cum servis domini vescerentur, sed quo utique; honores illis
in domo gerere, ius dicere permiserunt et domum pusillam
rem publicam esse iudicaverunt. 'Quid ergo? omnes servos
admovebo mensae meae?' Non magis quam omnes liberos.
Erras si existimas me quosdam quasi sordidioris operae
reiecturum, ut puta illum mulionem et illum bubulcum.
Non ministeriis illos aestimabo sed moribus: sibi quisque dat
mores, ministeria casus adsignat. Quidam centent tecum quia
digni sunt, quidam ut sint; si quid enim in illis ex sordida
conversatione servile est, honestiorum convictus excutiet.
Non est, mi Lucili, quod amicum tantum in foro et in curia
quaeras: si diligenter adtenderis, et domi invenies. Saepe
bona materia cessat sine artifice: tempta et experire. Quem-
admodum stultus est qui equum empturus non ipsum
inspicit sed stratum eius ac frenos, sic stultissimus est qui
hominem aut ex veste aut ex condicione, quae vestis modo
nobis circumdata est, aestimat. 'Servus est.' Sed fortasse liber
animo. 'Servus est.' Hoc illi nocebit? Ostende quis non sit: alius
libidini servit, alius avaritiae, alius ambitioni, <omnes spei>,
omnes timori. Dabo consularem aniculae servientem, dabo
ancillulae divitem, ostendam nobilissimos iuvenes mancipia 14.1
- 5
- 15.1
- 16.1
- 5
- 17.1
- 5

pantomimorum: nulla servitus turpior est quam voluntaria.
 Quare non est quod fastidiosi isti te deterreant quominus
 servis tuis hilarem te praestes et non superbe superiorem:
 colant potius te quam timeant.

Dicet aliquis nunc me vocare ad pilleum servos et dominos de fastigio suo deicere, quod dixi, 'colant potius dominum quam timeant'. 'Ita' inquit 'prorsus? colant tamquam clien- tes, tamquam salutatores?' Hoc qui dixerit obliviscetur id dominis parum non esse quod deo sat est. Qui colitur, et amatur: non potest amor cum timore misceri. Rectissime ergo facere te iudico quod timeri a servis tuis non vis, quod verborum castigatione uteris: verberibus muta admonentur. Non quidquid nos offendit et laedit; sed ad rabiem cogunt pervenire deliciae, ut quidquid non ex voluntate respondit iram evocet. Regum nobis induimus animos; nam illi quoque oblieti et suarum virium et inbecillitatis alienae sic excan- descunt, sic saeviunt, quasi iniuriam acceperint, a cuius rei periculo illos fortunae suae magnitudo tutissimos praestat. Nec hoc ignorant, sed occasionem nocendi captant queren- do; acceperunt iniuriam ut facerent.	18.1
	5
	19.1
	5
	20.1
	5
	21.1

III. Geschichtsschreibung

1. Caesar, bell. Gall. I,1-30; VI,11-24; VII,77-78

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI LIBER PRIMVS

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garunna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important	1.1.1.1
	2.1
	3.1

proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de causa Hel- vetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit eti- am ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriun- tur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septentriones.	5 4.1 5.1 6.1 7.1 1.2.1.1 2.1 3.1 5 4.1 5.1 3.1.1 5 2.1
Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. is M. Messala [et P.] M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius iis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Reno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam no- stram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adfiebantur. pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum ccxl, in latitudinem clxxx patebant.	1.2.1.1 2.1 3.1 5 4.1 5.1 3.1.1 5 2.1
His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis per- moti constituerunt ea quae ad proficiscendum pertine- rent comparare, iumentorum et carorum quam ma- ximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum pro- ximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profactionem lege confirmant. ad eas res	3.1.1 5 2.1

conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civi-	3.1
tates suscepit. in eo itinere persuadet Castico Cataman-	4.1
taloedis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis	
multos annos obtinuerat et ab senatu populi Romani	
amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occu-	
paret, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi	5.1
Haedu, fratri Diviciaci, qui eo tempore principatum in	
civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut	
idem conaretur persuadet eique filiam suam in matrimo-	6.1
nium dat. per facile factu esse illis probat conata perficere	
propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus	7.1
esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum	
Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna	8.1
conciliaturum confirmat. hac oratione adducti inter se	
fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres	
potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese	
potiri posse sperant.	
Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. mori-	1.4.1.1
bus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coege-	
runt; damnatum poenam sequi oportebat ut igni cre-	
maretur. die constituta causae dictionis Orgetorix ad	2.1
iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia de-	
cem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque	
suos, quorum magnum numerum habebat, eodem con-	
duxit; per eos ne causam diceret se eripuit. cum civi-	3.1
tas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conare-	
tur multitudinemque hominum ex agris magistratus co-	
gerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut	4.1
Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem conciverit.	
Post eius mortem nihilominus Helvetii id quod con-	5.1.1
stituerant facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi	2.1
iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua	
omnia numero ad duodecim, vicos ad quadrungentos,	
reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne,	3.1
praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut do-	
mum redditionis spe sublata paratores ad omnia pericula	
subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quem-	
que domo efferre iubent. persuadent Rauracis et Tulin-	
gis et Latobrigis finitimis uti eodem usi consilio oppidis	
suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque,	
qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum trans-	4.1

ierant Noreiamque oppugnabant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.	5
Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua sin- guli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent; alterum per provin- ciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est proximum- que Helvetiorum finibus Genava. ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum vide- rentur, existimabant vel vi coacturos ut per suos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profecitionem compara- tis diem dicunt qua die ad ripam Rhodani omnes conve- niant. is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone A. Gabinio consulibus.	1.6.1.1
Caesari cum id nuntiatum esset eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriore contendit et ad Genavam pervenit. provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat—erat om- nino in Gallia ulteriore legio una—; pontem qui erat ad Genavam iubet rescindi. ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius prin- cipem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum; rogare ut eius volun- tate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Hel- vetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites quos imperaverat convenienter, lega- tis respondit diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Id. Apr. reverterentur.	2.1
Interea ea legione, quam secum habebat, militibus-	3.1
	5
	4.1
	7.1.1
	2.1
	3.1
	5
	4.1
	5.1
	6.1
	1.8.1.1

que, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius si se invito transire conarentur, prohibere possit. ubi ea dies quam constituerat cum legatis, venit et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.	5 2.1 3.1 4.1
Helvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque pluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu si perrumpere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.	5
Relinquebatur una per Seuanos via, qua Seuanis invitis propter angustias ire non poterant. his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Seuanis impretrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Seuanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat.	9.1.1 2.1 3.1
itaque rem suscipit et a Seuanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patientur, obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.	5 4.1
Caesari nuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatum finibus absunt, quae civitas est in provincia. id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriore Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis super-	1.10.1.1 2.1 3.1 5 4.1

rioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur.	5.1
compluribus his proeliis pulsis ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.	5
Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Haedui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. eodem tempore [Haedui] Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduorum, Caesarem certiorem faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. quibus rebus adductus Caesar non exspectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent. Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat iudicari non possit. id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit quae nondum flumen transierat. eos impeditos et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigrinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor partes vel pagos est divisa. hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consullem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. ita sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. qua in re Caesar	11.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	6.1
	1.12.1.1
	2.1
	5
	3.1
	4.1
	5.1
	6.1
	7.1

non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est,
quod eius socii L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum,
Tigurini eodem proelio quo Cassium interfecerant.

Hoc proelio facto reliquias copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentina eius adventu commoti, cum id quod ipsi diebus XX aegerrime confe- cerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelle- gerent, legatos ad eum mittunt. cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisse; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helve- tiorum. quod improviso unum pagum adortus esset, cum ii qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut ipso despiceret. se ita a patribus maioribusque suis didi- cissem, ut magis virtute quam dolo contenderent aut in- sidiis niterentur. quare ne committeret, ut is locus ubi constitissent ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet. His Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent. qui si alicuius iniuria sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo decep- tum quod neque commissum a se intellegereret quare time- ret, neque sine causa timendum putaret. quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuri- arum, quod eo invito iter per provinciam per vim tem- ptassent, quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commu- tatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impuni- tatem concedere. cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea quae polliceantur facturos intelle-	13.1.1 2.1 5 3.1 4.1 5.1 6.1 7.1 1.14.1.1 2.1 3.1 4.1 5.1 6.1
--	--

gat, et si Haeduis de iniuriis quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: ita Helvetios a maioribus suis institutos esse uti obsides accipere, non dare consuerint; eius rei populum Romanum esse testem. hoc responso dato discessit.

7.1

Postero die castra ex eo loco movent. idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius novissimum agmen insecuri alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt, et pauci de nostris cadunt. quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros laccessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis pabulationibusque prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

15.1.1

Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora —quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est—non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppettebat. eo autem frumento, quod flumine Arari navibus subvexerat, propterea minus uti poterat quod iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. diem ex die ducere Headui: conferri, comportari, adesse dicere. ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diviciaco et Lisco qui summo magistratui praeerat, quem vergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit. multo etiam gra-

2.1

3.1

4.1

5.1

3.1

4.1

5.1

5

6.1

5

vius, quod sit destitutus, queritur.

Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: esse nonnullos quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus. hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumen- tum conferant, quod debeant: praestare, si iam princi- patum Galliae obtainere non possent, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare debeant, quin si Helvetios superaverint, Romani una cum reliqua Gallia Haeduus libertatem sint erupturi. ab isdem nostra consilia quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari; hos a se coerceri non posse. quin etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam quamdiu potuerit tacuisse.	17.1.1
Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diviciaci fratrem, designari sentiebat, sed quod pluribus praesenti- bus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. quaerit ex solo ea quae in conventu dixe- rat. dicit liberius atque audacius. eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. compluris annos porto- ria reliquaque omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. his rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; mag- num numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere; neque solum domi, sed etiam apud fini- timas civitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac poten- tissimo conlocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civi- tates conlocasse. favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Roma- nos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Divi- ciacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtainendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea quam habeat	1.18.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	6.1
	5
	4.1
	5.1
	6.1
	7.1
	8.1
	9.1

gratia desperare. reperiebat etiam in quaerendo Caesar,	10.1
quod proelium equestre adversum paucis ante diebus	
esset factum, initium eius fugae factum ab Dumnorige	
atque eius equitibus—nam equitatui, quem auxilio Cae-	
sari Haedui miserant, Dumnorix praeverat—; eorum fuga	5
reliquum esse equitatum perterritum.	
Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones cer-	1.19.1.1
tissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Hel-	
vetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curas-	
set, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed	
etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Hae-	5
duorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur quare	
in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animad-	
vertere iuberet. his omnibus rebus unum repugnabat quod	2.1
Diviciaci fratri summum in populum Romanum stu-	
dium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iusti-	
tiam, temperantiam cognoverat; nam ne eius suppicio	
Diviciaci animum offenderet, verebatur. itaque priusquam	3.1
quicquam conaretur, Diviciacum ad se vocari iubet et	
cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Trou-	
cillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum,	
cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo con-	5
loquitur; simul commonefacit, quae ipso praesente in	4.1
concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit	
quae separatim quisque de eo apud se dixerit. petit atque	5.1
hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo	
causa cognita statuat vel civitatem statuere iubeat.	
Diviciacus multis cum lacrimis Caesarem com-	20.1.1
plexus obsecrare coepit ne quid gravius in fratrem statu-	
eret: scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus	2.1
quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia	
plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum	
propter adulescentiam posset, per se crevisset, quibus	
opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed	5
paene ad perniciem suam uteretur. sese tamen et amore	3.1
fraterno et existimatione vulgi commoveri. quod si quid	4.1
ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum ami-	
citiae apud eum teneret, neminem existimaturum non	
sua voluntate factum. qua ex re futurum uti totius Galliae	
animi a se averterentur. haec cum pluribus verbis flens a	5.1
Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus	

rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur proponit; monet ut in reliquum tempus omnes suspicione vitet; praeterita se Diviciaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.	6.1
Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent misit. renuntiatum est faci- lem esse. de tertia vigilia T. Labienum legatum pro pre- tore cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cogno- verant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit ostendit. ipse de quarta vigilia eodem iti- nere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peri- tissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.	1.21.1.1
Prima luce, cum summus mons a [Lucio] Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem ab suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiavisse. eo die quo consue- verat intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.	2.1
Postridie eius diei, quod omnino biduum super- erat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod	5
	3.1
	4.1
	22.1.1
	2.1
	3.1
	5
	4.1
	5.1
	1.23.1.1

a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo et copiosis-	
simo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei	
frumentariae prospiciendum existimans iter ab Helvetis	5
avertit ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L.	2.1
Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntia-	
tur. Helvetii seu quod timore perterritos Romanos dis-	3.1
cedere a se existimarent, eo magis quod pridie superiori-	
bus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo	
quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commu-	
tato consilio atque itinere converso nostros a novissimo	5
agmine insequi ac laccere coeperunt.	
Postquam id animadvertis, copias suas Caesar in	24.1.1
proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret	
hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio tri-	2.1
plicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum;	
in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore pro-	3.1
xime conscripserat, et omnia auxilia conlocari, ita uti	
supra se totum montem hominibus compleret, interea	
sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in	
superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii cum	4.1
omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum	
contulerunt; ipsi confertissima acie rejecto nostro equi-	5.1
tatu phalange facta sub primam nostram aciem successe-	
runt.	
Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu	1.25.1.1
remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae	
tolleret, cohortatus suos proelium commisit. milites e	2.1
loco superiore pilis missis facile hostium phalangem per-	
fregerunt. ea disiecta gladiis destrictis in eos impetum	
fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento,	3.1
quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis	
et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere	
neque sinistra impedita satis commode pugnare pote-	
rant, multi ut diu iactato bracchio praeoptarent scuta	4.1
e manu emittere et nudo corpore pugnare. tandem vul-	
neribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat	5.1
circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. capto	
monte et succendentibus nostris Boii et Tulingi, qui homi-	6.1
num milibus circiter XV agmen hostium claudebant et	
novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto	
adgressi circumvenire et id conspicati Helvetii, qui in mon-	5

tem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrale cooperunt. Romani conversa signa bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.	7.1
Ita ancipiit proelio diu atque acriter pugnatum est. diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut cooperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coniciebant et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrisque vulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. ex eo proelio circiter milia hominum CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt. nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco quo Helvetios habiturum. ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.	26.1.1
Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de ditione ad eum miserunt. qui cum eum in itinere con-	2.1
venissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare iussisset, paruerunt. eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur et conferuntur nocte intermissa, circiter hominum milia sex eius pagi qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis suppicio adficerentur, sive spe salutis induci quod in tanta multitudine deditiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.	3.1 4.1 5 6.1 1.27.1.1

Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his uti conquererent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in dedi- tionem accepit. Helvetios, Tuligos, Latobrigos in fines suos unde erant profecti reverti iussit et quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque quos incenderant restituere iussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum unde Helvetii discesserant vacare, ne propter bonitatem agro- rum Germani qui trans Rhenum incolunt suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae pro- vinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus Hae- duis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quos- que postea in parem iuris libertatisque condicionem atque ipsi erant receperunt.	28.1.1
In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt lit- teris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et item sepa- ratim pueri, senes mulieresque. quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia ducenta sexa- ginta tria, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIII,. Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his qui arma ferre possent ad milia nonaginta duo. summa omnium fuerunt ad milia trecenta sexaginta octo. eorum qui domum red- ierunt, censu habito ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium centum et decem.	1.29.1.1
Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae le- gati principes civitatum ad Caesarem gratulatum con- venerunt: intellegere sese, tametsi pro veteribus Helve- torum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repe- tisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo con- silio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicas- sent reliquasque civitates stipendiarias haberent. peti-	30.1.1
	2.1
	3.1
	5
	4.1

verunt uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris voluntate facere liceret; sese habere quasdam res quas ex communi consensu ab eo petere vellent. ea re permissa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.	5.1
6. Buch: Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. in Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentem auxilii egeret. suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. haec eadem ratio est in summa totius Galliae; namque omnes civitates divisae sunt in duas partes.	6.11.1.1
Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani. hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis magnaequaque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunixerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. proeliis vero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Haeduorum imperfecta tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice iurare cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent.	2.1
qua necessitate adductus Diviciacus auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus infecta re redierat. adventu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Haeduibus redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod ii qui se ad eorum amicitiam adgregarant, meliore condicione atque aequiore imperio	3.1
	4.1
	5.1
	6.1
	7.1

se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii qui propter veteres ini- micitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tue- bantur; ita novam et repente collectam auctoritatem tenebant; et eo tum statu res erat ut longe principes habe- rentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi ob- tinerent.	5
In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nulli adhibetur consilio. plerique cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum pre- muntur, sese in servitutem dicant. nobilibus in hos eadem omnia sunt iura quae dominis in servos. sed de his duo- bus generibus alterum est druidum, alterum equitum. illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata pro- curant, religiones interpretantur. ad hos magnus adules- centium numerus disciplinae causa concurrit magnoque hi sunt apud eos honore. nam fere de omnibus contro- versiis publicis privatisque constituunt, et si quod est facinus admissum, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, idem decernunt, praemia poe- nasque constituunt. si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. haec poena apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decadunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipient, neque his potentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. his autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit aut, si sunt plures pares, suffra- gio druidum allegitur; nonnumquam etiam armis de prin- cipatu contendunt. hi certo anni tempore in finibus Carnu- tum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. huc omnes undique, qui controversias ha- bent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. dis- ciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam trans-	6.13.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	6.1
	7.1
	8.1
	9.1
	10.1
	11.1

lata existimatur, et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.	12.1
Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt. militiae vacationem omnium- que rerum habent immunitatem. tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a paren- tibus propinquisque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque annos nonnulli vice- nos in disciplina permanent. neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis utantur litteris. id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vul- gus disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere, quod fere plerisque accidit ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. multa praeterea de sideri- bus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magni- tudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.	4.1
Alterum genus est equitum. hi cum est usus atque aliquid bellum incidit—quod ante Caesaris adventum quotannis fere accidere solebat, uti aut ipsi iniurias in- ferrent aut inlatas propulsarent—, omnes in bello ver- santur, atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientes- que habet. hanc unam gratiam potentiamque noverunt. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religio- nibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolaturos vo- vent, administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, quod pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitran- tur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. alii immani magnitudine simulacra habent, quorum con- texta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur ho- mines. suppicia eorum, qui in furto aut in latrocinio aut	15.1.1
	5
	5.1
	2.1
	3.1
	6.1
	2.1
	6.16.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1

aliqua noxii sint comprehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitrantur. sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

Deorum maxime Mercurium colunt. huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. post hunc Apollinem et Martem et Iovem et Mineravam. de his eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere. huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea quae bello ceperint, plerumque devovent; cum superaverunt, animalia capta immolant reliquiasque res in unum locum conferunt. multis in civitatibus harum rerum extractos tumulos locis consecratis conspicari licet; neque saepe accidit ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicanter idque ab druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensum et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt.

Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. viri in uxores sicuti in liberos vitae necisque habent potestatem, et cum pater familiae inlustriore loco natus decessit, eius propinquai conveniunt et de morte, si res in suspicionem venit, de uxoriibus in servilem modum quaestionem habent, et si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas

17.1.1

5
2.1

3.1

4.1
5.16.18.1.1
2.1

3.1

5

19.1.1
2.1

3.1

5

interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omnia quaeque vivis cordi fuisse arbitrantur in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.	4.1 5
Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore ac fama acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio communicet, quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. magistratus quae visa sunt occultant, quae esse ex usu iudicaverunt, multitudini produnt. de re publica nisi per concilium loqui non conceditur.	6.20.1.1 2.1 3.1
Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; a parvulis labori ac duritiae student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem; hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus. cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perlungunt et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.	21.1.1 2.1 3.1 4.1 5.1
Agri culturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognitionibusque hominum quique una coierunt, quantum et quo loco visum est agri adtribuunt atque anno post alio transire cogunt. eius rei multas adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificant; ne qua	6.22.1.1 2.1 5 3.1 5

oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem continent, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.	4.1
Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. cum bellum civitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus qui ei bello praesint et vitae necisque habent potestatem diliguntur. in pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac desidiae minuendae causa fieri praedicant. atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur atque a multitudine conlaudantur; qui ex his secuti non sunt, in deseritorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. hospitem violare fas non putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent sanctosque habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur.	23.1.1 2.1 3.1 4.1 5.1 6.1 7.1 8.1 9.1
Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. (itaque ea quae fertilissima Germaniae sunt loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi conserderunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem). nunc quoniam in eadem inopia egestate patientiaque Germani permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur, Gallis autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usum largitur, paulatim adsuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute com-	6.24.1.1 2.1 3.1 4.1 5.1 6.1

parant.

7. Buch:

At ii qui Alesiae obsidebantur praeterita die qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii quid in Haeduis gereretur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum consultabant ac variis dictis sententiis quarum pars deditio[n]em, pars dum vires supererent eruptionem censebat, non praetereunda videtur oratio Critognati propter eius singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arvernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis 'nihil' inquit 'de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditio[n]is nomine appellant, neque hos habendos civium loco neque ad concilium adhibendos censeo. cum his mihi res sit, qui eruptionem probant. quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur,	77.1.1
animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse. qui se ultro morti offerant facilius reperiuntur quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem—tantum apud me dignitas potest—, si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam fieri videbam; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus,	5.1
quam ad nostrum auxilium concitavimus: quid hominum milibus lxxx uno loco interfectis propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio exspoliare qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate vestræ aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae servituti addicere. an quod ad diem non venerunt,	6.1
de eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis? si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu praesaep[to], his utimini testibus adpropinquare eorum adventum, cuius rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur. quid ergo mei consilii est? facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt: qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. cuius rei si exemplum non habe-	7.1
	8.1
	9.1
	10.1
	11.1
	12.1
	5
	13.1

remus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid illi simile bello fuit? depopulata Gallia Cimbri magnaue inlata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reli- querunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid volunt nisi invidia adducti quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere atque his aeternam iniungere servitutem? neque enim umquam alia condicione bella gesserunt. quodsi ea quae in longinquis nationibus geruntur ignoratis, respicie fini- timam Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legi- bus commutatis, securibus subiecta perpetua premitur servitute.'	14.1
Sententiis dictis constituunt ut ii, qui valetudine aut aetate inutiles sint bello, oppido excedant atque om- nia prius experiantur quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur quam aut deditiois aut pacis subeundam condicionem. Mandubii qui eos oppido recepérant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. hi cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant ut se in servitutem receptos cibo iuvarent. at Caesar dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat.	7.78.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1

2. Sallust, Cat. 1-17; 20-25; 36,4-39; 51-54; 61

CATILINAE CONIVRATIO

Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit. sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio ma- gis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum be- luis commune est. quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam querere et, quoniam vita ipsa qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere. nam divitiarum et formae gloria fluxa	1.1.1
	2.1
	3.1
	4.1

atque fragilis est, virtus clara aeternaque habetur.

Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis an virtute animi res militaris magis proce- deret. nam et prius quam incipias consulto, et ubi con- sulueris mature facto opus est. ita utrumque per se indigens alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges—nam in terris nomen imperi id primum fuit— divorsi pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua quo- ique satis placebant. postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere urbis atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare, tum demum periculo atque negotiis conpertum est in bello plurimum ingenium posse. quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita ut in bello valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent, neque aliud alio ferri neque mutari ac misceri omnia cerneret. nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. verum ubi pro labore desidia, pro continentia et aequitate lubido atque super- bia invasere, fortuna simul cum moribus inmutatur. ita imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur.	5.1
Quae homines arant navingant aedificant, virtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti ventri atque somno, in- docti incultique vitam sicuti peregrinantes transigere; quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque iuxta aestumo, quoniam de utraque siletur. verum enim vero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus praecleari facinoris aut artis bonae famam quaerit.	2.7.1 8.1
Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit. pulchrum est bene facere rei publicae, etiam bene dicere haud absurdum est; vel pace vel bello clarum fieri licet; et qui fecere et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduom videtur res gestas scribere: primum quod facta dictis exequenda sunt; dein quia	5 3.1.1 2.1

plerique quae delicta reprehenderis malevolentia et invidia dicta putant, ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit, supra ea veluti ficta pro falsis ducit.	5
Sed ego adulescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rem publicam latus sum, ibique mihi multa advorsa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute audacia largitio avaritia vigebant. quae tametsi animus aspernabatur insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia inbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur; ac me, quom ab reliuorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupidus eadem quae ceteros fama atque invidia vexabat. igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit et mihi reliuam aetatem a re publica procul habendam decrevi, non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium con- terere, neque vero agrum colundo aut venando, ser- vilibus officiis, intentum aetatem agere; sed a quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscribere, eo magis quod mihi a spe metu partibus rei publicae animus liber erat.	3.1
Igitur de Catilinae coniuratione quam verissime potero paucis absolvam; nam id facinus in primis ego memorabile existumo sceleris atque periculi novitate. de quoius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.	4.1
L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. huic ab adulescentia bella intestina caedes rapinae discordia civilis grata fuere, ibique iuventutem suam exercuit. corpus patiens inediae algoris vigiliae, supra quam quoiquam credibile est. animus audax subdolus varius, quoius rei lubet simulator ac dissimulator, alieni ad- petens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis elo- quentiae, sapientiae parum. vastus animus inmoderata incredibilia nimis alta semper cupiebat. hunc post do- minationem L. Sullae lubido maxuma invaserat rei publicae capiundae; neque id quibus modis adseque-	5.1
	4.3.1
	2.1
	5
	5.1
	5.1.1
	4.1
	5
	5.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	6.1

retur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque iis artibus auxerat, quas supra memoravi. incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.	7.1
Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim immutata ex pulcherruma <atque optuma> pessuma ac flagitosissima facta sit, disserere.	5.9.1
Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce profugi sedibus incertis vagabantur, et cum his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est quam facile coaluerint: <ita brevi multitudine divorsa atque vaga concordia civitas facta erat>. sed postquam res eorum civibus moribus agris aucta satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. igitur reges populique finitumi bello temptare,	5
pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri metu perculsi a periculis aberant. at Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, aliis alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem patriam parentisque armis tegere. post ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. imperium legitimum, nomen imperi regum habebant. delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, rei publicae consultabant: hi vel aetate vel curae similitudine patres appellabantur. post ubi regium imperium, quod initio conservanda libertatis atque augendae rei publicae fuerat, in superbiam dominationemque se convertit, inmutato more annua imperia binosque imperatores sibi fecere: eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.	6.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	5
	6.1
	7.1
	5

Sed ea tempestate coopere se quisque magis extol-	7.1.1
lere magisque ingenium in promptu habere. nam regi-	2.1
bus boni quam mali suspectiores sunt, semperque iis	
aliena virtus formidulosa est. sed civitas incredibile	3.1
memoratu est adepta libertate quantum brevi creverit:	
tanta cupido gloriae incesserat. iam primum iuventus,	4.1
simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usum	
militiae discebat, magisque in decoris armis et milita-	
ribus equis quam in scortis atque conviviis lubidinem	
habebant. igitur talibus viris non labor insolitus, non	5.1
locus ullus asper aut arduos erat, non armatus hostis	
formidulosus: virtus omnia domuerat. sed gloriae	6.1
maximum certamen inter ipsos erat: se quisque hostem	
ferire, murum ascendere, conspicere, dum tale facinus	
faceret, properabat. eas divitias, eam bonam famam	
magnamque nobilitatem putabant. laudis avidi, pecuniae	5
liberales erant; gloriari ingentem, divitias honestas	
volebant. memorare possum, quibus in locis maxumas	7.1
hostium copias populus Romanus parva manu fuderit,	
quas urbis natura munitas pugnando cepерit, ni ea res	
longius nos ab incepto traheret.	
Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res	8.1.1
cunctas ex lubidine magis quam ex vero celebrat ob-	
scuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo,	2.1
satis amplae magnificaque fuere, verum aliquanto mi-	
nores tamen quam fama feruntur. sed quia provenere	3.1
ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem	
Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. ita eorum	4.1
qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis	
potuere extollere praeclara ingenia. at populo Romano	5.1
numquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque	
maxume negotiosus erat, ingenium nemo sine corpore	
exercebat, optumus quisque facere quam dicere, sua ab	
aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare	5
malebat.	
Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; con-	9.1.1
cordia maxuma, minima avaritia erat; ius bonumque	
apud eos non legibus magis quam natura valebat. iur-	2.1
gia discordias simultates cum hostibus exercebant, cives	
cum civibus de virtute certabant. in suppliciis deorum	

magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat aequitate, seque remque publicam curabant. quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod in bello saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant quique tardius revocati proelio exceserant, quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace vero quod beneficiis magis quam metu imperium agitabant et accepta iniuria ignoscere quam persecui malebant.	3.1 4.1 5 5.1
Sed ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes vi subacti, Carthago aemula imperi Romani ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant, saevire fortuna ac miscere omnia coepit. qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium divitiaeque, optanda alias, oneri miseriaeque fuere.	10.1.1
igitur primo pecuniae, deinde imperi cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. namque avaritia fidem probitatem ceterasque artis bonas subvortit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. ambitio multos mortalis falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestumare, magisque voltum quam ingenium bonum habere. haec primo paulatim crescere, interdum vindicari; post ubi contagio quasi pestilentia invasit, civitas inmutata, imperium ex iustissimo atque optumo crudele intolerandum factum.	2.1 3.1 4.1 5.1 6.1
Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominem exercebat, quod tamen vitium propius virtutem erat. nam gloriam honorem imperium bonus et ignavos aequi sibi exoptant; sed ille vera via nititur, huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis inbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita <et> insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. sed postquam L. Sulla armis recepta re publica bonis initiiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere, domum alias,	11.1. 1 2.1 3.1 4.1

alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis facinora facere. huc adcedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat. loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant: ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare potare, signa tabulas pictas vasa caelata mirari, ea privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. igitur ii milites, post- quam victoriam adepti sunt, nihil relicui victis fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi conruptis moribus victoriae temperarent.	5 5.1 6.1 7.1 8.1 12.1. 1
Postquam divitiae honori esse coepere et eas gloria imperium potentia sequebatur, hebescere virtus, pau- pertas probro haberit, innocentia pro malevolentia duci coepit. igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque ava- ritia cum superbia invasere: rapere consumere, sua parvi pendere, aliena cupere, pudorem pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. operae pretium est, quom domos atque villas cognoveris in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religio- sissimi mortales, fecere. verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quic- quam praeter iniuriae licentiam eripiebant. at hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae fortissimi viri victores reliquerant: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea memorem, quae nisi iis qui videre	2.1 3.1 4.1 5.1 13.1. 1
nemini credibilia sunt, a privatis compluribus subvorsos montis, maria constrata esse? quibus mihi videntur ludi- brio fuisse divitiae: quippe quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. sed lubido stupri ga- neae ceterique cultus non minor incesserat: viri mulie- bria pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causa terra marique omnia exquirere; dormire prius quam somni cupidus esset; non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia	2.1 3.1 5

luxu antecapere. haec iuventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus inbutus malis artibus haud facile lubidinibus carebat; eo profusius omnibus modis quaestui atque sumptui deditus erat.	4.1 5.1
In tanta tamque corrupta civitate Catilina, id quod factu facillum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum catervas habebat. nam quicumque inpudicus adulter ganeo manu ventre pene bona patria laceraverat, quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret, praeterea omnes undique parricidae sacrilegi convicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad hoc quos manus atque lingua periurio aut sanguine civili alebat, postremo omnes quos flagitium egestas conscius animus exagitabat, ii Catilinae proxumi familiaresque erant. quod si quis etiam a culpa vacuos in amicitiam eius inciderat, cottidiano usu atque inlecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. sed maxume adulescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles etiam et [aetate] fluxi dolis haud difficulter capiebantur. nam ut quoiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere, aliis canes atque equos mercari; postremo neque sumptui neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent iuventutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod quoiquam id conpertum foret, haec fama valebat.	14.1. 1 2.1 3.1 5 4.1 5.1 6.1 7.1 5 15.1. 1 2.1 3.1 4.1
Iam primum adulescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestae, alia huiuscmodi contra ius fasque. postremo captus amore Aureliae Orestillae, quoius praeter formam nihil umquam bonus laudavit, quod ea nubere illi dubitabat timens privignum adulta aetate, pro certo creditur necato filio vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. quae quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinus maturandi. namque animus inpurus, dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat:	

ita conscientia mentem excitam vastabat. igitur colos exanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie voltuque vecordia inerat.	5.1
Sed iuventutem, quam, ut supra diximus, inlexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testis signatoresque falsos commodare; fidem fortunas peri- cula vilia habere; post ubi eorum famam atque pu- dorem adriverat, maiora alia imperabat. si causa peccandi in praesens minus suppeterat, nihilo minus insontis sicuti sontis circumvenire iugulare: scilicet ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat.	16.1. 1 2.1 3.1 5 4.1
His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod aes alienum per omnis terras ingens erat et quod pleri- que Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et vic- toriae veteris memores civile bellum exoptabant, oppri- mundae rei publicae consilium cepit. in Italia nullus exercitus, Cn. Pompeius in extremis terris bellum ge- rebat; ipsi consulatum petenti magna spes, senatus nihil sane intentus: tutae tranquillaeque res omnes, sed ea prorsus opportuna Catilinae.	5.1
Igitur circiter Kalendas Iunias L. Caesare et C. Fi- gulo consulibus primo singulos appellare; hortari aliquos, alios temptare; opes suas, inparatam rem publicam, magna praemia coniurationis docere. ubi satis explorata sunt quae voluit, in unum omnis convocat, quibus maxima necessitudo et plurimum audaciae inerat. eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autro- nius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus. P. et Ser. Sulla Ser. filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius; praeterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc multi ex coloniis et municipiis domi nobiles. erant praeterea complures paulo occultius consili huiuscce participes nobiles, quos magis domi- nationis spes hortabatur quam inopia aut alia ne- cessitudo. ceterum iuventus pleraque, sed maxime nobilium Catilinae inceptis favebat: quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat; incerta pro	17.1. 1 2.1 3.1 4.1 5.1 6.1

certis, bellum quam pacem malebant. fuere item ea
tempestate qui crederent M. Licinium Crassum non
ignarum eius consili fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus
ipsi, magnum exercitum ductabat, quoiusvis opes vo-
luisse contra illius potentiam crescere, simul confisum,
si coniuratio valuisset, facile apud illos principem
se fore.

20-25:

Catilina ubi eos, quos paulo ante memoravi, con-
venisse videt, tametsi cum singulis multa saepe egerat,
tamen in rem fore credens univorsos appellare et cohori-
tari, in abditam partem aedium secedit atque ibi omnibus
arbitris procul amotis orationem huiusce modi habuit:
'Ni virtus fidesque vostra spectata mihi foret, nequi-
quam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio
in manibus frustra fuissent, neque ego per ignaviam
aut vana ingenia incerta pro certis captarem. sed quia
multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortis fidos-
que mihi, eo animus ausus est maximum atque pulcher-
rum facinus incipere, simul quia vobis eadem quae
mihi bona malaque esse intellexi; nam idem velle atque
idem nolle, ea demum firma amicitia est.'

Sed ego quae mente agitavi, omnes iam antea divorsi
audistis. ceterum mihi in dies magis animus adconditur,
quom considero, quae condicio vitae futura sit, nisi
nosmet ipsi vindicamus in libertatem. nam postquam
res publica in paucorum potentium ius atque dicionem
concessit, semper illis reges tetrarchae vectigales esse,
populi nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui
boni, nobiles atque ignobiles, volgus fuimus sine gratia,
sine auctoritate, iis obnoxii, quibus, si res publica
valeret, formidini essemus. itaque omnis gratia potentia
honos divitiae apud illos sunt aut ubi illi volunt; nobis
reliquere pericula repulsas iudicia egestatem. quae quo
usque tandem patiemini, o fortissimi viri? nonne emori
per virtutem praestat quam vitam miseram atque
inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris,
per dedecus amittere? verum enim vero, pro deum
atque hominum fidem, victoria in manu nobis est, viget
aetas, animus valet; contra illis annis atque divitiis

7.1

5

20.1.
15
2.1

3.1

4.1

5.1
6.1

7.1

5

8.1

9.1

10.1

omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est, cetera res expediet. etenim quis mortalium, quo virile ingenium est, tolerare potest illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari et montibus co- aequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse? quom tabulas signa toremata emunt, nova diruunt, alia aedificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt vexant, tamen summa lubidine divitias suas vincere nequeunt. at nobis est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior: denique quid relicui habemus praeter miseram animam?	11.1
Quin igitur expurgiscimini? en illa, illa quam saepe optastis libertas, praeterea divitiae decus gloria in oculis sita sunt; fortuna omnia ea victoribus praemia posuit. res tempus pericula egestas belli spolia magnifica magis quam oratio mea vos hortantur. vel imperatore vel milite me utimini: neque animus neque corpus a vobis aberit. haec ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam, nisi forte me animus fallit et vos servire magis quam imperare parati estis.'	20.14.1
Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla, tametsi illis quieta movere magna merces videbatur, tamen postulavere plerique, ut proponeret, quae con- dicio belli foret, quae praemia armis peterent, quid ubique opis aut spei haberent. tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistra- tus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert; praeterea esse in Hispania cite- riore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consili sui participes; petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, ho- minem et familiarem et omnibus necessitudinibus cir- cumventum; cum eo se consulem initium agundi factu- rum. ad hoc maledictis increpabat omnis bonos, suorum unum quemque nominans laudare: admonebat alium egestatis, alium cupiditatis sua, compluris periculi aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat. postquam omnium animos alacris videt, cohori- tatus, ut petitionem suam curae haberent, conventum	21.1.1
	5
	2.1
	23.1.1
	3.1
	5
	4.1
	5.1

dimisit. fuere ea tempestate qui dicerent Catilinam oratione habita, quom ad ius iurandum popularis sce- leris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino per- mixtum in pateris circumtulisse: inde quom post exe- cationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suom, atque eo dicationem fecisse, quo inter se fidi magis forent alius alii tanti facinoris consci. nonnulli ficta et haec et multa praeterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam quae postea orta est leniri credebant atro- citate sceleris eorum, qui poenas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum conperta est.	22.1.1
Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud ob- scuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem censores senatu probri gratia moverant. huic homini non minor vanitas inerat quam audacia: neque reticere quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere neque facere quicquam pensi habebat. erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. quoi cum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montisque polliceri coepit et minari etiam ferro, ni sibi obnoxia foret, post- remo ferocius agitare quam solitus erat. at Fulvia in- solentia<e> Curi causa cognita tale periculum rei pu- blicae haud occultum habuit, sed sublato auctore de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat com- pluribus narravit.	2.1
Ea res in primis studia hominum adscendit ad consu- latum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea ple- raque nobilitas invidia aestuabat, et quasi pollui con- sulatum credebant, si eum quamvis egregius homo novos adeptus foret. sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere. igitur comitiis habitis consules de- clarantur M. Tullius et C. Antonius. quod factum primo popularis coniurationis concusserat. neque tamen Catil- inae furor minuebatur, sed in dies plura agitare: arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Faesulas ad Manlium quendam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. ea tempestate plurimos quoiusque generis homines ad- scivisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quae primo	3.1
	5
	4.1
	5
	5.1
	6.1
	24.1.1
	2.1
	5
	3.1

ingentis sumptus stupro corporis toleraverant, post ubi aetas tantummodo quaestui neque luxuria modum fecerat, aes alienum grande conflaverant. per eas se Ca- tilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adiungere sibi vel interficere. Sed in iis erat Sempronia, quae multa saepe virilis audaciae facinora commiserat. haec mulier genere atque forma, praeterea viro liberis satis fortunata fuit; litte- ris Graecis Latinis docta, psallere [et] saltare elegantius quam necesse est probae, multa alia, quae instrumenta luxuria sunt. sed ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus par- ceret, haud facile discerneret; lubido sic adcaesa, ut sae- pius peteret viros quam peteretur. sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiuraverat, caedis conscientia fuerat: luxuria atque inopia praeeceps abierat. verum ingenium eius haud absurdum: posse versus facere, iocum movere, sermone uti vel modesto vel molli vel procaci; prorsus multae facetae multusque lepos inerat.	4.1
36,4-39:	25.1.1
Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxume miserabile visum est. quoи quom ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium atque divitiae, quae prima mortales putant, adfluerent, fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. namque duobus senati decretis ex tanta multitudine neque praemio inductus coniurationem pate- ficerat neque ex castris Catilinae quisquam omnium dis- cesserat: tanta vis morbi atque uti tabes plerosque ci- vium animos invaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui consciī coniurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes novarum rerum studio Catilinae incepta probabat. id adeo more suo videbatur facere. nam semper in civitate, qui- bus opes nullae sunt, bonis invident, malos extollunt, vetera odere, nova exoptant, odio suarum rerum mutari omnia student, turba atque seditionibus sine cura alun- tur, quoniam egestas facile habetur sine damno. sed urbana plebes, ea vero praeeceps erat de multis causis. pri- mum omnium qui ubique probro atque petulantia ma- xime praestabant, item alii per dedecora patrimoniis amissis, postremo omnes quos flagitium aut facinus domo	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	5
	5.1
	37.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1

expulerat, ii Romam sicut in sentinam confluxerant.	5
deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. praeterea iuventus, quae in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita urbanum otium ingrato labori praetulerat. eos atque alios omnis malum publicum alebat. quo minus mirandum est homines egentis, malis moribus, maxuma spe rei publicae iuxta ac sibi consuluisse. praeterea, quorum victoria	6.1
Sullae parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis inminutum erat, haud sane alio animo belli eventum expectabant. ad hoc quicumque aliarum atque senatus partium erant, conturbari rem publicam quam minus valere ipsi malebant. id <ad>eo malum multos post annos in civitatem revorterat. nam postquam Cn. Pompeo et M. Crasso consulibus tribunicia postestas restituta est, homines adulescentes summam potestatem nacti, quibus aetas animusque ferox erat, coepere senatum criminando plebem exagitare, dein largiundo atque pollicitando magis incendere, ita ipsi clari potentesque fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas senatus specie pro sua magnitudine. namque, uti paucis verum absolutam, post illa tempora quicumque rem publicam agitare, honestis nominibus, alii sicuti populi iura defenserent, pars quo senatus auctoritas maxuma foret,	7.1
bonum publicum simulantes pro sua quisque potentia certabant. neque illis modestia neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes inminutae, paucorum potentia crevit. ii magistratus, provincias aliaque omnia tenere; ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere ceterosque iudiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. sed ubi primum dubiis rebus novandi spes oblata est, vetus certamen animos eorum adrexit. quod si primo proelio Catilina superior aut aequa manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rem publicam oppressisset, neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exangui-	8.1
	9.1
	10.1
	11.1
	38.1.1
	5
	2.1
	3.1
	5
	4.1
	39.1.1
	2.1
	3.1
	4.1

bus qui plus posset imperium atque libertatem extor-
queret. fuere tamen extra coniurationem complures, qui
ad Catilinam initio profecti sunt. in iis erat Fulvius, se-
natoris filius, quem retractum ex itinere parens necari
iussit.

5

5.1

50,5-54:

Caesar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a con-
sule huiusce modi verba locutus est:

51.1.1

'Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis
consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia va-
cuos esse decet. haud facile animus verum providet, ubi
illa officiunt, neque quisquam omnium lubidini simul et
usui paruit. ubi intenderis ingenium, valet; si lubido pos-
sidet, ea dominatur, animus nihil valet. magna mihi copia
est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi
ira aut misericordia impulsi male consuluerint. sed ea
malo dicere, quae maiores nostri contra lubidinem animi
sui recte atque ordine fecere bello Macedonicō, quod cum
rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque
magnifica, quae populi Romani opibus creverat, infida
et advorsa nobis fuit. sed postquam bello confecto de
Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis divitiarum
magis quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, in-
punitos eos dimisere. item bellis Punicis omnibus, quom
saepe Carthaginenses et in pace et per indutias multa
nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem
talia fecere: magis quid se dignum foret, quam quid in
illos iure fieri posset, quaerebant hoc item vobis provi-
dendum est, patres conscripti. ne plus apud vos valeat P.
Lentuli et ceterorum scelus quam vostra dignitas, neu
magis irae vostrae quam famae consulatis. nam si digna
poena pro factis eorum reperitur, novom consilium ad-
probo; sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat,
his utendum censeo, quae legibus comparata sunt.

5.1

5

6.1

7.1

8.1

51.9.1

Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, con-
posite atque magnifice casum rei publicae miserati sunt.
quae belli saevitia esset, quae victis adciderent, enum-
ravere: rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum
complexu; matres familiarum pati quae victoribus conlu-
buissent; fana atque domos spoliari; caedem, incendia
fieri; postremo armis, cadaveribus, cruento atque luctu

5

omnia compleri. sed, per deos inmortalis, quo illa oratio pertinuit? an uti vos infestos coniurationi faceret? sci- licet, quem res tanta et tam atrox non permovit, eum oratio adcedet. non ita est, neque quoiquam mortalium iniuriae suae parvae videntur, multi eas gravius aequo habuere. sed alia aliis licentia est, patres conscripti. qui dmissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deli- quere, pauci sciunt, fama atque fortuna eorum pares sunt; qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. ita in maxuma fortuna minima licentia est; neque studere neque odisse, sed minime irasci decet; quae apud alios iracundia dici- tur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur. equidem ego sic existumo, patres conscripti, omnis cru- ciatus minores quam facinora illorum esse. sed plerique mortales postrema meminere et in hominibus inpiis sce- leris eorum oblii de poena disserunt, si ea paulo seve- rior fuit.	10.1
D. Silanum, virum fortem atque strenuom, certo scio quae dixerit studio rei publicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores eam- que modestiam viri cognovi. verum sententia eius mihi non crudelis—quid enim in talis homines crudele fieri potest?—sed aliena a re publica nostra videtur. nam profecto aut metus aut iniuria te subegit, Silane, consu- lem designatum genus poenae novom decernere. de timore supervacuaneum est disserere, quom praesertim diligentia clarissimi viri consulis tanta praesidia sint in armis. de poena possum equidem dicere, id quod res habet, in luctu atque miseriis mortem aerumnarum re- quiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curae neque gaudio locum esse. sed. per deos inmortalis, quam ob rem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. an quia gravius est verberari quam necari? quid autem acerbum aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? sin quia levius est, qui convenit in minore negotio legem timere, quom eam in maiore neglegeris? At enim quis reprehendet quod in parricidas rei pu-	5
	51.16.1
	17.1
	18.1
	19.1
	20.1
	21.1
	22.1
	23.1
	24.1
	51.25.1

blicae decretum erit? tempus dies fortuna, quoius lubido gentibus moderatur. illis merito adcidet quicquid eve- nerit; ceterum vos, patres conscripti, quid in alios sta- tuatis, considerate. omnia mala exempla ex rebus bonis orta sunt. sed ubi imperium ad ignaros eius aut minus bonos pervenit, novom illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur Lacedae- monii devictis Atheniensibus triginta viros inposuere, qui rem publicam eorum tractarent. ii primo coepere pes- sumum quemque et omnibus invisum indemnatum necare: ea populus laetari et merito dicere fieri. post ubi pau- latim licentia crevit, iuxta bonos et malos lubidinose inter- ficere, ceteros metu terrere: ita civitas servitute oppressa stultae laetitiae gravis poenas dedit. nostra memoria victor Sulla quom Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam exagitaverant, merito necatos aiebant. sed ea res magnae initium cladis fuit. nam uti quisque domum aut villam, postremo vas aut vestimentum aliquoius concupiverat, dabat operam, uti is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Dama- sippi mors laetitiae fuerat, paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. atque haec ego non in M. Tullio neque his temporibus vereor, sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, quo item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. ubi hoc exemplo per senatus decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet aut quis moderabitur?	26.1
Maiores nostri, patres conscripti, neque consili neque audaciae umquam egovere; neque illis superbia obstabat. quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imita- rentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratum ab Tuscis pleraque sumpserunt. postremo, quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exequabantur: imitari quam invidere bonis malebant. sed eodem illo tempore Graeciae morem imitati verberibus animadvortebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. postquam res publica adolevit et multitudine civium factiones va-	51.37.1
	38.1
	39.1
	40.1

luere, circumveniri innocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum lex Porcia aliaeque leges paratae sunt, qui- bus legibus exilium damnatis permissum est. hanc ego causam, patres conscripti, quo minus novom consilium capiamus, in primis magnam puto. profecto virtus atque sapientia maior illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus.	41.1
Placet igitur eos dimitti et augeri exercitum Cati- lineae? minume. sed ita censeo: publicandas eorum pecu- nias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxume opibus valent; neu quis de iis postea ad senatum referat neve cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existumare eum contra rem publicam et salutem omnium facturum.'	43.1
Postquam Caesar dicundi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie adsentiebantur. at M. Porcius Cato roga- tus sententiam huiusce modi orationem habuit:	52.1.1
'Longe alia mihi mens est, patres conscripti, quom res atque pericula nostra considero, et quom sententias non- nullorum ipse mecum reproto. illi mihi disseruisse viden- tur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis suis bellum paravere; res autem monet cavere ab illis magis quam quid in illos statuamus consultare. nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; hoc nisi provideris ne adcidat, ubi evenit, frustra iudicia in- plores: capta urbe nihil fit reliqui victis. sed, per deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vostras pluris quam rem publicam fecistis: si ista, quoiuscumque modi sunt quae amplexamini, re- tinere, si voluptatibus vostris otium praebere voltis, experciscimini aliquando et capessite rem publicam. non agitur de vectigalibus neque de sociorum iniuriis: liber- tas et anima nostra in dubio est.	2.1
Saepenumero, patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci, saepe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum, multosque mortalis ea causa ad- vorsos habeo. qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecisset, haut facile alterius lubidini male facta condonabam. sed ea tametsi vos parvi pende- batis, tamen res publica firma erat, opulentia neglegen-	3.1
	4.1
	5.1
	5
	6.1
	7.1
	8.1
	9.1

tiam tolerabat. nunc vero non id agitur, bonisne an malis moribus vivamus, neque quantum aut quam magni- ficum imperium populi Romani sit, sed haec, quoiuscum- que modi videntur, nostra an nobiscum una hostium fu- tura sint. hic mihi quisquam mansuetudinem et misericor- diam nominat. iam pridem equidem nos vera vocabula rerum amisimus: quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia fortitudo vocatur, eo res publica in extremo sita est. sint sane, quoniam ita se mores ha- bent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerari: ne illi sanguinem nostrum largiantur et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene et composite C. Caesar paulo ante in hoc ordine	10.1
	11.1
	12.1
	52.13.1
loca taetra, inculta, foeda atque formidulosa habere. ita- que censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos, videlicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis aut a multi- tudine conducta per vim eripiantur; quasi vero mali at- que scelesti tantummodo in urbe et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit; si in tanto omnium metu solus non timet, eo magis refert me mihi atque vobis timere. qua re quom de P. Lentulo ceterisque statuetis,	14.1
pro certo habetote vos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere. quanto vos adtentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit; si paulum modo vos languere viderint, iam omnes feroce aderunt.	15.1
Nolite existumare maiores nostros armis rem publi- cam ex parva magnam fecisse. si ita esset, multo pul- cherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, praeterea armorum atque equorum maior copia nobis quam illis est. sed alia fuere, quae illos magnos fecere, quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque de- licto neque lubidini obnoxius. pro his nos habemus	17.1
luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam. laudamus divitias, sequimur inertiam. inter bonos et malos discriminem nullum, omnia virtutis prae-	20.1
	21.1
	22.1

mia ambitio possidet. neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniae aut gratiae servitis, eo fit, ut impetus fiat in vacuam rem publicam.	23.1
Sed ego haec omitto. coniuravere nobilissimi cives patriam incendere, Gallorum gentem infestissumam no- mini Romano ad bellum arcessunt, dux hostium cum exer- citu supra caput est; vos cunctamini etiam nunc et du- bitatis, quid intra moenia deprensis hostibus faciatis?	52.24.1
misereamini censeo—deliquerere homines adulescentulii per ambitionem—atque etiam armatos dimittatis: ne ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam convertat. scilicet res ipsa aspera est, sed vos non timetis eam. immo vero maxume. sed inertia et mol- litia animi alius alium expectantes cunctamini, videlicet dis inmortalibus confisi, qui hanc rem publicam saepe in maxumis periculis servavere. non votis neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, bene consulendo prospere omnia cedunt. ubi socordiae te atque ignaviae tradideris, neququam deos inproles: irati infestique sunt. apud maiores nostros A. Manlius Tor- quatus bello Gallico filium suom, quod is contra impe- rium in hostem pugnaverat, necari iussit, atque ille	25.1
egregius adulescens inmoderatae fortitudinis morte poe- nas dedit; vos de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet cetera vita eorum huic sceleri obstat. verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae sua, si dis aut hominibus umquam ullis peper- cit. ignoscite Cethegi adulescentiae, nisi iterum patriae bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Caepario loquar? quibus si quicquam umquam pensi fuisse, non ea consilia de re publica habuissent. postremo, patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re conrigi, quoniam verba contemnitis. sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu faucibus urget; alii intra moenia atque in sinu urbis sunt hostes; neque parari neque consuli quicquam potest occulte: quo magis properandum est.	26.1
Quare ego ita censeo, quom nefario consilio scelerato- rum civium res publica in summa pericula venerit, iisque indicio T. Volturci et legatorum Allobrogum convicti	27.1
	28.1
	29.1
	30.1
	31.1
	32.1
	33.1
	34.1
	35.1
	5
	52.36.1

confessique sint caedem, incendia aliaque se foeda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse, de confessis, sicuti de manufestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumundum.'	5
Postquam Cato adsedit, consulares omnes itemque senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad caelum ferunt, alii alios increpantes timidos vocant. Cato clarus atque magnus habetur; senati decreatum fit, sicuti ille censuerat.	53.1.1
Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res maxime tanta negotia sustinuisse. sciebam saepenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse; cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus, ad hoc saepe fortunae violentiam toleravisse, facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. ac mihi multa agitanti constabat paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est, rursus res publica magnitudine sui imperatorem atque magistratum vitia sustentabat ac, sicuti effeta <esset> partu, multis tempestatibus haud sane quisquam Romae virtute magnus fuit. sed memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caesar. quos quoniam res obtulerat, silentio praeterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possum, aperirem. igitur iis genus aetas eloquentia prope aequalia fuere, magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Caesar beneficiis ac munificentia magnus habebatur, integritate vitae Cato. ille mansuetudine et misericordia clarus factus, huic severitas dignitatem addiderat. Caesar dando sublevando ignoscendo, Cato nihil largiundo gloriam adeptus est. in altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies. illius facilitas, huius constantia laudabatur. postremo Caesar in annum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus sua neglegere, nihil denegare quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novom exoptabat, ubi virtus enitescere posset. at Catoni	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	5
	6.1
	54.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1

studium modestiae, decoris, sed maxume severitatis erat;
non divitiis cum divite neque factione cum factioso, sed
cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum inno-
cente abstinentia certabat; esse quam videri bonus male-
bat: ita, quo minus petebat gloriam, eo magis illum ad-
sequebatur. 5

61:

Sed confecto proelio, tum vero cerneret, quanta auda-
cia quantaque animi vis fuisse in exercitu Catilinae. 61.1.1
nam fere quem quisque [vivos] pugnando locum ceperat,
eum amissa anima corpore tegebat. pauci autem, quos
medios cohors praetoria disiecerat, paulo divorsius,
<alis alibi stantes>, sed omnes tamen advorsis volne-
ribus conciderant. Catilina vero longe a suis inter ho-
stium cadavera repertus est, paululum etiam spirans
ferociamque animi, quam habuerat vivos, in voltu re-
tinens. postremo ex omni copia neque in proelio neque
in fuga quisquam civis ingenuos captus est: ita cuncti
suae hostiumque vitae iuxta pepercérant. neque tamen
exercitus populi Romani laetam aut incruentam vic-
toriam adeptus erat. nam strenuissimus quisque aut oc-
ciderat in proelio aut graviter volneratus discesserat.
multi autem, qui e castris visundi aut spoliandi gratia
processerant, volventes hostilia cadavera amicum alii,
pars hospitem aut cognatum reperiebant; fuere item qui
inimicos suos cognoscerent. ita varie per omnem exer-
citum laetitia, maeror, luctus atque gaudia agitabantur. 4.1
5.1
6.1
7.1
8.1
9.1

3. Titus Livius, Praef.; I,1-7; 57-60; II,32; V,41; 47

Facturusne operae pretium sim si a primordio urbis res
populi Romani perscripserim nec satis scio nec, si sciam,
dicere ausim, quippe qui cum ueterem tum uolgatam esse
rem uideam, dum noui semper scriptores aut in rebus certius
aliquid allatueros se aut scribendi arte rudem uetustatem
superatueros credunt. utcumque erit, iuuabit tamen rerum
gestarum memoriae principis terrarum populi pro uirili parte
et ipsum consuluisse; et si in tanta scriptorum turba mea
fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum me
qui nomini officent meo consoler. res est praeterea et 1.pr.1.1
2.1
3.1
4.1

immensi operis, ut quae supra septingentesimum annum
repetatur et quae ab exiguis profecta initiis eo creuerit ut iam
magnitudine laboret sua; et legentium plerisque haud dubito
quin primae origines proximaque originibus minus praebitura
uoluptatis sint, festinantibus ad haec noua quibus iam pridem
praeualantis populi uires se ipsae conficiunt: ego contra hoc 5
quoque laboris praemium petam, ut me a conspectu malorum
quae nostra tot per annos uidit aetas, tantisper certe dum
prisca [tota] illa mente repeto, auertam, omnis expers curae
quae scribentis animum, etsi non flectere a uero, sollicitum
tamen efficere posset.

quae ante conditam condendamue urbem poeticis magis 6.1
decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis
traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est.
datur haec uenia antiquitati ut miscendo humana diuinis 7.1
primordia urbium augustiora faciat; et si cui populo licere
oportet consecrare origines suas et ad deos referre auctores,
ea belli gloria est populo Romano ut cum suum conditoris-
que sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc 5
gentes humanae patientur aequo animo quam imperium
patientur. sed haec et his similia utcumque animaduersa 8.1
aut existimata erunt haud in magno equidem ponam dis-
crimine: ad illa mihi pro se quisque acriter intendat ani-
mum, quae uita, qui mores fuerint, per quos uiros quibusque 9.1
artibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit;
labente deinde paulatim disciplina uelut desidentes primo
mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, 5
tum ire coeperint praecipites, donec ad haec tempora quibus
nec uitia nostra nec remedia pati possumus peruentum est.
hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugi-
ferum. omnis te exempli documenta in inlustri posita monu-
mento intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere
capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod uites. cete-
rum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam 11.1
res publica nec maior nec sanctior nec bonis exemplis ditior
fuit, nec in quam [ciuitatem] tam serae auaritia luxuriaque
immigrauerint, nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac par-
simoniae honos fuerit. adeo quanto rerum minus, tanto 5
minus cupiditatis erat: nuper diuitiae auaritiam et abun-
dantes uoluptates desiderium per luxum atque libidinem
pereundi perdendique omnia inuexere. sed querellae, ne tum 12.1

quidem gratae futurae cum forsitan necessariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei absint: cum bonis potius omnibus uotisque et precationibus deorum dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tantum operis successus prosperos darent.	5 13.1
I,1-7:	1.1.1.1
Iam primum omnium satis constat Troia capta in ceteros saeuitum esse Trojanos, duobus, Aeneae Antenorique, et ue-tusti iure hospitii et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse; casibus deinde uariis Antenorem cum multitudine Enetum, qui sedi-tione ex Paphlagonia pulsi et sedes et ducem rege Pylaemene ad Troiam amissso quaerebant, uenissem in intimum maris Hadriatici sinum, Euganeisque qui inter mare Alpesque in-colebant pulsis Enetos Trojanosque eas tenuisse terras. et in quem primo egressi sunt locum Troia uocatur pagoque inde Troiano nomen est: gens uniuersa Ueneti appellati.	2.1 3.1
Aeneam ab simili clade domo profugum sed ad maiora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam uenissem, inde in Siciliam quaerentem sedes delatum, ab Sicilia classe ad Lau-rentem agrum tenuisse. Troia et huic loco nomen est. ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore nihil praeter arma et naues superesset, cum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque qui tum ea tenebant loca ad arcendam uim aduenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. duplex inde fama est. alii proelio uictum Latini-pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxisse tradunt: alii, cum instructae acies constitissent, priusquam signa canerent processisse Latinum inter primores ducemque aduenarum euocasse ad conloquium; percontatum deinde qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo quidue quaerentes in agrum Laurentinum exissent, postquam audierit multitudinem Trojanos esse, ducem Aeneam filium Anchisae et Ueneris, cremata patria domo profugos, sedem condensaeque urbi locum quaerere, et nobilitatem admiratum gentis uirique et animum uel bello uel paci paratum, dextra data fidem futurae amicitiae sanxisse. inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxisse foedus filia Aeneae in matri-monium data. ea res utique Trojanis spem adfirmat tandem	4.1 5.1 6.1 7.1 8.1 9.1 10.1

stabili certaque sede finiendi erroris. oppidum condunt; Aeneas ab nomine uxoris Lauinium appellat. breui stirpis quoque uirilis ex nouo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixerunt nomen.	11.1
bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lauinia ante aduentum Aeneae fuerat, praelatum sibi aduenam aegre patiens simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. neutra acies laeta ex eo cer- tamine abiit: uicti Rutuli: uictores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. inde Turnus Rutulique diffisi rebus ad florentes opes Etruscorum Mezentiumque regem eorum confugiunt, qui Caere opulento tum oppido imperi- tans, iam inde ab initio minime laetus nouae origine ur- bis et tum nimio plus quam satis tutum esset accolis rem Troianam crescere ratus, haud grauatum socia arma Rutu- lis iunxit. Aeneas aduersus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret nec sub eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellauit; nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aeneam cessere. fretusque his animis coales- centium in dies magis duorum populorum Aeneas, quam- quam tanta opibus Etruria erat ut iam non terras solum sed mare etiam per totam Italiae longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset, tamen cum moenibus bellum propulsare posset in aciem copias eduxit. secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. situs est, quemcumque eum dici ius fasque est super Numicum flumen: Iouem indigetem appellant.	5
nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat; tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume mansit; tantisper tutela muliebri—tanta indoles in Lauinia erat—res Latina et regnum auitum paternumque puero stetit. haud ambigam—quis enim rem tam ueterem pro certo adfirmet?— hicine fuerit Ascanius an maior quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus comesque inde paterna fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. is Asca- nius, ubicumque et quacumque matre genitus—certe natum Aenea constat—abundante Lauinii multitudine florentem iam ut tum res erant atque opulentam urbem matri seu no- uercae relinquunt, nouam ipse aliam sub Albano monte condidit	1.3.1.1
	2.1
	3.1
	5
	4.1
	5.1
	5
	6.1
	2.1
	3.1
	5

quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata. inter Lauinium et Albam Longam coloniam deductam tri-	4.1
ginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creuerant maxime fusis Etruscis ut ne morte quidem Aeneae nec deinde	
inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni mouere arma aut Mezentius Etruscique aut ulli alii	5
accolae ausi sint. pax ita conuenerat ut Etruscis Latinisque	5.1
fluuius Albula, quem nunc Tiberim uocant, finis esset.	
Siluius deinde regnat Ascani filius, casu quodam in siluis natus; is Aeneam Silium creat; is deinde Latinum Silium.	6.1
ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati.	7.1
mansit Siluiis postea omnibus cognomen, qui Albae regna-	
runt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye	8.1
Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiectu Albulae amnis	
submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa	9.1
inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Siluius a patre	
accepto imperio regnat. Auentino fulmine ipse ictus regnum	
per manus tradidit. is sepultus in eo colle qui nunc pars	
Romanae est urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde	5
regnat. is Numitorem atque Amulum procreat; Numitori,	10.1
qui stirpis maximus erat, regnum uetustum Siluiae gentis	
legat. plus tamen uis potuit quam uoluntas patris aut uere-	
cundia aetatis: pulso fratre Amulius regnat. addit sceleri	11.1
scelus: stirpem fratris uirilem interemit, fratris filiae Reae	
Siluiae per speciem honoris cum Uestalem eam legisset per-	
petua uirginitate spem partus adimit.	
Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis maxi-	1.4.1.1
mique secundum deorum opes imperii principium. ui com-	2.1
pressa Uestalis cum geminum partum edidisset, seu ita rata	
seu quia deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae	
stirpis patrem nuncupat. sed nec di nec homines aut ipsam	3.1
aut stirpem a crudelitate regia uindicant: sacerdos uincta in	
custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti iubet.	
forte quadam diuinitus super ripas Tiberis effusus lenibus	4.1
stagnis nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis et	
posse quamuis languida mergi aqua infantes spem fermentibus	
dabat. ita uelut defuncti regis imperio in proxima alluui	5.1
ubi nunc ficus Ruminalis est—Romularem uocatam ferunt—	
pueros exponunt. uastae tum in his locis solitudines erant.	6.1
tenet fama cum fluitantem alueum, quo expositi erant pueri,	
tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex monti-	

bus qui circa sunt ad puerilem uagitum cursum flexisse; eam submissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris inuenierit—	5
Faustulo fuisse nomen ferunt—ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos datos. sunt qui Larentiam uolgato corpore lupam inter pastores uocatam putent; inde locum fabulae ac miraculo datum. ita geniti itaque educati, cum primum	7.1
adoleuit aetas, nec in stabulis nec ad pecora segnes uenando peragrare saltus. hinc robore corporibus animisque sumpto iam non feras tantum subsistere sed in latrones praeda onu- stos impetus facere pastoribusque rapta diuidere et cum his	8.1
crescente in dies grege iuuenum seria ac iocos celebrare. iam tum in Palatio [monte] Lupercal hoc fuisse ludicrum	9.1
ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium montem appellatum; ibi Euandrum, qui ex eo genere	1.5.1.1
Arcadum multis ante tempestatibus tenuerit loca, sollemne allatum ex Arcadia instituisse ut nudi iuuenes Lycaeum Pana-	2.1
uenerantes per lusum atque lasciviam current, quem Ro- mani deinde uocarunt Inuum. huic deditis ludicro cum	3.1
sollemne notum esset insidiatos ob iram praedae amissae	4.1
latrones, cum Romulus ui se defendisset, Remum cepisse, captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. criminis	5.1
maxime dabant in Numitoris agros ab iis impetum fieri; inde eos collecta iuuenum manu hostilem in modum praedas	5
agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. iam	6.1
inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem apud se	
educari; nam et expositos iussu regis infantes sciebat et	
tempus quo ipse eos sustulisset ad id ipsum congruere; sed	
rem immaturam nisi aut per occasionem aut per necessitatem	
aperiri noluerat. necessitas prior uenit: ita metu subactus	
Romulo rem aperit. forte et Numitori cum in custodia	
Remum haberet audissetque geminos esse fratres, compa- rando et aetatem eorum et ipsam minime seruilem indolem,	
tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eodem	
peruenit ut haud procul esset quin Remum agnosceret. ita	
undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo	
iuuenum—nec enim erat ad uim apertam par—sed aliis alio	
itinere iussis certo tempore ad regiam uenire pastoribus ad	
regem impetum facit; et a domo Numitoris alia comparata	
manu adiuuat Remus. ita regem obtruncat.	
Numitor inter primum tumultum, hostes inuasisse urbem	1.6.1.1

atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam auocasset, postquam iuuenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes uidit, extemplo aduocato concilio scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem dein- ceps tyranni seque eius auctorem ostendit. iuuenes per medium contionem agmine ingressi cum auum regem salutas- sent, secuta ex omni multitudine consentiens uox ratum nomen imperiumque regi efficit.	5
ita Numitori Albana re permissa Romulum Remumque cupido cepit in iis locis ubi expositi ubique educati erant urbis condendae. et supererat multitudo Albanorum Latino- rumque; ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent paruam Albam, paruum Lauinium pree ea urbe quae conderetur fore. interuenit deinde his cogitatio- nibus auitum malum, regni cupido, atque inde foedum cer- tamen coortum a satis miti principio. quoniam gemini essent nec aetatis uerecundia discrimen facere posset, ut di quorum tutelae ea loca essent auguriis legerent qui nomen nouae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatum Romulus, Remus Auentinum ad inaugurandum templa capiunt.	3.1
priori Remo augurium uenisse fertur, sex uoltures; iamque nuntiato augurio cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutauerat: tempore illi praecepto, at hi numero auium regnum trahebant. inde cum altercatione congressi certamine irarum ad caedem uertuntur; ibi in turba ictus Remus cecidit. uolgatior fama est ludibrio fratris Remum nouos transiluisse muros; inde ab irato Ro- mulo, cum uerbis quoque increpitans adieciisset, 'sic deinde, quicumque alias transiliet moenia mea,' imperfectum. ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata.	1.7.1.1
Palatum primum, in quo ipse erat educatus, muniit. sacra dis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Euandro insti- tuta erant, facilit. Herculem in ea loca Geryone interempto boues mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluum, qua pree se armentum agens nando traiecerat, loco herbido ut quiete et pabulo laeto reficeret boues et ipsum fessum uia procubuisse. ibi cum eum cibo uinoque graua- tum sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox uiribus, captus pulchritudine boum cum auertere eam	2.1
	5
	4.1
	5
	3.1
	5
	4.1
	5.1

praedam uellet, quia si agendo armentum in speluncam com-	
pulisset ipsa uestigia quaerentem dominum eo deductura	5
erant, aueros boues eximium quemque pulchritudine caudis	
in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno	6.1
excitus cum gregem perlustrasset oculis et partem abesse	
numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo	
uestigia ferrent. quae ubi omnia foras uersa uidit nec in	
partem aliam ferre, confusus atque incertus animi ex loco	5
infesto agere porro armentum occipit. inde cum actae	7.1
boues quaedam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent,	
reddita inclusarum ex spelunca boum uox Herculem con-	
uertit. quem cum uidentem ad speluncam Cacus ui pro-	
hibere conatus esset, ictus claua fidem pastorum neququam	5
inuocans [morte] occubuit. Euander tum ea, profugus ex	8.1
Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca,	
uenerabilis uir miraculo litterarum, rei nouae inter rudes	
artium homines, uenerabilior diuinitate credita Carmentae	
matris, quam fatiloquam ante sibyllae in Italiam aduentum	5
miratae eae gentes fuerant. is tum Euander concursu pas-	9.1
torum trepidantium circa aduenam manifestae reum caedis	
excitus postquam facinus facinorisque causam audiuit, habi-	
tum formamque uiri aliquantum ampliorem augustioremque	
humana intuens rogitat qui uir esset. ubi nomen patremque	10.1
ac patriam accepit, 'Ioue nate, Hercules, salve,' inquit; 'te	
michi mater, ueridica interpres deum, aucturum caelestium	
numerum cecinit, tibique aram hic dicatum iri quam opulen-	
tissima olim in terris gens maximam uocet tuoque ritu colat.'	5
dextra Hercules data accipere se omen impleturumque fata	11.1
ara condita ac dicata ait. ibi tum primum boue eximia	12.1
capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium	
dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime	
inclitae ea loca incolebant, factum. forte ita euenit ut Potitii	
ad tempus praesto essent iisque exta apponenter, Pinarii	13.1
extis adesis ad ceteram uenirent dapem. inde institutum	
mansit donec Pinarium genus fuit, ne extis eorum sollemnium	
uescerentur. Potitii ab Euandro edocti antistites sacri eius	
per multas aetas fuerunt, donec tradito seruis publicis	14.1
sollemni familiae ministerio genus omne Potitiorum interiit.	
haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscep-	
pit, iam tum immortalitatis uirtute partae ad quam eum sua	15.1
fata ducebant fautor.	

I,57-60:

Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, diuitiis praepollens; eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus cum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delenire popularium animos studebat, praeter aliam superbiam regno infestos etiam quod se in fabrorum ministeriis ac seruili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. temptata res est, si primo impetu capi Ardea posset: ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coepti premi hostes. in his statiuis, ut fit longo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant, primoribus tamen magis quam militibus; regii quidem iuuenes interdum otium conuiuiis comisationibusque inter se terebant. forte potentibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cenabat Tarquinius, Egeri filius, incidit de uxoribus mentio. suam quisque laudare miris modis; inde certamine accenso Collatinus negat uerbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri quantum ceteris praestet Lucretia sua. 'quin, si uigor iuuentae inest, concendimus equos inuisimusque praesentes nostrarum ingenia? id cuique spectatissimum sit quod necopinato uiri aduentu occurrerit oculis.' incaluerant uino; 'age sane' omnes; citatis equis auolant Romam. quo cum primis se intendentibus tenebris peruenissent, pergunt inde Collatiam, ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in conuiuio luxuque cum aequalibus uiderant tempus terentes sed nocte sera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem inueniunt. muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adueniens uir Tarquiniique excepti benigne; uictor maritus comiter inuitat regios iuuenes. ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiae per uim stuprandae capit; cum forma tum spectata castitas incitat. et tum quidem ab nocturno iuuenali ludo in castra redeunt.	1.57.1.1
	2.1
	3.1
	4.1
	5.1
	6.1
	7.1
	5
	8.1
	9.1
	10.1
	11.1
paucis interiectis diebus Sex. Tarquinius inscio Collatino cum comite uno Collatiam uenit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii cum post cenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circa sopitique omnes uidebantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam uenit sinistraque manu mulieris pectore oppreso 'tace, Lucretia' inquit; 'Sex. Tarquinius sum; ferrum	1.58.1.1 2.1 5

in manu est; moriere, si emiseris uocem.' cum pauida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem ui- deret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, uersare in omnes partes muliebrem animum. ubi ob- stinatam uidebat et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua iugulatum seruum nudum posi- turum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. quo ter- rore cum uicisset obstinatam pudicitiam uelut <ui> uictrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset, Lucretia maesta tanto malo nuntium Romam eundem ad patrem Ardeamque ad uirum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis ueniant; ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Ualerio Uolesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto uenit, cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conuentus.	3.1
Lucretiam sedentem maestam in cubiculo inueniunt. ad- uentu suorum lacrimae obortae, quaerentique uiro 'satin salve?' 'minime' inquit; 'quid enim salui est mulieri amissa pudicitia? uestigia uiri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo; ceterum corpus est tantum uiolatum, animus insons; mors testis erit. sed date dexteras fidemque haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius qui hostis pro hospite priore nocte ui armatus mihi sibique, si uos uiri estis, pesti- ferum hinc abstulit gaudium.' dant ordine omnes fidem;	5
consolantur aegram animi auertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus, et unde con- silium afuerit culpam abesse. 'uos' inquit 'uideritis quid illi debeatur: ego me etsi peccato absoluo, suppicio non libero; nec ulla deinde impudica Lucretiae exemplo uiuet.'	8.1
culrum, quem sub ueste abditum habebat, eum in corde defigit, prolapsaque in uolnus moribunda cecidit. conclamat uir paterque;	9.1
Brutus illis luctu occupatis culrum ex uolnere	10.1
Lucretiae extractum, manantem cruento praes tenens, 'per hunc' inquit 'castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuero, uosque, di, testes facio me L. Tarquinium Superbum cum scelerata coniuge et omni liberorum stirpe ferro igni quacumque dehinc ui possim exsecuturum, nec illos nec alium quemquam regnare Romae passurum.' culrum deinde	5
Collatino tradit, inde Lucretio ac Ualerio, stupentibus mira- culo rei, unde nouum in Bruti pectore ingenium. ut prae-	2.1

ceptum erat iurant; totique ab luctu uersi in iram, Brutum iam inde ad expugnandum regnum uocantem sequuntur ducem.	5
elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, con- cientque miraculo, ut fit, rei nouae atque indignite homines.	3.1
pro se quisque scelus regium ac uim queruntur. mouet cum patris maestitia, tum Brutus castigator lacrimarum ataque inertium querellarum auctorque quod uiros, quod Romanos deceret, arma capiendo aduersus hostilia ausos.	4.1
ferocissimus quisque iuuenum cum armis uoluntarius adest; sequitur et cetera iuuentus. inde patre praeside relicto	5.1
Collatiae [ad portas] custodibusque datis ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati duce Bruto Romam profecti.	
ubi eo uentum est, quacumque incedit armata multitudo, pauorem ac tumultum facit; rursus ubi anteire primores	6.1
civitatis uident, quidquid sit haud temere esse rentur. nec	7.1
minorem motum animorum Romae tam atrox res facit quam Collatiae fecerat; ergo ex omnibus locis urbis in forum curri- tur. quo simul uentum est, praeco ad tribunum celerum,	
in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum aduocauit.	5
ibi oratio habita nequaquam eius pectoris ingeniique	8.1
quod simulatum ad eam diem fuerat, de ui ac libidine Sex. Tarquini, de stupro infando Lucretiae et miserabili caede,	
de orbitate Tricipitini cui morte filiae causa mortis indignior	
ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis mise- riaeque et labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas	9.1
demersae; Romanos homines, uictores omnium circa popu- lorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna	
Ser. Tulli regis memorata caedes et inuecta corpori patris	10.1
nefando uehiculo filia, inuocatique ultores parentum di. his	
atrocioribusque, credo, aliis, quae praesens rerum indigitas	11.1
haudquaquam relatu scriptoribus facilia subicit, memoratis	
incensam multitudinem perpulit ut imperium regi abrogaret	
exsulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis.	5
ipse iunioribus qui ultro nomina dabant lectis armatisque,	12.1
ad concitandum inde aduersus regem exercitum Ardeam in	
castra est profectus: imperium in urbe Lucretio, praefecto	
urbis iam ante ab rege instituto, relinquit. inter hunc	
tumultum Tullia domo profugit exsecrantibus quacumque	
incedebat inuocantibusque parentum furias uiris mulieri- busque.	13.1

harum rerum nuntiis in castra perlatis cum re noua trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit uiam Brutus—senserat enim aduentum—ne obuius fieret; eodemque fere tempore, diuersis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam uenerunt. Tarquinio clausae portae exsiliisque indictum: liberatorem urbis laeta castra accepere, exactique inde liberi regis. duo patrem secuti sunt qui exsulatum Caere in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius Gabios tamquam in suum regnum profectus ab ultirobus ueterum simultatium, quas sibi ipse caedibus rapinisque concierat, est interfactus.	1.60.1.1
L. Tarquinius Superbus regnauit annos quinque et uiginti. regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quattuor. duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Ser. Tulli creati sunt, L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.	2.1
II,32:	5
timor inde patres incessit ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniurationesque fierent. itaque quamquam per dictatorem dilectus habitus esset, tamen quoniam in consulum uerba iurassent sacramento teneri militem rati, per causam renouati ab Aequis belli educi ex urbe legiones iussere. quo facto maturata est seditio. et primo agitatum dicitur de consulum caede, ut soluerentur sacramento; doctos deinde nullam scelere religionem exsolui, Sicinio quodam auctore iniussu consulum in Sacrum montem secessisse.	2.32.1.1
trans Anienem amnem est, tria ab urbe milia passuum. ea frequentior fama est quam cuius Piso auctor est, in Auentinum secessionem factam esse. ibi sine ullo duce uallo fossaque communitis castris quieti, rem nullam nisi necessariam ad uictum sumendo, per aliquot dies neque laccessiti neque laccessentes sese tenuere. pauor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebis uiolentiam patrum; timere patres residem in urbe plebem, incerti manere eam an abire malling: quamdiu autem tranquillam quae secesserit multitudinem fore? quid futurum deinde si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto nisi in concordia ciuium spem reliquam ducere; eam per aequa, per iniqua reconciliandam ciuitati esse.	5
placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrip-	3.1
	4.1
	5
	5.1
	6.1
	7.1
	8.1

pam, facundum uirum et quod inde oriundus erat plebi carum. is intromissus in castra prisco illo dicendi et hor- rido modo nihil aliud quam hoc narrasse fertur: tempore quo in homine non ut nunc omnia in unum consentiant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes sua cura, suo labore ac ministerio uentri omnia quaeri, uentrem in medio quietum nihil aliud quam datis uoluptatibus frui; conspirasse inde ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes quae acciperent conficerent. hac ira, dum uentrem fame domare uellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem uenisse. inde apparuisse uentris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc quo uiuimus uige- musque, diuisum pariter in uenas maturum confecto cibo sanguinem. comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in patres, flexisse mentes hominum.	9.1
V,47:	
Dum haec Veiis agebantur, interim arx Romae Capito- liumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu uesti- gio notato humano qua nuntius a Ueiis peruererat seu sua sponte animaduerso ad Carmentis saxo in adscensum aequo, nocte sublustrī cum primo inermem qui temptaret uiam praemisissent, tradentes inde arma ubi quid iniqui esset, alerni innixi subleuantesque in uicem et trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum euasere ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollici- tum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres non fefellere quibus sacrī Iunonis in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quae res saluti fuit; namque clangore eorum alarumque crepitū excitus M. Manlius qui triennio ante consul fuerat, uir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens uadit et dum ceteri trepidant, Gallum qui iam in summo constiterat umbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi cum proximos sterneret, trepidantes alios armisque omissis saxa quibus adhaerebant manibus amplexes trucidat. iamque et alii congregati telis missili- busque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in praeeeps deferri. sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat cum praeteritum quo-	5.47.1.1
	2.1
	5
	3.1
	4.1
	5
	5.1
	6.1

que periculum sollicitaret, quieti datum est. luce orta uocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, cum et recte et perperam facto pretium deberetur, Manlius primum ob uirtutem laudatus donatusque non ab tribunis solum militum sed consensu etiam militari; cui uniuersi selibras farris et quartarios uini ad aedes eius quae in arce erant contulerunt,—rem dictu paruam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum se quisque uictu suo frau- dens detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius uiri conferret. tum uigiles eius loci qua fefellerat ad- scendens hostis citati; et cum in omnes more militari se animaduersurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntias- set, consentiente clamore militum in unum uigilem conicen- tium culpam deterritus, a ceteris abstinuit, reum haud dubium eius noxae adprobantibus cunctis de saxo deiecit. inde in- tentiores utrimque custodiae esse, et apud Gallos, quia uol- gatum erat inter Ueios Romamque nuntios commeare, et apud Romanos ab nocturni periculi memoria.	7.1
	8.1
	5
	9.1
	10.1
	11.1

IV. Römische Dichtung

1. Catull

CATULLI VERONENSIS LIBER

I

Cui dono lepidum novum libellum
arido modo pumice expolitum?
Corneli, tibi: namque tu solebas
meas esse aliquid putare nugas
iam tum, cum ausus es unus Italorum
omne aevum tribus explicare chartis,
doctis, Iuppiter, et laboriosis.
quare habe tibi quidquid hoc libelli,
qualecumque quidem, patroni ut ergo
plus uno maneat perenne saeclo.

II

Passer, deliciae meae puellae,
quicum ludere, quem in sinu tenere,
cui primum digitum dare appetenti
et acres solet incitare morsus

cum desiderio meo nitenti	5
carum nescioquid libet iocari,	
credo, ut, cum gravis acquiescat ardor,	8
sit solaciolum sui doloris:	7
tecum ludere, sicut ipsa, posse	9
et tristes animi levare curas	10
tam gratumst mihi quam ferunt puellae	
pernici aureolum fuisse malum,	
quod zonam soluit diu ligatam.	

III

Lugete, o Veneres Cupidinesque,	3.1
et quantumst hominum venustiorum!	
passer mortuus est meae puellae,	
passer, deliciae meae puellae,	
quem plus illa oculis suis amabat:	5
nam mellitus erat suamque norat	
ipsam tam bene quam puella matrem,	
nec sese a gremio illius movebat,	
sed circumsiliens modo huc modo illuc	
ad solam dominam usque pipiabat.	10
qui nunc it per iter tenebricosum	
illuc, unde negant redire quemquam.	
at vobis male sit, malae tenebrae	
Orci, quae omnia bella devoratis:	
tam bellum mihi passerem abstulistis.	15
o factum male, quod, miselle passer,	
tua nunc opera meae puellae	
flendo turgiduli rubent ocelli!	

V

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,	5.1
rumoresque senum severiorum	
omnes unius aestimemus assis.	
soles occidere et redire possunt:	
nobis, cum semel occidit brevis lux,	5
nox est perpetua una dormienda.	
da mi basia mille, deinde centum,	
dein mille altera, dein secunda centum,	

deinde usque altera mille, deinde centum.
dein, cum milia multa fecerimus,
conturbabimus illa, ne sciamus,
aut ne quis malus invidere possit,
cum tantum sciat esse basiorum.

10

VII

Quaeris, quot mihi basiationes
tuae, Lesbia, sint satis superque.
quam magnus numerus Libyssae harenae
laserpiciferis iacet Cyrenis,
oraculum Iovis inter aestuosi
et Batti veteris sacrum sepulcrum;
aut quam sidera multa, cum tacet nox,
furtivos hominum vident amores:
tam te basia multa basiare
vesano satis et super Catullost,
quae nec pernumerare curiosi
possint nec mala fascinare lingua.

7.1

5

10

VIII

Miser Catulle, desinas ineptire,
et quod vides perisse perditum ducas.
fulsere quondam candidi tibi soles,
cum ventitabas quo puella ducebat,
amata nobis quantum amabitur nulla.
ibi illa multa tum iocosa fiebant,
quae tu volebas nec puella nolebat.
fulsere vere candidi tibi soles.
nunc iam illa non vult: tu quoque, impotens, noli,
nec quae fugit sectare, nec miser vive,
sed obstinata mente perfer, obdura.
vale, puella, iam Catullus obdurat,
nec te requiret nec rogabit invitam.
at tu dolebis, cum rogaberis nulla.
scelestia, vae te! quae tibi manet vita?
quis nunc te adibit? cui videberis bella?
quem nunc amabis? cuius esse diceris?
quem basiabis? cui labella mordebis?

8.1

5

10

15

at tu, Catulle, destinatus obdura!

XVI

Pedicabo ego vos et irrumabo, 16.1
 Aureli pathice et cinaede Furi,
 qui me ex versiculis meis putastis,
 quod sunt molliculi, parum pudicum.
 nam castum esse decet pium poetam
 ipsum, versiculos nihil necesset; 5
 qui tum denique habent salem ac leporem,
 si sunt molliculi ac parum pudici
 et quod pruriat incitare possunt,
 non dico pueris, sed his pilosis, 10
 qui duros nequeunt movere lumbos.
 vos, quod milia multa basiorum
 legistis, male me marem putatis?
 pedicabo ego vos et irrumabo.

LI

Ille mi par esse deo videtur, 51.1
 ille, si fas est, superare divos,
 qui sedens adversus identidem te
 spectat et audit
 dulce ridentem, misero quod omnes
 eripit sensus mihi: nam simul te, 5
 Lesbia, aspexi, nihil est super mi
 <vocis in ore;>
 lingua sed torpet, tenuis sub artus
 flamma demanat, sonitu suopte
 tintinant aures geminae, teguntur
 lumina nocte.
 otium, Catulle, tibi molestumst:
 otio exsultas nimiumque gestis: 10
 otium et reges prius et beatas
 perdidit urbes. 15

LXXXV

Odi et amo. quare id faciam, fortasse requiris. 85.1

nescio, sed fieri sentio et excrucior.

2. Ovid, Amores

I,1

1.1.1

Arma gravi numero violentaque bella parabam edere, materia conveniente modis. par erat inferior versus—risisse Cupido dicitur atque unum surripuisse pedem. 'Quis tibi, saeve puer, dedit hoc in carmina iuris? Pieridum vates, non tua turba sumus. quid, si praeripiat flavae Venus arma Minervae, ventilet accensas flava Minerva faces? quis probet in silvis Cererem regnare iugosis, lege pharetratae Virginis arva coli? crinibus insignem quis acuta cuspide Phoebum instruat, Aoniam Marte movente lyram? sunt tibi magna, puer, nimiumque potentia regna; cur opus adfectas, ambitiose, novum? an, quod ubique, tuum est? tua sunt Heliconia tempe? vix etiam Phoebo iam lyra tuta sua est? cum bene surrexit versu nova pagina primo, attenuat nervos proximus ille meos; nec mihi materia est numeris levioribus apta, aut puer aut longas comptas puella comas.'	5
Questus eram, pharetra cum protinus ille soluta legit in exitium spicula facta meum, lunavitque genu sinuosum fortiter arcum, 'quod' que 'canas, vates, accipe' dixit 'opus!' Me miserum! certas habuit puer ille sagittas. uror, et in vacuo pectore regnat Amor.	10
Sex mihi surgat opus numeris, in quinque residat: ferrea cum vestris bella valete modis! cingere litorea flaventia tempora myrto, Musa, per undenos emodulanda pedes!	15
	20
	25
	30

I,9

Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido; Attice, crede mihi, militat omnis amans. quae bello est habilis, Veneri quoque convenit aetas.	1.9.1
---	-------

turpe senex miles, turpe senilis amor.
 quo petiere duces animos in milite forti,
 hos petit in socio bella puella viro.
 pervigilant ambo; terra requiescit uterque—
 ille fores dominae servat, at ille ducis.
 militis officium longa est via; mitte puellam,
 strenuus exempto fine sequetur amans.
 ibit in adversos montes duplicataque nimbo
 flumina, congestas exteret ille nives,
 nec freta pressurus tumidos causabitur Euros
 aptaque verrendis sidera quaeret aquis.
 quis nisi vel miles vel amans et frigora noctis
 et denso mixtas perferet imbre nives?
 mittitur infestos alter speculator in hostes;
 in rivale oculos alter, ut hoste, tenet.
 ille graves urbes, hic durae limen amicæ
 obsidet; hic portas frangit, at ille fores.
 Saepe soporatos invadere profuit hostes
 caedere et armata vulgus inerme manu.
 sic fera Threicii ceciderunt agmina Rhesi,
 et dominum capti deseruistis equi.
 nempe maritorum somnis utuntur amantes,
 et sua sopitis hostibus arma movent.
 custodum transire manus vigilumque catervas
 militis et miseri semper amantis opus.
 Mars dubius nec certa Venus; victique resurgunt,
 quosque neges umquam posse iacere, cadunt.
 Ergo desidiam quicumque vocabat amorem,
 desinat. ingenii est experientis amor.
 ardet in abducta Briseide magnus Achilles—
 dum licet, Argeas frangite, Troes, opes!
 Hector ab Andromaches complexibus ibat ad arma,
 et, galeam capiti quae daret, uxor erat.
 summa ducum, Atrides, visa Priameide fertur
 Maenadis effusis obstipuisse comis.
 Mars quoque deprensus fabrilia vincula sensit;
 notior in caelo fabula nulla fuit.
 ipse ego segnis eram discinctaque in otia natus;
 mollierant animos lectus et umbra meos.
 inpulit ignavum formosae cura puellæ
 iussit et in castris aera merere suis.

inde vides agilem nocturnaque bella gerentem. 45
 qui nolet fieri desidiosus, amet!

3. Horaz, Oden

CARMINVM
LIBER PRIMVS
I,1

Maecenas atavis edite regibus, o et praesidum et dulce decus meum: sunt quos curriculo pulverem Olympicum collegisse iuvat metaque fervidis evitata rotis palmaque nobilis terrarum dominos evehit ad deos; hunc, si mobilium turba Quiritium certat tergeminis tollere honoribus; illum, si proprio condidit horreo quidquid de Libycis verritur areis. gaudentem patrios findere sarculo agros Attalicis condicionibus numquam demoveas, ut trabe Cypria Myrtoum pavidus nauta secet mare; luctantem Icariis fluctibus Africum mercator metuens otium et oppidi laudat rura sui: mox reficit rates quassas indocilis pauperiem pati. est qui nec veteris pocula Massici nec partem solido demere de die spernit, nunc viridi membra sub arbuto stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae; multos castra iuvant et lituo tubae permixtus sonitus bellaque matribus detestata; manet sub Iove frigido venator tenerae coniugis inmemor, seu visa est catulis cerva fidelibus, seu rupit teretes Marsus aper plagas. me doctarum hederae praemia frontium dis miscent superis, me gelidum nemus Nympharumque leves cum Satyris chori secernunt populo, si neque tibias	1.1.1 5 10 15 20 25 30
---	--

Euterpe cohibet nec Polyhymnia
 Lesboum refugit tendere barbiton.
 quodsi me lyricis vatibus inseres,
 sublimi feriam sidera vertice.

35

I,11

Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
 finem di dederint, Leuconoe, nec Babylonios
 temptaris numeros. ut melius, quidquid erit, pati.
 seu pluris hiemes seu tribuit Iuppiter ultimam,
 quae nunc oppositis debilitat pumicibus mare
 Tyrrhenum: sapias, vina lique, et spatio brevi
 spem longam reseces. dum loquimur, fugerit invida
 aetas: carpe diem quam minimum credula postero.

1.11.1

5

I,22

Integer vitae scelerisque purus
 non eget Mauris iaculis neque arcu
 nec venenatis gravida sagittis,
 Fusce, pharetra,
 sive per Syrtis iter aestuosas
 sive facturus per inhospitalem
 Caucasum vel quae loca fabulosus
 lambit Hydaspes.
 namque me silva lupus in Sabina,
 dum meam canto Lalagen et ultra
 terminum curis vagor expeditis,
 fugit inermem,
 quale portentum neque militaris
 Daunias latis alit aesculetis
 nec Iubae tellus generat, leonum
 arida nutrix.
 pone me pigris ubi nulla campis
 arbor aestiva recreatur aura,
 quod latus mundi nebulae malusque
 Iuppiter urget,
 pone sub curru nimium propinqui
 solis, in terra domibus negata:
 dulce ridentem Lalagen amabo,
 dulce loquentem.

1.22.1

5

10

15

20

I,34

Parcus deorum cultor et infrequens, 1.34.1
 insanientis dum sapientiae
 consultus erro, nunc retrorsum
 vela dare atque iterare cursus
 cogor relictos. namque Diespiter 5
 igni corusco nubila dividens
 plerumque, per purum tonantis
 egit equos volucremque currum,
 quo bruta tellus et vaga flumina,
 quo Styx et invisi horrida Taenari 10
 sedes Atlanteusque finis
 concutitur. valet ima summis
 mutare et insignem attenuat deus
 obscura promens: hinc apicem rapax
 Fortuna cum stridore acuto
 sustulit, hic posuisse gaudet. 15

II,3

Aequam memento rebus in arduis 2.3.1
 servare mentem, non secus in bonis
 ab insolenti temperatam
 laetitia, moriture Delli,
 seu maestus omni tempore vixeris, 5
 seu te in remoto gramine per dies
 festos reclinatum bearis
 interiore nota Falerni.
 quo pinus ingens albaque populus
 umbram hospitalem consociare amant 10
 ramis? quid obliquo laborat
 lympha fugax trepidare rivo?
 huc vina et unguenta et nimium brevis
 flores amoena ferre iube rosae,
 dum res et aetas et sororum
 fila trium patiuntur atra. 15
 cedes coemptis saltibus et domo
 villaque flavos quam Tiberis lavit,
 cedes et exstructis in altum

divitiis potietur heres.
divesne prisco natus ab Inacho
nil interest an pauper et infima
de gente sub divo moreris,
victima nil miserantis Orci:
omnes eodem cogimur, omnium
versatur urna serius ocius
sors exitura et nos in aeternum
exilium inpositura cumbae.

20

25

III,1

Odi profanum volgus et arceo. 3.1.1
favete linguis: carmina non prius
audita Musarum sacerdos
virginibus puerisque canto.
regum timendorum in proprios greges, 5
reges in ipsos imperium est Iovis,
clari Giganteo triumpho,
cuncta supercilio moventis.
est ut viro vir latius ordinet
arbusta sulcis, hic generosior 10
descendat in campum petitor,
moribus hic meliorque fama
contendat, illi turba clientium
sit maior: aequa lege Necessitas
sortitur insignis et imos, 15
omne capax movet urna nomen.
destrictus ensis cui super inpia
cervice pendet, non Siculae dapes
dulcem elaborabunt saporem,
non avium citharaeque cantus 20
somnum reducent: somnus agrestium
lenis virorum non humilis domos
fastidit umbrosamque ripam,
non Zephyris agitata tempe.
desiderantem quod satis est neque 25
tumultuosum sollicitat mare
nec saevus Arcturi cadentis
impetus aut orientis Haedi,
non verberatae grandine vineae
fundusque mendax, arbore nunc aquas 30

culpante, nunc torrentia agros
sidera, nunc hiemes iniquas.
contracta pisces aequora sentiunt
iactis in altum molibus: huc frequens
caementa demittit redemptor
cum famulis dominusque terrae
fastidiosus; sed Timor et Minae
scandunt eodem quo dominus, neque
decedit aerata tremi et
post equitem sedet atra Cura.
quodsi dolentem nec Phrygius lapis
nec purpurarum sidere clarior
delenit usus nec Falerna
vitis Achaemeniumque costum,
cur invidendis postibus et novo
sublime ritu moliar atrium?
cur valle permutem Sabina
divitias operosiores?

35

40

45

III,9

Donec gratus eram tibi
nec quisquam potior bracchia candidae
cervici iuvenis dabat,
Persarum vigui rege beatior.
'donec non alia magis
arsisti neque erat Lydia post Chloen,
multi Lydia nominis
Romana vigui clarior Ilia.'
me nunc Thressa Chloe regit,
dulcis docta modos et citharae sciens,
pro qua non metuam mori,
si parcent animae fata superstiti.
'me torret face mutua
Thurini Calais filius Ornyti,
pro quo bis patiar mori,
si parcent puero fata superstiti.'
quid si prisca redit Venus
diductosque iugo cogit aeneo,
si flava excutitur Chloe
reiectaeque patet ianua Lydiae?
'quamquam sidere pulcrior

3.9.1

5

10

15

20

ille est, tu levior cortice et inprobo
iracundior Hadria,
tecum vivere amem, tecum obeam lubens.'

III,30

Exegi monumentum aere perennius	3.30.1
regalique situ pyramidum altius,	
quod non imber edax, non aquilo impotens	
possit diruere aut innumerabilis	
annorum series et fuga temporum.	5
non omnis moriar multaque pars mei	
vitabit Libitinam: usque ego postera	
crescam laude recens, dum Capitolium	
scandet cum tacita virgine pontifex:	
dicar, qua violens obstrepit Aufidus	10
et qua pauper aquae Daunus agrestium	
regnavit populorum, ex humili potens	
princeps Aeolium carmen ad Italos	
deduxisse modos. sume superbiam	
quaesitam meritis et mihi Delphica	15
lauro cinge volens, Melpomene, comam.	

4. Vergil, Aen. 1. Buch oder 4. Buch**LIBER I**

Arma uirumque cano, Troiae qui primus ab oris	1.1
Italiam fato profugus Lauiniaque uenit	
litora, multum ille et terris iactatus et alto	
ui superum, saeuae memorem Iunonis ob iram,	
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem	5
inferretque deos Latio; genus unde Latinum	
Albanique patres atque altae moenia Romae.	
Musa, mihi causas memora, quo numine laeso	
quidue dolens regina deum tot uoluere casus	
insignem pietate uirum, tot adire labores	10
impulerit. tantaene animis caelestibus irae?	
Vrbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni)	
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe	
ostia, diues opum studiisque asperrima belli,	
quam Iuno fertur terris magis omnibus unam	15
posthabita coluisse Samo. hic illius arma,	

hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
 si qua fata sinant, iam tum tenditque fouetque.
 progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
 audierat Tyrias olim quae uerteret arces; 20
 hinc populum late regem belloque superbum
 uenturum excidio Libyae; sic uoluere Parcas.
 id metuens ueterisque memor Saturnia belli,
 prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis—
 necdum etiam causae irarum saeuique dolores 25
 exciderant animo; manet alta mente repostum
 iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
 et genus inuisum et rapti Ganymedis honores:
 his accensa super iactatos aequore toto
 Troas, reliquias Danaum atque immritis Achilli, 30
 arcebat longe Latio, multosque per annos
 errabant acti fatis maria omnia circum.
 tantae molis erat Romanam condere gentem.

Vix e conspectu Siculae telluris in altum
 uela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
 cum Iuno aeternum seruans sub pectore uulnus
 haec secum: 'mene incepto desistere uictam 35
 nec posse Italia Teucrorum auertere regem!
 quippe uetor fatis. Pallasne exurere classem
 Argium atque ipsos potuit summergere ponto
 unius ob noxam et furias Aiacis Oilei?
 ipsa Iouis rapidum iaculata e nubibus ignem
 disiecitque rates euertitque aequora uentis,
 illum exspirantem transfixo pectore flamas 40
 turbine corripuit scopuloque infixit acuto;
 ast ego, quae diuum incedo regina Iouisque
 et soror et coniunx, una cum gente tot annos
 bella gero. et quisquam numen Iunonis adorat
 praeterea aut supplex aris imponet honorem?' 45

Talia flammato secum dea corde uolutans
 nimborum in patriam, loca feta furentibus Austris,
 Aeoliam uenit. hic uasto rex Aeolus antro
 luctantis uentos tempestatesque sonoras
 imperio premit ac uinclis et carcere frenat.
 illi indignantes magno cum murmure montis
 circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce 50
 sceptrum tenens mollitque animos et temperat iras.

ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
 quippe ferant rapidi secum uerrantque per auras;
 sed pater omnipotens speluncis abdidit atris
 hoc metuens molemque et montis insuper altos
 imposuit, regemque dedit qui foedere certo
 et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
 ad quem tum Iuno supplex his uocibus usa est:
 'Aeole (namque tibi diuum pater atque hominum rex
 et mulcere dedit fluctus et tollere uento),
 gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat aequor
 Ilium in Italiam portans uictosque penatis:
 incute uim uentis submersasque obrue puppis,
 aut age diuersos et dissice corpora ponto.
 sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
 quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
 conubio iungam stabili propriamque dicabo,
 omnis ut tecum meritis pro talibus annos
 exigat et pulchra faciat te prole parentem.'
 Aeolus haec contra: 'tuus, o regina, quid optes
 explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
 tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptrum Iouemque
 concilias, tu das epulis accumbere diuum
 nimborumque facis tempestatumque potentem.'
 Haec ubi dicta, cauum conuersa cuspide montem
 impulit in latus; ac uenti uelut agmine facto,
 qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
 incubuere mari totumque a sedibus imis
 una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
 Africus, et uastos uoluunt ad litora fluctus.
 insequitur clamorque uirum stridorque rudentum;
 eripiunt subito nubes caelumque diemque
 Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra;
 intonuere poli et crebris micat ignibus aether
 praesentemque uiris intentant omnia mortem.
 extemplo Aeneae soluuntur frigore membra;
 ingemit et duplicit tendens ad sidera palmas
 talia uoce refert: 'o terque quaterque beati,
 quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
 contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
 Tydide! mene Iliacis occumbere campis
 non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
 60
 65
 70
 75
 80
 85
 90
 95

saeus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis scuta uirum galeasque et fortia corpora uoluit!"'	100
Talia iactanti stridens Aquilone procella uelum aduersa ferit, fluctusque ad sidera tollit. franguntur remi, tum prora auertit et undis dat latus, insequitur cumulo praeruptus aquae mons.	105
hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis. tris Notus abreptas in saxa latentia torquet (saxa uocant Itali mediis quae in fluctibus Aras,	110
dorsum immane mari summo), tris Eurus ab alto in breuia et Syrtis urget, miserabile uisu, inliditque uadis atque aggere cingit harenæ. unam, quae Lycios fidumque uehebat Oronten,	
ipsius ante oculos ingens a uertice pontus in puppim ferit: excutitur pronusque magister uoluitur in caput, ast illam ter fluctus ibidem	115
torquet agens circum et rapidus uorat aequore uertex. apparent rari nantes in gurgite uasto, arma uirum tabulaeque et Troia gaza per undas.	
iam ualidam Ilionei nauem, iam fortis Achatae, et qua uestus Abas, et qua grandaeuus Aletes, uicit hiems; laxis laterum compagibus omnes	120
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.	
Interea magno misceri murmure pontum emissamque hiemem sensit Neptunus et imis stagna refusa uadis, grauiter commotus, et alto	125
prospiciens summa placidum caput extulit unda. disiectam Aeneae toto uidet aequore classem,	
fluctibus oppressos Troas caelique ruina; nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.	130
Eurum ad se Zephyrumque uocat, dehinc talia fatur: 'Tantane uos generis tenuit fiducia uestri?	
iam caelum terramque meo sine numine, uenti, miscere et tantas audetis tollere moles?	
quos ego—sed motos praestat componere fluctus.	135
post mihi non simili poena commissa luetis. maturate fugam regique haec dicite uestro:	
non illi imperium pelagi saeuumque tridentem,	
sed mihi sorte datum. tenet ille immania saxa,	

uestras, Eure, domos; illa se iactet in aula Aeolus et clauso uentorum carcere regnet.'	140
Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat collectasque fugat nubes solemque reducit. Cymothoe simul et Triton adnixus acuto detrudunt nauis scopulo; leuat ipse tridenti	145
et uastas aperit Syrtis et temperat aequor ataque rotis summas leuibus perlabitur undas. ac ueluti magno in populo cum saepe coorta est	
seditio saeuitque animis ignobile uulgus iamque faces et saxa uolant, furor arma ministrat;	150
tum, pietate grauem ac meritis si forte uirum quem conspexere, silent arrectisque auribus astant;	
ille regit dictis animos et pectora mulcet: sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam	155
prospiciens genitor caeloque inuectus aperto flectit equos curruque uolans dat lora secundo.	
Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu contendunt petere, et Libyae uertuntur ad oras.	
est in secessu longo locus: insula portum efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto	160
frangitur inque sinus scindit sese unda reductos. hinc atque hinc uastae rupes geminique minantur	
in caelum scopuli, quorum sub uertice late aequora tuta silent; tum siluis scaena coruscis	
desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra.	165
fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum; intus aquae dulces uiuoque sedilia saxo,	
Nympharum domus. hic fessas non uincula nauis ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.	
huc septem Aeneas collectis nauibus omni ex numero subit, ac magno telluris amore	170
egressi optata potiuntur Troes harena et sale tabentis artus in litore ponunt.	
ac primum silici scintillam excudit Achates succipitque ignem foliis atque arida circum	175
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.	
tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma expediunt fessi rerum, frugesque receptas	
et torrere parant flammis et frangere saxo.	
Aeneas scopulum interea condescendit, et omnem	180

prospectum late pelago petit, Anthea si quem iactatum uento uideat Phrygiasque biremis aut Capyn aut celsis in puppis arma Caici. nauem in conspectu nullam, tris litore ceruos prospicit errantis; hos tota armenta sequuntur a tergo et longum per uallis pascitur agmen. constitit hic arcumque manu celerisque sagittas corripuit fidus quae tela gerebat Achates, ductoresque ipsos primum capita alta ferentis cornibus arboreis sternit, tum uulgas et omnem miscet agens telis nemora inter frondea turbam; nec prius absistit quam septem ingentia uictor corpora fundat humi et numerum cum nauibus aequet; hinc portum petit et socios partitur in omnis. uina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros diuidit, et dictis maerentia pectora mulcet:	185
'O socii (neque enim ignari sumus ante malorum), o passi grauiora, dabit deus his quoque finem. uos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis accestis scopulos, uos et Cyclopia saxa experti: reuocate animos maestumque timorem mittite; forsitan et haec olim meminisse iuuabit. per uarios casus, per tot discrimina rerum tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas	190
ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae. durate, et uosmet rebus seruate secundis.'	195
Talia uoce refert curisque ingentibus aeger spem uultu simulat, premit altum corde dolorem. illi se praedae accingunt dapibusque futuris:	200
tergora diripiunt costis et uiscera nudant; pars in frusta secant ueribusque trementia figunt, litore aëna locant alii flamasque ministrant. tum uictu reuocant uiris, fusique per herbam implentur ueteris Bacchi pinguisque ferinae.	205
postquam exempta fames epulis mensaeque remotae, amissos longo socios sermone requirunt, spemque metumque inter dubii, seu uiuere credant siue extrema pati nec iam exaudire uocatos. praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti,	210
nunc Amyci casum gemit et crudelia secum	215
	220

fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.

Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
despiciens mare ueliuolum terrasque iacentis
litoraque et latos populos, sic uertice caeli
constitit et Libyae defixit lumina regnis.
atque illum talis iactantem pectore curas
tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
adloquitur Venus: 'o qui res hominumque deumque

225

aeternis regis imperiis et fulmine terres,
quid meus Aeneas in te committere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Itiam terrarum clauditur orbis?
certe hinc Romanos olim uoluentibus annis,
hinc fore ductores, reuocato a sanguine Teucri,
qui mare, qui terras omnis dicione tenerent,
pollicitus—quae te, genitor, sententia uertit?
hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
solabar fatis contraria fata rependens;

230

nunc eadem fortuna uiros tot casibus actos
insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?

Antenor potuit mediis elapsus Achiuis
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timaui,
unde per ora nouem uasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arua sonanti.
hic tamen ille urbem Pataui sedesque locauit
Teucrorum et genti nomen dedit armaque fixit
Troia, nunc placida compostus pace quiescit:
nos, tua progenies, caeli quibus adnus arcem,

235

nauibus (infandum!) amissis unius ob iram
prodimur atque Italos longe disiungimur oris.
hic pietatis honos? sic nos in sceptrta reponis?

240

Olli subridens hominum sator atque deorum
uultu, quo caelum tempestatesque serenat,
oscula libauit natae, dehinc talia fatur:
'parce metu, Cytherea, manent immota tuorum
fata tibi; cernes urbem et promissa Lauini
moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
magnanimum Aenean; neque me sententia uertit.
hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
longius et uoluens fatorum arcana mouebo)

245

250

255

260

bellum ingens geret Italia populosque ferocis
 contundet moresque uiris et moenia ponet,
 tertia dum Latio regnantem uiderit aestas
 ternaque transierint Rutulis hiberna subactis. 265
 at puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
 additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno),
 triginta magnos uoluendis mensibus orbis
 imperio explebit, regnumque ab sede Lauini
 transferet, et Longam multa ui muniet Albam.
 hic iam ter centum totos regnabitur annos
 gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
 Marte grauis geminam partu dabit Ilia prolem.
 inde lupae fuluo nutricis tegmine laetus 275
 Romulus excipiet gentem et Mauortia condet
 moenia Romanosque suo de nomine dicet.
 his ego nec metas rerum nec tempora pono:
 imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
 quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
 consilia in melius referet, mecumque fouebit 280
 Romanos, rerum dominos gentemque togatam.
 sic placitum. ueniet lustris labentibus aetas
 cum domus Assaraci Pthiam clarasque Mycenas
 seruitio premet ac uictis dominabitur Argis. 285
 nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
 imperium Oceano, famam qui terminet astris,
 Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
 hunc tu olim caelo spoliis Orientis onustum
 accipies secura; uocabitur hic quoque uotis. 290
 aspera tum positis mitescent saecula bellis:
 cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
 iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis
 claudentur Belli portae; Furor impius intus
 saeuia sedens super arma et centum uinctus aënis
 post tergum nodis fremet horridus ore cruento.' 295
 Haec ait et Maia genitum demittit ab alto,
 ut terrae utque nouae pateant Karthaginis arcus
 hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
 finibus arceret. uolat ille per aëra magnum
 remigio alarum ac Libyae citus astitit oris.
 et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
 corda uolente deo; in primis regina quietum

accipit in Teucros animum mentemque benignam.

At pius Aeneas per noctem plurima uoluens,
ut primum lux alma data est, exire locosque
explorare nouos, quas uento accesserit oras,
qui teneant (nam inculta uidet), hominesne feraene,
quaerere constituit sociisque exacta referre.

305

classem in conuexo nemorum sub rupe cauata
arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
occultit; ipse uno graditur comitatus Achate
bina manu lato crispans hastilia ferro.

310

cui mater media sese tulit obuia silua
uirginis os habitumque gerens et uirginis arma
Spartanae, uel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce uolucremque fuga praeuertitur Hebrum.
namque umeris de more habilem suspenderat arcum
uenatrix dederatque comam diffundere uentis,

315

nuda genu nodoque sinus collecta fluentis.
ac prior 'heus,' inquit, 'iuuenes, monstrate, mearum
uidistis si quam hic errantem forte sororum
succinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
aut spumantis apri cursum clamore prementem.'

320

Sic Venus et Veneris contra sic filius orsus:
'nulla tuarum audita mihi neque uisa sororum,
o quam te memorem, uirgo? namque haud tibi uultus
mortalis, nec uox hominem sonat; o, dea certe
(an Phoebi soror? an Nympharum sanguinis una?),
sis felix nostrumque leues, quaecumque, labore
et quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur doceas: ignari hominumque locorumque
erramus uento huc uastis et fluctibus acti.
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.'

325

Tum Venus: 'haud equidem tali me dignor honore;
uirginibus Tyriis mos est gestare pharetram
purpureoque alte suras uincire coturno.

335

Punica regna uides, Tyrios et Agenoris urbem;
sed fines Libyci, genus intractabile bello.

imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
germanum fugiens. longa est iniuria, longae
ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus auri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,

340

cui pater intactam dederat primisque iugarat ominibus. sed regna Tyri germanus habebat Pygmalion, scelere ante alios immanior omnis. quos inter medius uenit furor. ille Sychaeum impius ante aras atque auri caecus amore clam ferro incautum superat, securus amorum germaniae; factumque diu celauit et aegram multa malus simulans uana spe lusit amantem. ipsa sed in somnis inhumati uenit imago coniugis ora modis attollens pallida miris; cruidelis aras traiectaque pectora ferro nudauit, caecumque domus scelus omne retextit. tum celerare fugam patriaque excedere suadet auxiliumque uiae ueteres tellure recludit thesauros, ignotum argenti pondus et auri. his commota fugam Dido sociosque parabat. conueniunt quibus aut odium crudele tyranni aut metus acer erat; nauis, quae forte paratae, corripiunt onerantque auro. portantur auari Pygmalionis opes pelago; dux femina facti. deuenere locos ubi nunc ingentia cernes moenia surgentemque nouae Karthaginis arcem, mercatique solum, facti de nomine Byrsam, taurino quantum possent circumdare tergo. sed uos qui tandem? quibus aut uenistis ab oris? quoue tenetis iter?" quaerenti talibus ille suspirans imoque trahens a pectore uocem:	345
'O dea, si prima repetens ab origine pergam et uacet annalis nostrorum audire laborum, ante diem clauso componet Vesper Olympo. nos Troia antiqua, si uestras forte per auris Troiae nomen iit, diuersa per aequora uestos forte sua Libycis tempestas appulit oris. sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penatis classe ueho mecum, fama super aethera notus; Italiam quaero patriam, et genus ab Ioue summo.	350
bis denis Phrygium concendi nauibus aequor, matre dea monstrante uiam data fata secutus; uix septem conuulsae undis Euroque supersunt. ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro, Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem	355
	360
	365
	370
	375
	380
	385

passa Venus medio sic interfata dolore est:

'Quisquis es, haud, credo, inuisus caelestibus auras
 uitalis carpis, Tyriam qui adueneris urbem;
 perge modo atque hinc te reginae ad limina perfor.
 namque tibi reduces socios classemque relatam
 nuntio et in tutum uersis Aquilonibus actam,
 ni frustra augurium uani docuere parentes.
 aspice bis senos laetantis agmine cycnos,
 aetheria quos lapsa plaga Iouis ales aperto
 turbabat caelo; nunc terras ordine longo
 aut capere aut captas iam despectare uidentur:
 ut reduces illi ludunt stridentibus alis
 et coetu cinxere polum cantusque dedere,
 haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
 aut portum tenet aut pleno subit ostia uelo.
 perge modo et, qua te dicit uia, derige gressum.'

390

395

400

405

410

415

420

425

Dixit et auertens rosea ceruice refulsit,
 ambrosiaeque comae diuinum uertice odorem
 spirauere; pedes uestis defluxit ad imos,
 et uera incessu patuit dea. ille ubi matrem
 agnouit tali fugientem est uoce secutus:
 'quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
 ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram
 non datur ac ueras audire et reddere uoces?'
 talibus incusat gressumque ad moenia tendit.
 at Venus obscuro gradientis aëre saepsit,
 et multo nebulae circum dea fudit amictu,
 cernere ne quis eos neu quis contingere posset
 molirive moram aut ueniendi poscere causas.
 ipsa Paphum sublimis abit sedesque reuisit
 laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
 ture calent arae sertisque recentibus halant.

Corripuere uiam interea, qua semita monstrat,
 iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
 imminet aduersaque aspectat desuper arces.
 miratur molem Aeneas, magalia quondam,
 miratur portas strepitumque et strata uiarum.
 instant ardentes Tyrii: pars ducere muros
 molirique arcem et manibus subuoluere saxa,
 pars optare locum tecto et concludere sulco;
 iura magistratusque legunt sanctumque senatum.

- hic portus alii effodunt; hic alta theatris
fundamenta locant alii, immanisque columnas
rupibus excidunt, scaenis decora apta futuris:
qualis apes aestate noua per florea rura 430
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt uenientum, aut agmine facto
ignauum fucos pecus a praesepibus arcent; 435
feruet opus redolentque thymo fraglantia mella.
'o fortunati, quorum iam moenia surgunt!'
Aeneas ait et fastigia suspicit urbis.
infert se saeptus nebula (mirabile dictu)
per medios, miscetque uiris neque cernitur ulli. 440
- Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
quo primum iactati undis et turbine Poeni
effodere loco signum, quod regia Iuno
monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello 445
egregiam et facilem uictu per saecula gentem.
hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
condebat, donis opulentum et numine diuae,
aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
aere trabes, foribus cardo stridebat aenis.
hoc primum in luco noua res oblata timorem 450
leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
ausus et afflictis melius confidere rebus.
namque sub ingenti lustrat dum singula templo
reginam opperiens, dum quae fortuna sit urbi
artificumque manus inter se operumque laborem 455
miratur, uidet Iliacas ex ordine pugnas
bellaque iam fama totum uulgata per orbem,
Atridas Priamumque et saeum ambobus Achillem.
constitit et lacrimans 'quis iam locus,' inquit, 'Achate,
quae regio in terris nostri non plena laboris?' 460
en Priamus. sunt hic etiam sua praemia laudi,
sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.
solue metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.'
sic ait atque animum pictura pascit inani
multa gemens, largoque umectat flumine uultum. 465
namque uidebat uti bellantes Pergama circum
hac fugerent Grai, premeret Troiana iuuentus;

hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
 nec procul hinc Rhesi niueis tentoria uelis
 agnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
 Tydides multa uastabat caede cruentus,
 ardentisque auertit equos in castra prius quam
 pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
 parte alia fugiens amissis Troilus armis,
 infelix puer atque impar congressus Achilli,
 fertur equis curruque haeret resupinus inani,
 lora tenens tamen; huic ceruixque comaeque trahuntur
 per terram, et uersa puluis inscribitur hasta.
 interea ad templum non aequae Palladis ibant
 crinibus Iliades passis peplumque ferebant
 suppliciter, tristes et tunsae pectora palmis;
 diua solo fixos oculos auersa tenebat.
 ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros
 exanimumque auro corpus uendebat Achilles.
 tum uero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
 ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
 tendentemque manus Priandum conspexit inermis.
 se quoque principibus permixtum agnouit Achiuis,
 Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
 dicit Amazonidum lunatis agmina peltis
 Penthesilea furens mediisque in milibus ardet,
 aurea subnectens exsertae cingula mammae
 bellatrix, audetque uiris concurrere uirgo.
 Haec dum Dardanio Aeneae miranda uidentur,
 dum stupet obtutuque haeret defixus in uno,
 regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
 incessit magna iuuenum stipante caterua.
 qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
 exercet Diana choros, quam mille secutae
 hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
 fert umero gradiensque deas supereminet omnis
 (Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus):
 talis erat Dido, talem se laeta ferebat
 per medios instans operi regnisque futuris.
 tum foribus diuae, media testudine templi,
 saepa armis solioque alte subnixa resedit.
 iura dabat legesque uiris, operumque laborem
 partibus aequabat iustis aut sorte trahebat:
470
475
480
485
490
495
500
505

cum subito Aeneas concursu accedere magno Anthea Sergestumque uidet fortemque Cloanthum Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo dispulerat penitusque alias auexerat oras. obstipuit simul ipse, simul percussus Achates laetitiaque metuque; audi coniungere dextras ardebant, sed res animos incognita turbat.	510
dissimulant et nube caua speculantur amicti quae fortuna uiris, classem quo litore linquant, quid ueniant; cunctis nam lecti nauibus ibant orantes ueniam et templum clamore petebant.	515
Postquam introgressi et coram data copia fandi, maximus Ilioneus placido sic pectore coepit: 'o regina, nouam cui condere Iuppiter urbem iustitiaque dedit gentis frenare superbas,	520
Troes te miseri, uentis maria omnia uesti, oramus: prohibe infandos a nauibus ignis, parce pio generi et proprius res aspice nostras.	525
non nos aut ferro Libycos populare penatis uenimus, aut raptas ad litora uertere praedas; non ea uis animo nec tanta superbia uictis.	
est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt, terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae; Oenotri coluere uiri; nunc fama minores	530
Italiam dixisse ducis de nomine gentem. hic cursus fuit,	
cum subito adsurgens fluctu nimbus Orion in uada caeca tulit penitusque procacibus Austris perque undas superante salo perque inuia saxa dispulit; huc pauci uestris adnauimus oris.	535
quod genus hoc hominum? quaeue hunc tam barbara morem permittit patria? hospitio prohibemur harenae;	540
bella carent primaque uetant consistere terra. si genus humanum et mortalia temnitis arma, at sperate deos memores fandi atque nefandi.	
rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter nec pietate fuit, nec bello maior et armis.	545
quem si fata uirum seruant, si uescitur aura aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris, non metus, officio nec te certasse priorem paeniteat. sunt et Siculis regionibus urbes	

armaque Troianoque a sanguine clarus Acestes.	550
quassatam uentis liceat subducere classem	
et siluis aptare trabes et stringere remos,	
si datur Italiam sociis et rege recepto	
tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;	
sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrum,	555
pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,	
at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,	
unde huc aduecti, regemque petamus Acesten.'	
talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant	
Dardanidae.	560
Tum breuiter Dido uultum demissa profatur:	
'soluite corde metum, Teucri, secludite curas.	
res dura et regni nouitas me talia cogunt	
moliri et late finis custode tueri.	
quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem,	565
uirtutesque uirosque aut tanti incendia belli?	
non obtunsa adeo gestamus pectora Poeni,	
nec tam auersus equos Tyria Sol iungit ab urbe.	
seu uos Hesperiam magnam Saturniaque arua	
sive Erycis finis regemque optatis Acesten,	570
auxilio tutos dimittam opibusque iuuabo.	
uultis et his mecum pariter considere regnis?	
urbem quam statuo, uestra est; subducite nauis;	
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.	
atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem	575
adforet Aeneas! equidem per litora certos	
dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,	
si quibus ejectus siluis aut urbibus errat.'	
His animum arrecti dictis et fortis Achates	
et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem	580
ardebant. prior Aenean compellat Achates:	
'nate dea, quae nunc animo sententia surgit?	
omnia tuta uides, classem sociosque receptos.	
unus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi	
submersum; dictis respondent cetera matris.'	585
uix ea fatus erat cum circumfusa repente	
scindit se nubes et in aethera purgat apertum.	
restitut Aeneas claraque in luce refulsit	
os umerosque deo similis; namque ipsa decoram	
caesariem nato genetrix lumenque iuuentae	590

purpureum et laetos oculis adflarat honores:
 quale manus addunt ebori decus, aut ubi flauo
 argentum Pariusue lapis circumdatur auro.
 tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
 improuisus ait: 'coram, quem quaeritis, adsum,
 Troius Aeneas, Libycis eruptus ab undis.
 o sola infandos Troiae miserata labores,
 quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
 omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,
 urbe, domo socias, grates persoluere dignas 595
 non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
 gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
 di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
 usquam iustitiae est et mens sibi conscientia recti,
 praemia digna ferant. quae te tam laeta tulerunt 600
 saecula? qui tanti talem genuere parentes?
 in freta dum fluuii current, dum montibus umbrae
 lustrabunt conuexa, polus dum sidera pascet,
 semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
 quae me cumque uocant terrae.' sic fatus amicum 610
 Ilionea petit dextra laeuaque Serestum,
 post alios, fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
 Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
 casu deinde uiri tanto, et sic ore locuta est:
 'quis te, nate dea, per tanta pericula casus 615
 insequitur? quae uis immanibus applicat oris?
 tune ille Aeneas quem Dardanio Anchisae
 alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
 atque equidem Teucrum memini Sidona uenire
 finibus expulsum patriis, noua regna petentem 620
 auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
 uastabat Cyprum et uictor dicione tenebat.
 tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
 Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
 ipse hostis Teucros insigni laude ferebat 625
 seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe uolebat.
 quare agite, o tectis, iuuenes, succedite nostris.
 me quoque per multos similis fortuna labores
 iactatam hac demum uoluit consistere terra;
 non ignara mali miseris succurrere disco.' 630
 sic memorat; simul Aenean in regia dicit

tecta, simul diuum templis indicit honorem. nec minus interea sociis ad litora mittit uiginti tauros, magnorum horrentia centum terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,	635
munera laetitiamque dii. at domus interior regali splendida luxu instruitur, mediisque parant conuiua tectis: arte laboratae uestes ostroque superbo, ingens argentum mensis, caelataque in auro	640
fortia facta patrum, series longissima rerum per tot ducta uiros antiqua ab origine gentis.	
Aeneas (neque enim patrius consistere mentem passus amor) rapidum ad nauis praemittit Achaten, Ascanio ferat haec ipsumque ad moenia ducat;	645
omnis in Ascanio cari stat cura parentis. munera praeterea Iliacis erepta ruinis ferre iubet, pallam signis auroque rigentem et circumtextum croceo uelamen acantho, ornatus Argiuae Helenae, quos illa Mycenis,	650
Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos, extulerat, matris Ledae mirabile donum; praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim, maxima natarum Priami, colloque monile	655
bacatum, et duplicem gemmis auroque coronam. haec celerans iter ad nauis tendebat Achates.	
At Cytherea nouas artis, noua pectore uersat consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido pro dulci Ascanio ueniat, donisque furentem incendat reginam atque ossibus implicet ignem.	660
quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis; urit atrox Juno et sub noctem cura recursat. ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:	
'nate, meae uires, mea magna potentia, solus nate patris summi qui tela Typhoëa temnis, ad te confugio et supplex tua numina posco. frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum	665
litora iactetur odiis Iunonis acerbae, nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore. nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur	670
uocibus, et uereor quo se Iunonia uertant hospitia: haud tanto cessabit cardine rerum.	

quocirca capere ante dolis et cingere flamma
 reginam meditor, ne quo se numine mutet,
 sed magno Aeneae mecum teneatur amore. 675
 qua facere id possis nostram nunc accipe mentem:
 regius accitu cari genitoris ad urbem
 Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
 dona ferens pelago et flammis restantia Troiae;
 hunc ego sopitum somno super alta Cythera 680
 aut super Idalium sacrata sede recondam,
 ne qua scire dolos mediusue occurrere possit.
 tu faciem illius noctem non amplius unam
 falle dolo et notos pueri puer indue uultus,
 ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido 685
 regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
 cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
 occultum inspires ignem fallasque ueneno.'
 paret Amor dictis caraे genericis, et alas
 exuit et gressu gaudens incedit Iuli. 690
 at Venus Ascanio placidam per membra quietem
 inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
 Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
 floribus et dulci aspirans complectitur umbra.
 Iamque ibat dicto parens et dona Cupido 695
 regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
 cum uenit, aulaeis iam se regina superbis
 aurea composuit sponda mediamque locauit,
 iam pater Aeneas et iam Troiana iuuentus
 conueniunt, stratoque super discumbitur ostro. 700
 dant manibus famuli lymphas Cereremque canistris
 expedient tonsisque ferunt mantelia uillis.
 quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
 cura penum struere et flammis adolere penatis;
 centum aliae totidemque pares aetate ministri, 705
 qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
 nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
 conuenere; toris iussi discumbere pictis
 mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum,
 flagrantisque dei uultus simulataque uerba, 710
 pallamque et pictum croceo uelamen acantho.
 praecipue infelix, pesti deuota futurae,
 expleri mentem nequit ardescitque tuendo

- Phoenissa, et pariter puero donisque mouetur.
 ille ubi complexu Aeneae colloque pependit
 et magnum falsi impleuit genitoris amorem,
 reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
 haeret et interdum gremio fouet inscia Dido
 insidat quantus miserae deus. at memor ille
 matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum
 incipit et uiuo temptat praeuertere amore
 iam pridem resides animos desuetaque corda. 715
- Postquam prima quies epulis mensaeque remotae,
 crateras magnos statuunt et uina coronant.
 fit strepitus tectis uocemque per ampla uolutant
 atria; dependent lychni laquearibus aureis
 incensi et noctem flammis funalia uincunt.
 hic regina grauem gemmis auroque poposcit
 impleuitque mero pateram, quam Belus et omnes
 a Belo soliti; tum facta silentia tectis: 720
- 'Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,
 hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
 esse uelis, nostrosque huius meminisse minores.
 adsit laetitia Bacchus dator et bona Iuno;
 et uos o coetum, Tyrii, celebrate fauentes.' 725
- dixit et in mensam laticum libauit honorem
 primaque, libato, summo tenus attigit ore;
 tum Bitiae dedit increpitans; ille impiger hausit
 spumantem pateram et pleno se proluit auro;
 post alii proceres. cithara crinitus Iopas
 personat aurata, docuit quem maximus Atlas. 730
- hic canit errantem lunam solisque labores,
 unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes,
 Arcturum pluuiasque Hyadas geminosque Triones,
 quid tantum Oceano properent se tingere soles
 hiberni, uel quae tardis mora noctibus obstet; 735
- ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
 nec non et uario noctem sermone trahebat
 infelix Dido longumque bibebat amorem,
 multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
 nunc quibus Aurorae uenisset filius armis, 740
- nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.
 'immo age et a prima dic, hospes, origine nobis
 insidias' inquit 'Danaum casusque tuorum

erroresque tuos; nam te iam septima portat
omnibus errantem terris et fluctibus aestas.'

755

oder Vergil, Aen. 4. Buch:

LIBER IV

At regina graui iamdudum saucia cura	4.1
uulnus alit uenis et caeco carpitur igni.	
multa uiri uirtus animo multusque recursat	
gentis honos; haerent infixi pectore uultus	
uerbaque nec placidam membris dat cura quietem.	5
postera Phoebea lustrabat lampade terras	
umentemque Aurora polo dimouerat umbram,	
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:	
'Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!	
quis nouus hic nostris successit sedibus hospes,	10
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis!	
credo equidem, nec uana fides, genus esse deorum.	
degeneres animos timor arguit. heu, quibus ille	
iactatus fatis! quae bella exhausta canebat!	
si mihi non animo fixum immotumque sederet	15
ne cui me uinclo uellem sociare iugali,	
postquam primus amor deceptam morte fefellit;	
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,	
huic uni forsan potui succumbere culpae.	
Anna (fatebor enim) miseri post fata Sychaei	20
coniugis et sparsos fraterna caede penatis	
solus hic inflexit sensus animumque labantem	
impulit. agnosco ueteris uestigia flammae.	
sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat	
uel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,	25
pallentis umbras Erebo noctemque profundam,	
ante, pudor, quam te uiolo aut tua iura resoluo.	
ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores	
abstulit; ille habeat secum seruetque sepulcro.'	
sic effata sinum lacrimis impleuit obortis.	30
Anna refert: 'o luce magis dilecta sorori,	
solane perpetua maerens carpere iuuenta	
nec dulcis natos Veneris nec praemia noris?	
id cinerem aut manis credis curare sepultos?	
esto: aegram nulli quandam flexere mariti,	35

non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
 ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
 diues alit: placitone etiam pugnabis amori?
 nec uenit in mentem quorum consederis aruis?
 hinc Gaetulæ urbes, genus insuperabile bello,
 et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis;
 hinc deserta siti regio lateque furentes
 Barcae. quid bella Tyro surgentia dicam
 germanique minas?
 dis equidem auspibus reor et Iunone secunda
 hunc cursum Iliacas uento tenuisse carinas.
 quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
 coniugio tali! Teucrum comitantibus armis
 Punica se quantis attollet gloria rebus!
 tu modo posce deos ueniam, sacrisque litatis
 indulge hospitio causasque innecte morandi,
 dum pelago desaeuit hiems et aquosus Orion,
 quassataeque rates, dum non tractabile caelum.'
 His dictis impenso animum flammauit amore
 spemque dedit dubiae menti soluitque pudorem.
 principio delubra adeunt pacemque per aras
 exquirunt; mactant lectas de more bidentis
 legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
 Iunoni ante omnis, cui uincla iugalia curae.
 ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido
 candardis uaccae media inter cornua fundit,
 aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras,
 instauratque diem donis, pecudumque reclusis
 pectoribus inhians spirantia consultit exta.
 heu, uatum ignarae mentes! quid uota furentem,
 quid delubra iuuant? est mollis flamma medullas
 interea et tacitum uiuit sub pectore uulnus.
 uritur infelix Dido totaque uagatur
 urbe furens, qualis coniecta cerua sagitta,
 quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
 pastor agens telis liquitque uolatile ferrum
 nescius: illa fuga siluas saltusque peragrat
 Dictaeos; haeret lateri letalis harundo.
 nunc media Aenean secum per moenia dicit
 Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam,
 incipit effari mediaque in uoce resistit;

40

45

50

55

60

65

70

75

nunc eadem labente die conuiua quaerit,
Iliacosque iterum demens audire labores
exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.
post ubi digressi, lumenque obscura uicissim
luna premit suadentque cadentia sidera somnos,
sola domo maeget uacua stratisque relictis
incubat. illum absens absentem auditque uidetque,
aut gremio Ascanium genitoris imagine capta
detinet, infandum si fallere possit amorem.
non coepiae adsurgunt turres, non arma iuentus
exercet portusue aut propugnacula bello
tuta parant: pendent opera interrupta minaeque
murorum ingentes aequataque machina caelo.

Quam simul ac tali persensit peste teneri
cara Iouis coniunx nec famam obstare furori,
talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
'egregiam uero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus (magnum et memorabile numen),
una dolo diuum si femina uicta duorum est.
nec me adeo fallit ueritam te moenia nostra
suspectas habuisse domos Karthaginis altae.
sed quis erit modus, aut quo nunc certamine tanto?
quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
exercemus? habes tota quod mente petisti:
ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
communem hunc ergo populum paribusque regamus
auspiciis; liceat Phrygio seruire marito
dotalisque tuae Tyrios permettere dextrae.'

Olli (sensit enim simulata mente locutam,
quo regnum Italiae Libycas auerteret oras)
sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens
abnuat aut tecum malit contendere bello?
si modo quod memoras factum fortuna sequatur.
sed fatis incerta feror, si Iuppiter unam
esse uelit Tyriis urbem Troiaque profectis,
miserie probet populos aut foedera iungi.
tu coniunx, tibi fas animum temptare precando.
perge, sequare.' tum sic exceptit regia Iuno:
'mecum erit iste labor. nunc qua ratione quod instat
confieri possit, paucis (aduerte) docebo.
uenatum Aeneas unaque miserrima Dido

in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus extulerit Titan radiisque retexerit orbem. his ego nigrantem commixta grandine nimbum, dum trepidant alae saltusque indagine cingunt, desuper infundam et tonitru caelum omne ciebo. diffugient comites et nocte tegentur opaca: speluncam Dido dux et Troianus eandem deuenient. adero et, tua si mihi certa uoluntas, conubio iungam stabili propriamque dicabo. hic hymenaeus erit.' non aduersata petenti adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.	120
Oceanum interea surgens Aurora reliquit. it portis iubare exorto delecta iuuentus, retia rara, plagae, lato uenabula ferro, Massylique ruunt equites et odora canum uis. reginam thalamo cunctantem ad limina primi Poenorum exspectant, ostroque insignis et auro stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.	125
tandem progreditur magna stipante caterua Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo; cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum, aurea purpuream subnectit fibula uestem.	130
nec non et Phrygii comites et laetus Iulus incidunt. ipse ante alias pulcherrimus omnis infert se socium Aeneas atque agmina iungit. qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta deserit ac Delum maternam inuisit Apollo instauratque choros, mixtique altaria circum	135
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi; ipse iugis Cynthi graditur mollique fluentem fronde premit crinem fingens atque implicat auro, tela sonant umeris: haud illo segnior ibat	140
Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.	145
postquam altos uentum in montis atque inuia lustra, ecce ferae saxi deiectae uertice caprae decurrere iugis; alia de parte patentis transmittunt cursu campos atque agmina cerui	
puluerulenta fuga glomerant montisque relinquunt.	150
at puer Ascanius mediis in uallibus acri gaudet equo iamque hos cursu, iam praeterit illos, spumantemque dari pecora inter inertia uotis	155

optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem.

Interea magno misceri murmure caelum 160

incipit, insequitur commixta grandine nimbus,
et Tyrii comites passim et Troiana iuuentus
Dardaniusque nepos Veneris diuersa per agros
tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.

speluncam Dido dux et Trojanus eandem 165

deueniunt. prima et Tellus et pronuba Iuno
dant signum; pulsere ignes et conscius aether
conubiis summoque ulularunt uertice Nymphae.
ille dies primus leti primusque malorum
causa fuit; neque enim specie famaue mouetur
nec iam furtiuum Dido meditatur amorem:
coniugium uocat, hoc praetexit nomine culpam.

Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes, 170

Fama, malum qua non aliud uelocius ullum:
mobilitate uiget uirisque adquirit eundo,
parua metu primo, mox sese attollit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
illam Terra parens ira inritata deorum
extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
progenuit pedibus celerem et pernicibus alis, 180

monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,

tot uigiles oculi subter (mirabile dictu),

tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.

nocte uolat caeli medio terraeque per umbram

stridens, nec dulci declinat lumina somno; 185

luce sedet custos aut summi culmine tecti
turribus aut altis, et magnas territat urbes,

tam facti prauique tenax quam nuntia ueri.

haec tum multiplici populos sermone replebat

gaudens, et pariter facta atque infecta canebat: 190

uenisse Aenean Troiano sanguine cretum,

cui se pulchra uiro dignetur iungere Dido;

nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fouere

regnorum immemores turpique cupidine captos.

haec passim dea foeda uirum diffundit in ora. 195

protinus ad regem cursus detorquet Larban

incenditque animum dictis atque aggerat iras.

Hic Hammone satus rapta Garamantide nympha
templa Ioui centum latis immania regnis,

centum aras posuit uigilemque sacrauerat ignem,	200
excubias diuum aeternas, pecudumque cruento pingue solum et uariis florentia limina sertis.	
isque amens animi et rumore accensus amaro dicitur ante aras media inter numina diuum	
multa Iouem manibus supplex orasse supinis:	205
'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis gens epulata toris Lenaeum libat honorem,	
aspicis haec? an te, genitor, cum fulmina torque neququam horremus, caecique in nubibus ignes	
terrificant animos et inania murmura miscent?	210
femina, quae nostris errans in finibus urbem exiguam pretio posuit, cui litus arandum	
cuique loci leges dedimus, conubia nostra reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.	
et nunc ille Paris cum semiuiro comitatu,	215
Maeonia mentum mitra crinemque madentem subnexus, rapto potitur: nos munera templis	
quippe tuis ferimus famamque fouemus inanem.'	
Talibus orantem dictis arasque tenentem	
audiit Omnipotens, oculosque ad moenia torsit	220
regia et oblitos famae melioris amantis.	
tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:	
'uade age, nate, uoca Zephyros et labere pennis	
Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc	
exspectat fatisque datas non respicit urbes,	225
adloquere et celeris defer mea dicta per auras.	
non illum nobis genetrix pulcherrima talem	
promisit Graiumque ideo bis uindicat armis;	
sed fore qui grauidam imperiis belloque frementem	
Italianam regeret, genus alto a sanguine Teucri	230
proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.	
si nulla accendit tantarum gloria rerum	
nec super ipse sua molitur laude laborem,	
Ascanione pater Romanas inuidet arces?	
quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur	235
nec prolem Ausoniam et Lauinia respicit arua?	
nauiget! haec summa est, hic nostri nuntius esto.'	
Dixerat. ille patris magni parere parabat	
imperio; et primum pedibus talaria nectit	
aurea, quae sublimem alis siue aequora supra	240

seu terram rapido pariter cum flamine portant.
 tum uirgam capit: hac animas ille euocat Orco
 pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
 dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
 illa fretus agit uentos et turbida tranat
 245
 nubila. iamque uolans apicem et latera ardua cernit
 Atlantis duri caelum qui uertice fulcit,
 Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
 piniferum caput et uento pulsatur et imbri,
 nix umeros infusa tegit, tum flumina mento
 250
 praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
 hic primum paribus nitens Cyllenius alis
 constituit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
 misit aui similis, quae circum litora, circum
 piscoscos scopulos humilis uolat aequora iuxta.
 255
 haud aliter terras inter caelumque uolabat
 litus harenosum ad Libyae, uentosque secabat
 materno ueniens ab auo Cyllenia proles.
 ut primum alatis tetigit magalia plantis,
 Aenean fundantem arces ac tecta nouantem
 260
 conspicit. atque illi stellatus iaspide fulua
 ensis erat Tyrioque ardebat murice laena
 demissa ex umeris, diues quae munera Dido
 fecerat, et tenui telas discreuerat auro.
 continuo inuadit: 'tu nunc Karthaginis altae
 265
 fundamenta locas pulchramque uxorius urbem
 exstruis? heu, regni rerumque oblite tuarum!
 ipse deum tibi me claro demittit Olympo
 regnator, caelum et terras qui numine torquet,
 ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras:
 270
 quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
 si te nulla mouet tantarum gloria rerum
 [nec super ipse tua moliris laude laborem,]
 Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
 respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
 275
 debetur.' tali Cyllenius ore locutus
 mortalis uisus medio sermone reliquit
 et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
 At uero Aeneas aspectu obmutuit amens,
 arrectaeque horrore comae et uox faucibus haesit.
 280
 ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,

- attonitus tanto monitu imperioque deorum.
 heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
 audeat adfatu? quae prima exordia sumat?
 atque animum nunc huc celerem nunc diuidit illuc 285
 in partisque rapit uarias perque omnia uersat.
 haec alternanti potior sententia uisa est:
 Mnesthea Sergestumque uocat fortemque Serestum,
 classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,
 arma parent et quae rebus sit causa nouandis 290
 dissimulent; sese interea, quando optima Dido
 nesciat et tantos rumpi non speret amores,
 temptaturum aditus et quae mollissima fandi
 tempora, quis rebus dexter modus. ocios omnes
 imperio laeti parent et iussa facessunt. 295
- At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
 praesensit, motusque exceptit prima futuros
 omnia tuta timens. eadem impia Fama furenti
 detulit armari classem cursumque parari.
 saeuit inops animi totamque incensa per urbem 300
 bacchatur, qualis commotis excita sacris
 Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
 orgia nocturnusque uocat clamore Cithaeron.
 tandem his Aenean compellat uocibus ultro:
 'dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
 posse nefas tacitusque mea decedere terra?
 nec te noster amor nec te data dextera quandam
 nec moritura tenet crudeli funere Dido?
 quin etiam hiberno moliri sidere classem
 et mediis properas Aquilonibus ire per altum, 310
 crudelis? quid, si non arua aliena domosque
 ignotas peteres, et Troia antiqua maneret,
 Troia per undosum peteretur classibus aequor?
 mene fugis? per ego has lacrimas dextramque tuam te
 (quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui), 315
 per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
 si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
 dulce meum, miserere domus labentis et istam,
 oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
 te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni 320
 odere, infensi Tyrii; te propter eundem
 extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,

- fama prior. cui me moribundam deseris hospes
 (hoc solum nomen quoniam de coniuge restat)?
 quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater
 destruat aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
 saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
 ante fugam suboles, si quis mihi parvulus aula
 luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
 non equidem omnino capta ac deserta uiderer.' 325
- Dixerat. ille Louis monitis immota tenebat
 lumina et obnixus curam sub corde premebat.
 tandem pauca refert: 'ego te, quae plurima fando
 enumerare uales, numquam, regina, negabo
 promeritam, nec me meminisse pigebit Elissae
 dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
 pro re pauca loquar. neque ego hanc abscondere furto
 sperau (ne finge) fugam, nec coniugis umquam
 praetendi taedas aut haec in foedera ueni.
 me si fata meis paterentur ducere uitam 340
 auspiciis et sponte mea componere curas,
 urbem Trojanam primum dulcisque meorum
 reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
 et recidiua manu posuisse Pergama uictis.
 sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
 Italiam Lyciae iussere capessere sortes; 345
 hic amor, haec patria est. si te Karthaginis arces
 Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,
 quae tandem Ausonia Teucros considere terra
 inuidia est? et nos fas extera quaerere regna.
 me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris
 nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
 admonet in somnis et turbida terret imago;
 me puer Ascanius capitisque iniuria cari,
 quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus aruis. 355
 nunc etiam interpres diuum Ioue missus ab ipso
 (testor utrumque caput) celeris mandata per auras
 detulit: ipse deum manifesto in lumine uidi
 intrantem muros uocemque his auribus hausit.
 desine meque tuis incendere teque querelis;
 Italiam non sponte sequor.' 360
- Talia dicentem iamdudum auersa tuetur
 huc illuc uoluens oculos totumque pererrat

luminibus tacitis et sic accensa profatur: 'nec tibi diua parens generis nec Dardanus auctor, perfide, sed duris genuit te cautibus horrens Caucasus Hyrcanaeque admirunt ubera tigres. nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reseruo? num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? num lacrimas uictus dedit aut miseratus amantem est?	365
quae quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno nec Saturnius haec oculis pater aspicit aequis. nusquam tuta fides. eiectum litore, egentem excepi et regni demens in parte locauit.	370
amissam classem, socios a morte reduxi (heu furiis incensa feror!): nunc augur Apollo, nunc Lyciae sortes, nunc et Ioue missus ab ipso interpres diuum fert horrida iussa per auras.	375
scilicet is superis labor est, ea cura quietos sollicitat. neque te teneo neque dicta refello: i, sequere Italiam uentis, pete regna per undas. spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,	380
supplicia hausurum scopolis et nomine Dido saepe uocaturum. sequare atris ignibus absens et, cum frigida mors anima seduxerit artus,	385
omnibus umbra locis adero. dabis, improbe, poenas. audiam et haec Manis ueniet mihi fama sub imos.'	
his medium dictis sermonem abrumpit et auras aegra fugit seque ex oculis auertit et aufert, linquens multa metu cunctantem et multa parantem dicere. suscipiunt famulae conlapsaque membra	390
marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.	
At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem solando cupid et dictis auertere curas, multa gemens magnoque animum labefactus amore iuissa tamen diuum exsequitur classemque reuisit.	395
tum uero Teucri incumbunt et litore celsas deducunt toto nauis. natat uncta carina, frondentisque ferunt remos et robora siluis infabricata fugae studio.	400
migrantis cernas totaque ex urbe ruentis: ac uelut ingentem formicae farris aceruum cum populant hiemis memores tectoque reponunt, it nigrum campis agmen praedamque per herbas	

- conuecant calle angusto; pars grandia trudunt
obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
castigantque moras, opere omnis semita feruet.
quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus,
quosue dabas gemitus, cum litora feruere late
prospiceres arce ex summa, totumque uideres
misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis!
ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
cogitur et supplex animos summittere amori,
ne quid inexpertum frustra moritura relinquat. 405
- 'Anna, uides toto properari litore circum:
undique conuenere; uocat iam carbasus auras,
puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
et perferre, soror, potero. miserae hoc tamen unum
exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
sola uiri mollis aditus et tempora noras.
i, soror, atque hostem supplex adfare superbum:
non ego cum Danais Troianam excindere gentem 420
Aulide iuraui classemue ad Pergama misi,
nec patris Anchisae cinerem manisue reuelli:
cur mea dicta negat duras demittere in auris?
quo ruit? extreum hoc miserae det munus amanti:
exspectet facilemque fugam uentosque ferentis. 425
- non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat:
tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
dum mea me uictam doceat fortuna dolere.
extremam hanc oro ueniam (miserere sororis),
quam mihi cum dederit cumulatam morte remittam.' 435
- Talibus orabat, talisque miserrima fletus
fertque refertque soror. sed nullis ille mouetur
fletibus aut uoces ullas tractabilis audit;
fata obstant placidasque uiri deus obstructit auris.
ac uelut annoso ualidam cum robore quercum 440
Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
eruere inter se certant; it stridor, et altae
consternunt terram concusso stipite frondes;
ipsa haeret scopolis et quantum uertice ad auras 445

aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
 haud secus adsiduis hinc atque hinc uocibus heros
 tunditur, et magno persentit pectore curas;
 mens immota manet, lacrimae uoluuntur inanes.

Tum uero infelix fatis exterrita Dido 450
 mortem orat; taedet caeli conuexa tueri.

quo magis incepsum peragat lucemque relinquat,
 uidit, turicremis cum dona imponeret aris,
 (horrendum dictu) latices nigrescere sacros
 fusaque in obsenum se uertere uina cruem; 455
 hoc uisum nulli, non ipsi effata sorori.

praeterea fuit in tectis de marmore templum
 coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
 uelleribus niueis et festa fronde reuinctum:
 hinc exaudiri uoces et uerba uocantis 460

uisa uiri, nox cum terras obscura teneret,
 solaque culminibus ferali carmine bubo
 saepe queri et longas in fletum ducere uoces;
 multaque praeterea uatum praedicta priorum
 terribili monitu horrificant. agit ipse furentem 465
 in somnis ferus Aeneas, semperque relinqui
 sola sibi, semper longam incomitata uidetur
 ire uiam et Tyrios deserta quaerere terra,

Eumenidum ueluti demens uidet agmina Pentheus
 et solem geminum et duplices se ostendere Thebas, 470
 aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes,
 armatam facibus matrem et serpentibus atris
 cum fugit ultricesque sedent in limine Dirae.

Ergo ubi concepit furias euicta dolore
 decreuitque mori, tempus secum ipsa modumque 475
 exigit, et maestam dictis adgressa sororem
 consilium uultu tegit ac spem fronte serenat:
 'inueni, germana, uiam (gratare sorori)

quae mihi reddat eum uel eo me soluat amantem.
 Oceani finem iuxta solemque cadentem

ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
 axem umero torquet stellis ardentibus aptum:
 hinc mihi Massyliae gentis monstrata sacerdos,
 Hesperidum templi custos, epulasque draconi
 quae dabat et sacros seruabat in arbore ramos, 485
 spargens umida mella soporiferumque papauer.

haec se carminibus promittit soluere mentes quas uelit, ast aliis duras immittere curas, sistere aquam fluuii et uertere sidera retro, nocturnosque mouet Manis: mugire uidebis sub pedibus terram et descendere montibus ornos.	490
testor, cara, deos et te, germana, tuumque dulce caput, magicas inuitam accingier artis. tu secreta pyram tecto interiore sub auras erige, et arma uiri thalamo quae fixa reliquit	495
impius exuuiasque omnis lectumque iugalem, quo perii, super imponas: abolere nefandi cuncta uiri monimenta iuuat monstratque sacerdos.'	
haec effata silet, pallor simul occupat ora. non tamen Anna nouis praetexere funera sacris germanam credit, nec tantos mente furores concipit aut grauiora timet quam morte Sychaei. ergo iussa parat.	500
At regina, pyra penetrali in sede sub auras erecta ingenti taedis atque ilice secta, intenditque locum sertis et fronde coronat funerea; super exuuias ensemque relictum effigiemque toro locat haud ignara futuri. stant arae circum et crinis effusa sacerdos	505
ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque tergeminamque Hecaten, tria uirginis ora Dianaee. sparserat et latices simulatos fontis Auerni, falcibus et messae ad lunam quaeruntur aenis pubentes herbae nigri cum lacte ueneni;	510
quaeritur et nascentis equi de fronte reuulsus et matri praereptus amor. ipsa mola manibusque piis altaria iuxta unum exuta pedem uinclus, in ueste recincta,	515
testatur moritura deos et conscientia fati sidera; tum, si quod non aequo foedere amantis curae numen habet iustumque memorque, precatur.	520
Nox erat et placidum carpebant fessa soporem corpora per terras, siluaeque et saeuia quierant aequora, cum medio uoluuntur sidera lapsu, cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque uolucres,	525
quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis rura tenent, somno positae sub nocte silenti.	

at non infelix animi Phoenissa, neque umquam soluitur in somnos oculisue aut pectore noctem accipit: ingeminant curae rursusque resurgens saeuit amor magnoque irarum fluctuat aestu. sic adeo insistit secumque ita corde uolutat: 'en, quid ago? rursusne procos inrisa priores experiar, Nomadumque petam conubia supplex,	529
quos ego sim totiens iam dignata maritos? Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum iuissa sequar? quiane auxilio iuuat ante leuatos et bene apud memores ueteris stat gratia facti? quis me autem, fac uelle, sinet ratibusue superbis	530
inuisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum Laomedontae sentis periuria gentis? quid tum? sola fuga nautas comitabor ouantis? an Tyriis omniue manu stipata meorum	535
inferar et, quos Sidonia uix urbe reuelli, rurus agam pelago et uentis dare uela iubebo? quin morere ut merita es, ferroque auerte dolorem. tu lacrimis euicta meis, tu prima furentem	540
his, germana, malis oneras atque obicis hosti. non licuit thalami expertem sine crimine uitam degere more ferae, talis nec tangere curas; non seruata fides cineri promissa Sychaeo.'	545
Tantos illa suo rumpebat pectore questus: Aeneas celsa in puppi iam certus eundi carpebat somnos rebus iam rite paratis.	550
huic se forma dei uultu redeuntis eodem obtulit in somnis rursusque ita uisa monere est, omnia Mercurio similis, uocemque coloremque et crinis flauos et membra decora iuuenta:	555
'nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos, nec quae te circum stent deinde pericula cernis, demens, nec Zephyros audis spirare secundos? illa dolos dirumque nefas in pectore uersat	560
certa mori, uariosque irarum concitat aestus. non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?	565
iam mare turbari trabibus saeuasque uidebis conlucere faces, iam feruere litora flammis, si te his attigerit terris Aurora morantem. heia age, rumpe moras. uarium et mutabile semper	

femina.' sic fatus nocti se immiscuit atrae.	570
Tum uero Aeneas subitis exterritus umbris corripit e somno corpus sociosque fatigat praecipitis: 'uigilate, uiri, et considite transtris; solute uela citi. deus aethere missus ab alto festinare fugam tortosque incidere funis	575
ecce iterum instimulat. sequimur te, sancte deorum, quisquis es, imperioque iterum paremus ouantes. adsis o placidusque iuues et sidera caelo dextra feras.' dixit uaginaque eripit ensem	580
fulmineum strictoque ferit retinacula ferro. idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruuntque; litora deseruere, latet sub classibus aequor, adnixi torqueant spumas et caerula uerrunt.	585
Et iam prima nouo spargebat lumine terras Tithoni croceum linquens Aurora cubile. regina e speculis ut primam albescere lucem uidit et aequatis classem procedere uelis, litoraque et uacuos sensit sine remige portus,	590
terque quaterque manu pectus percussa decorum flauentisque abscissa comas 'pro Iuppiter! ibit hic,' ait 'et nostris inluserit aduena regnis? non arma expedient totaque ex urbe sequentur, diripientque rates alii naualibus? ite,	595
ferte citi flammas, date tela, impellite remos! quid loquor? aut ubi sum? quae mentem insania mutat? infelix Dido, nunc te facta impia tangunt?	600
tum decuit, cum scepta dabas. en dextra fidesque, quem secum patrios aiunt portare penatis, quem subiisse umeris confectum aetate parentem! non potui abreptum diuellere corpus et undis spargere? non socios, non ipsum absumere ferro	605
Ascanium patriisque epulandum ponere mensis? uerum anceps pugnae fuerat fortuna. fuisset: quem metui moritura? faces in castra tulissem implessemque foros flammis natumque patremque	610
cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem. Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras, tuque harum interpres curarum et conscientia Iuno, nocturnisque Hecate triuuis ululata per urbes	
et Dirae ultrices et di morientis Elissae,	

accipite haec, meritumque malis aduertite numen
et nostras audite preces. si tangere portus
infandum caput ac terris adnare necesse est,
et sic fata Iouis poscunt, hic terminus haeret,
at bello audacis populi uexatus et armis,
finibus extorris, complexu auulsus Iuli
auxilium imploret uideatque indigna suorum
funera; nec, cum se sub leges pacis iniquae
tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena. 615

haec precor, hanc uocem extremam cum sanguine fundo.
tum uos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
exercete odiis, cinerique haec mittite nostro
munera. nullus amor populis nec foedera sunto.
exoriare aliquis nostris ex ossibus ulti 620

qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
nunc, olim, quocumque dabunt se tempore uires.
litora litoribus contraria, fluctibus undas
imprecor, arma armis: pugnant ipsique nepotesque.' 625

Haec ait, et partis animum uersabat in omnis,
inuisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
tum breuiter Barcen nutricem adfata Sychaei,
namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
'Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem:
dic corpus properet fluuiali spargere lympha,
et pecudes secum et monstrata piacula ducat. 630

sic ueniat, tuque ipsa pia tege tempora uitta.
sacra Ioui Stygio, quae rite incepta paraui,
perficere est animus finemque imponere curis
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.' 635

sic ait. illa gradum studio celebrabat anili.
at trepida et coepitis immanibus effera Dido
sanguineam uoluens aciem, maculisque trementis
interfusa genas et pallida morte futura,
interiora domus inrumpit limina et altos
conscendit furibunda rogos ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
hic, postquam Iliacas uestis notumque cubile
conspexit, paulum lacrimis et mente morata
incubuitque toro dixitque nouissima uerba:
'dulces exuiae, dum fata deusque sinebat, 640

645

650

accipite hanc animam meque his exsoluite curis.
 uixi et quem dederat cursum Fortuna peregi,
 et nunc magna mei sub terras ibit imago.
 urbem praeclaram statui, mea moenia uidi, 655
 ulta uirum poenas inimico a fratre recepi,
 felix, heu nimium felix, si litora tantum
 numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.'
 dixit, et os impressa toro 'moriemur inultae,
 sed moriamur' ait. 'sic, sic iuuat ire sub umbras. 660
 hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
 Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.'
 dixerat, atque illam media inter talia ferro
 conlapsam aspiciunt comites, ensemque cruento
 spumantem sparsaque manus. it clamor ad alta 665
 atria: concussam bacchatur Fama per urbem.
 lamentis gemituque et femineo ululatu
 tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,
 non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
 Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes
 culmina perque hominum uoluantur perque deorum. 670
 audiit exanimis trepidoque exterrita cursu
 unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
 per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
 'hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
 hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
 quid primum deserta querar? comitemne sororem
 spreuisti moriens? eadem me ad fata uocasses,
 idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset. 675
 his etiam struxi manibus patriosque uocauimus
 uoce deos, sic te ut posita, crudelis, abessem?
 exstincti te meque, soror, populumque patresque
 Sidonios urbemque tuam. date, uulnera lymphis
 abluam et, extremus si quis super halitus errat,
 ore legam.' sic fata gradus euaserat altos, 680
 semianimemque sinu germanam amplexa fouebat
 cum gemitu atque atros siccabat ueste cruores.
 illa grauis oculos conata attollere rursus
 deficit; infixum stridit sub pectore uulnus.
 ter sese attollens cubitoque adnixa leuauit, 685
 ter reuoluta toro est oculisque errantibus alto
 quaesiuit caelo lucem ingemuitque reperta.

Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorem
difficilisque obitus Irim demisit Olympo
quae luctantem animam nexosque resolueret artus.
nam quia nec fato merita nec morte peribat,
sed misera ante diem subitoque accensa furore,
nondum illi flauum Proserpina uertice crinem
abstulerat Stygioque caput damnauerat Orco.
ergo Iris croceis per caelum roscida pennis
mille trahens uarios aduerso sole colores
deuolat et supra caput asttit. 'hunc ego Diti
sacrum iussa fero teque isto corpore soluo':
sic ait et dextra crinem secat, omnis et una
dilapsus calor atque in uentos uita recessit.

695

700

5. Ovid, Metamorphosen**a. I,1-162: Prooemium, Kosmogonie, Weltalter****METAMORPHOSES****LIBER I**

In nova fert animus mutatas dicere formas
corpora; di, coeptis (nam vos mutastis et illas)
adspirate meis primaque ab origine mundi
ad mea perpetuum deducite tempora carmen!

1.1

Ante mare et terras et quod tegit omnia caelum
unus erat toto naturae vultus in orbe,
quem dixere chaos: rudis indigestaque moles
nec quicquam nisi pondus iners congestaque eodem
non bene iunctarum discordia semina rerum.
nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan,
nec nova crescendo reparabat cornua Phoebe,
nec circumfuso pendebat in aere tellus
ponderibus librata suis, nec bracchia longo
marginе terrarum porrexerat Amphitrite;
utque erat et tellus illic et pontus et aer,
sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
lucis egens aer; nulli sua forma manebat,
obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno
frigida pugabant calidis, umentia siccis,
mollia cum duris, sine pondere, habentia pondus.

5

10

15

20

Hanc deus et melior litem natura diremit.

nam caelo terras et terris abscidit undas
 et liquidum spiso secrevit ab aere caelum.
 quae postquam evolvit caecoque exemit acervo,
 dissociata locis concordi pace ligavit: 25
 dissociata locis concordi pace ligavit:
 ignea convexi vis et sine pondere caeli
 emicuit summaque locum sibi fecit in arce;
 proximus est aer illi levitate locoque;
 densior his tellus elementaque grandia traxit
 et pressa est gravitate sua; circumfluus umor 30
 ultima possedit solidumque coercuit orbem.
 Sic ubi dispositam quisquis fuit ille deorum
 congeriem secuit sectamque in membra coegit,
 principio terram, ne non aequalis ab omni
 parte foret, magni speciem glomeravit in orbis. 35
 tum freta diffundi rapidisque tumescere ventis
 iussit et ambitae circumdare litora terrae;
 addidit et fontes et stagna immensa lacusque
 fluminaque obliquis cinxit declivia ripis,
 quae, diversa locis, partim sorbentur ab ipsa, 40
 in mare pervenient partim campoque recepta
 liberioris aquae pro ripis litora pulsant.
 iussit et extendi campos, subsidere valles,
 fronde tegi silvas, lapidosos surgere montes,
 utque duae dextra caelum totidemque sinistra 45
 parte secant zonae, quinta est ardenter illis,
 sic onus inclusum numero distinxit eodem
 cura dei, totidemque plagae tellure premuntur.
 quarum quae media est, non est habitabilis aestu;
 nix tegit alta duas; totidem inter utramque locavit 50
 temperiemque dedit mixta cum frigore flamma.
 Inminet his aer, qui, quanto est pondere terrae
 pondus aquae levius, tanto est onerosior igni.
 illic et nebulas, illic consistere nubes
 iussit et humanas motura tonitrua mentes 55
 et cum fulminibus facientes fulgura ventos.
 His quoque non passim mundi fabricator habendum
 aera permisit; vix nunc obsistitur illis,
 cum sua quisque regat diverso flamina tractu,
 quin lanient mundum; tanta est discordia fratrum. 60
 Eurus ad Auroram Nabataeaque regna recessit
 Persidaque et radiis iuga subdita matutinis;

vesper et occiduo quae litora sole tepescunt, proxima sunt Zephyro; Scythiam septemque triones horriter invasit Boreas; contraria tellus nubibus adsiduis pluviaque madescit ab Austro. haec super inposuit liquidum et gravitate carentem aethera nec quicquam terrenae faecis habentem.	65
Vix ita limitibus dissaeperat omnia certis, cum, quae pressa diu fuerant caligine caeca, sidera cooperunt toto effervescere caelo; neu regio foret ulla suis animalibus orba, astra tenent caeleste solum formaeque deorum, cesserunt nitidis habitandae piscibus undae, terra feras cepit, volucres agitabilis aer.	1.69 70 75
Sanctius his animal mentisque capacius altae deerat adhuc et quod dominari in cetera posset: natus homo est, sive hunc divino semine fecit ille opifex rerum, mundi melioris origo, sive recens tellus seductaque nuper ab alto aethere cognati retinebat semina caeli. quam satus Iapeto, mixtam pluvialibus undis, finxit in effigiem moderantum cuncta deorum, pronaque cum spectent animalia cetera terram, os homini sublime dedit caelumque videre	80
iussit et erectos ad sidera tollere vultus: sic, modo quae fuerat rudis et sine imagine, tellus induit ignotas hominum conversa figuras.	85
Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat. poena metusque aberant, nec verba minantia fixo aere legebantur, nec supplex turba timebat iudicis ora sui, sed erant sine vindice tuti. nondum caesa suis, peregrinum ut viseret orbem, montibus in liquidas pinus descenderat undas,	90
nullaque mortales praeter sua litora norant; nondum praecipites cingebant oppida fossae; non tuba derecti, non aeris cornua flexi, non galeae, non ensis erat: sine militis usu mollia securae peragebant otia gentes.	95
ipsa quoque inmunis rastroque intacta nec ullis saucia vomeribus per se dabat omnia tellus,	100

contentique cibis nullo cogente creatis arbuteos fetus montanaque fraga legebant cornaque et in duris haerentia mora rubetis et quae deciderant patula Iovis arbore glandes. ver erat aeternum, placidique tepentibus auris mulcebant zephyri natos sine semine flores; mox etiam fruges tellus inarata ferebat, nec renovatus ager gravidis canebat aristis; flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant, flavaque de viridi stillabant ilice mella.	105
Postquam Saturno tenebrosa in Tartara misso sub Iove mundus erat, subiit argentea proles, auro deterior, fulvo pretiosior aere.	110
Iuppiter antiqui contraxit tempora veris perque hiemes aestusque et inaequalis autumnos et breve ver spatiis exegit quattuor annum. tum primum siccis aer fervoribus ustus canduit, et ventis glacies adstricta pependit;	115
tum primum subiere domos; domus antra fuerunt et densi frutices et vinctae cortice virgae. semina tum primum longis Cerealia sulcis obruta sunt, pressique iugo gemuere iuvenci.	120
Tertia post illam successit aenea proles, saevior ingenii et ad horrida promptior arma, non scelerata tamen; de duro est ultima ferro. protinus intrupit venae peioris in aevum omne nefas: fugere pudor verumque fidesque;	125
in quorum subiere locum fraudesque dolusque insidiaque et vis et amor sceleratus habendi. vela dabant ventis nec adhuc bene noverat illos navita, quaeque prius steterant in montibus altis,	130
fluctibus ignotis insultavere carinae, communemque prius ceu lumina solis et auras cautus humum longo signavit limite mensur. nec tantum segetes alimentaque debita dives	135
poscebat humus, sed itum est in viscera terrae, quasque recondiderat Stygiisque admoverat umbris, effodiuntur opes, irritamenta malorum.	140
iamque nocens ferrum ferroque nocentius aurum prodierat, prodit bellum, quod pugnat utroque, sanguineaque manu crepitantia concutit arma.	145

vivitur ex rapto: non hospes ab hospite tutus,
non socer a genero, fratrum quoque gratia rara est; 145
inminet exitio vir coniugis, illa mariti,
lurida terribiles miscent aconita novercae,
filius ante diem patrios inquirit in annos:
victa iacet pietas, et virgo caede madentis
ultima caelestum terras Astraea reliquit. 150
Neve foret terris securior arduus aether,
adfectasse ferunt regnum caeleste gigantas
altaque congestos struxisse ad sidera montis.
tum pater omnipotens misso perfregit Olympum
fulmine et excussit subiecto Pelion Ossae. 155
obruta mole sua cum corpora dira iacerent,
perfusam multo natorum sanguine Terram
immaduisse ferunt calidumque animasse cruentem
et, ne nulla suae stirpis monimenta manerent,
in faciem vertisse hominum; sed et illa propago 160
contemptrix superum saevaequa avidissima caedis
et violenta fuit: scires e sanguine natos.

b. Ovid, Met. I,452-567: Apollo und Daphne

Primus amor Phoebi Daphne Peneia, quem non 1.452
fors ignara dedit, sed saeva Cupidinis ira,
Delius hunc nuper, victa serpente superbus,
viderat adducto flectentem cornua nervo
'quid' que 'tibi, lascive puer, cum fortibus armis?' 455
dixerat: 'ista decent umeros gestamina nostros,
qui dare certa ferae, dare vulnera possumus hosti,
qui modo pestifero tot iugera ventre prementem
stravimus innumeris tumidum Pythona sagittis. 460
tu face nescio quos esto contentus amores
inritare tua, nec laudes adsere nostras!'
filius huic Veneris 'figat tuus omnia, Phoebe,
te meus arcus' ait; 'quantoque animalia cedunt
cuncta deo, tanto minor est tua gloria nostra.' 465
dixit et eliso percussis aere pennis
inpiger umbrosa Parnasi constitit arce
eque sagittifera prompsit duo tela pharetra

diversorum operum: fugat hoc, facit illud amorem;
 quod facit, auratum est et cuspide fulget acuta,
 quod fugat, obtusum est et habet sub harundine plumbum.470
 hoc deus in nympha Peneide fixit, at illo
 laesit Apollineas traiecta per ossa medullas;
 protinus alter amat, fugit altera nomen amantis
 silvarum latebris captivarumque ferarum475
 exuvii gaudens innuptaeque aemula Phoebes:
 vitta coercedat positos sine lege capillos.
 multi illam petiere, illa aversata petentes
 impatiens expersque viri nemora avia lustrat
 nec, quid Hymen, quid Amor, quid sint conubia curat.480
 saepe pater dixit: 'generum mihi, filia, debes,'
 saepe pater dixit: 'debes mihi, nata, nepotes';
 illa velut crimen taedas exosa iugales
 pulchra verecundo suffuderat ora rubore
 inque patris blandis haerens cervice lacertis485
 'da mihi perpetua, genitor carissime,' dixit
 'virginitate frui! dedit hoc pater ante Diana.'
 ille quidem obsequitur, sed te decor iste quod optas
 esse vetat, votoque tuo tua forma repugnat:
 Phoebus amat visaeque cupid conubia Daphnes,490
 quodque cupid, sperat, suaque illum oracula fallunt,
 utque leves stipulae demptis adolentur aristis,
 ut facibus saepes ardent, quas forte viator
 vel nimis admovit vel iam sub luce reliquit,
 sic deus in flamas abiit, sic pectore toto
 uritur et sterilem sperando nutrit amorem.495
 spectat inornatos collo pendere capillos
 et 'quid, si comantur?' ait. videt igne micantes
 sideribus similes oculos, videt oscula, quae non
 est vidisse satis; laudat digitosque manusque
 bracchiaque et nudos media plus parte lacertos;500
 si qua latent, meliora putat. fugit ocior aura
 illa levi neque ad haec revocantis verba resistit:
 'nymph, precor, Penei, mane! non insequor hostis;
 nymph, mane! sic agna lupum, sic cerva leonem,505
 sic aquilam penna fugiunt trepidante columbae,
 hostes quaeque suos: amor est mihi causa sequendi!
 me miserum! ne prona cadas indignave laedi
 crura notent sentes et sim tibi causa doloris!

aspera, qua properas, loca sunt: moderatus, oro, curre fugamque inhibe, moderatus insequar ipse. cui placeas, inquire tamen: non incola montis, non ego sum pastor, non hic armenta gregesque horridus observo. nescis, temeraria, nescis, quem fugias, ideoque fugis: mihi Delphica tellus et Claros et Tenedos Patareaque regia servit; Iuppiter est genitor; per me, quod eritque fuitque estque, patet; per me concordant carmina nervis. certa quidem nostra est, nostra tamen una sagitta certior, in vacuo quae vulnera pectore fecit! 510	
	515
inventum medicina meum est, opiferque per orbem dico, et herbarum subiecta potentia nobis. ei mihi, quod nullis amor est sanabilis herbis nec prosunt domino, quae prosunt omnibus, artes! Plura locuturum timido Peneia cursu 1.525	
fugit cumque ipso verba imperfecta reliquit, tum quoque visa decens; nudabant corpora venti, obviaque adversas vibrabant flamina vestes, et levis impulsos retro dabat aura capillos, auctaque forma fuga est. sed enim non sustinet ultra perdere blanditias iuvenis deus, utque monebat 520	
ipse Amor, admisso sequitur vestigia passu. ut canis in vacuo leporem cum Gallicus arvo vidit, et hic praedam pedibus petit, ille salutem; alter inhaesuro similis iam iamque tenere 530	
sperat et extento stringit vestigia rostro, alter in ambiguo est, an sit comprehensus, et ipsis morsibus eripitur tangentiaque ora relinquunt: sic deus et virgo est hic spe celer, illa timore. qui tamen insequitur pennis adiutus Amoris, 535	
ocior est requiemque negat tergoque fugacis imminet et crinem sparsum cervicibus adflat. viribus absumptis expalluit illa citaeque victa labore fugae spectans Peneidas undas 'fer, pater,' inquit 'opem! si flumina numen habetis, 540	
qua nimium placui, mutando perde figuram!' 545	
vix prece finita torpor gravis occupat artus, mollia cinguntur tenui praecordia libro, in frondem crines, in ramos bracchia crescunt, pes modo tam velox pigris radicibus haeret, 550	
547	

ora cacumen habet: remanet nitor unus in illa.

Hanc quoque Phoebus amat positaque in stipite dextra
sentit adhuc trepidare novo sub cortice pectus
complexusque suis ramos ut membra lacertis
oscula dat ligno; refugit tamen oscula lignum.
cui deus 'at, quoniam coniunx mea non potes esse,
arbor eris certe' dixit 'mea! semper habebunt
te coma, te citharae, te nostrae, laure, pharetrae;
tu ducibus Latiis aderis, cum laeta Triumphum
vox canet et visent longas Capitolia pompas;
postibus Augustis eadem fidissima custos
ante fores stabis mediumque tuebere querum,
utque meum intonsis caput est iuvenale capillis,
tu quoque perpetuos semper gere frondis honores!'
finierat Paean: factis modo laurea ramis
adnuit utque caput visa est agitasse cacumen.

555

560

565

c. Ovid, Met. III,339-510: Narcissus und Echo

Ille per Aonias fama celeberrimus urbes	3.339
inreprehensa dabat populo responsa petenti;	340
prima fide vocisque ratae temptamina sumpsit	
caerula Liriope, quam quondam flumine curvo	
implicuit clausaeque suis Cephisos in undis	
vim tulit: enixa est utero pulcherrima pleno	
infantem nymphę, iam tunc qui posset amari,	345
Narcissumque vocat. de quo consultus, an esset	
tempora maturaे visurus longa senectae,	
fatidicus vates 'si se non noverit' inquit.	
vana diu visa est vox auguris: exitus illam	
resque probat letique genus novitasque furoris.	350
namque ter ad quinos unum Cephisius annum	
addiderat poteratque puer iuvenisque videri:	
multi illum iuvenes, multae cupiere puellae;	
sed fuit in tenera tam dura superbia forma,	
nulli illum iuvenes, nullae tetigere puellae.	355
adspicit hunc trepidos agitantem in retia cervos	
vocalis nymphę, quae nec reticere loquenti	
nec prior ipsa loqui didicit, resonabilis Echo.	
Corpus adhuc Echo, non vox erat et tamen usum	

garrula non alium, quam nunc habet, oris habebat, reddere de multis ut verba novissima posset. fecerat hoc Iuno, quia, cum deprendere posset sub Iove saepe suo nymphas in monte iacentis, illa deam longo prudens sermone tenebat, dum fugerent nymphae. postquam hoc Saturnia sensit,	360
'huius' ait 'linguae, qua sum delusa, potestas parva tibi dabitur vocisque brevissimus usus,' reque <u>minas</u> firmat. tantum haec in fine loquendi ingeminat voces auditaque verba reportat.	365
ergo ubi Narcissum per devia rura vagantem vidit et incaluit, sequitur vestigia furtim, quoque magis sequitur, flamma propiore calescit, non aliter quam cum summis circumlita taedis admotas rapiunt vivacia sulphura flamas.	370
o quotiens voluit blandis accedere dictis et mollis adhibere preces! natura repugnat nec sinit, incipiat, sed, quod sinit, illa parata est exspectare sonos, ad quos sua verba remittat.	375
forte puer comitum seductus ab agmine fido dixerat: 'ecquis adest?' et 'adest' responderat Echo. hic stupet, utque aciem partes dimitit in omnis, voce 'veni!' magna clamat: vocat illa vocantem.	380
respicit et rursus nullo veniente 'quid' inquit 'me fugis?' et totidem, quot dixit, verba recepit. perstat et alternae deceptus imagine vocis	385
'huc coeamus' ait, nullique libentius umquam responsura sono 'coeamus' rettulit Echo et verbis favet ipsa suis egressaque silva ibat, ut iniceret sperato bracchia collo;	
ille fugit fugiensque 'manus complexibus aufer! ante' ait 'emoriar, quam sit tibi copia nostri'; rettulit illa nihil nisi 'sit tibi copia nostri!' spreta latet silvis pudibundaque frondibus ora	390
protegit et solis ex illo vivit in antris; sed tamen haeret amor crescitque dolore repulsae;	395
extenuant vigiles corpus miserabile curae adducitque cutem macies et in aera sucus corporis omnis abit; vox tantum atque ossa supersunt: vox manet, ossa ferunt lapidis traxisse figuram.	
inde latet silvis nulloque in monte videtur,	400

omnibus auditur: sonus est, qui vivit in illa. Sic hanc, sic alias undis aut montibus ortas luserat hic nymphas, sic coetus ante viriles; inde manus aliquis despectus ad aethera tollens 'sic amet ipse licet, sic non potiatur amato!' dixerat: adsensit precibus Rhamnusia iustis. fons erat inlimis, nitidis argenteus undis, quem neque pastores neque pastae monte capellae contigerant aliudve pecus, quem nulla volucris nec fera turbarat nec lapsus ab arbore ramus; gramen erat circa, quod proximus umor alebat, silvae sole locum passura tepescere nullo. hic puer et studio venandi lassus et aestu procubuit faciemque loci fontemque secutus, dumque sitim sedare cupit, sitis altera crevit, dumque bibit, visae correptus imagine formae spem sine corpore amat, corpus putat esse, quod umbra est. adstupet ipse sibi vultuque inmotus eodem haeret, ut e Pario formatum marmore signum;	3.402
	405
	410
	415
spectat humi positus geminum, sua lumina, sidus et dignos Baccho, dignos et Apolline crines inpubesque genas et eburnea colla decusque oris et in niveo mixtum candore ruborem, cunctaque miratur, quibus est mirabilis ipse: se cupit inprudens et, qui probat, ipse probatur, dumque petit, petitur, pariterque accedit et ardet. inrita fallaci quotiens dedit oscula fonti, in mediis quotiens visum captantia collum bracchia mersit aquis nec se deprendit in illis! quid videat, nescit; sed quod videt, uritur illo, atque oculos idem, qui decipit, incitat error. credule, quid frustra simulacula fugacia captas? quod petis, est nusquam; quod amas, avertere, perdes! ista repercussae, quam cernis, imaginis umbra est:	420
	425
nil habet ista sui; tecum venitque manetque; tecum discedet, si tu discedere possis!	430
Non illum Cereris, non illum cura quietis abstrahere inde potest, sed opaca fusus in herba spectat inexpleto mendacem lumine formam perque oculos perit ipse suos; paulumque levatus ad circumstantes tendens sua bracchia silvas	435
	3.437
	440

'ecquis, io silvae, crudelius' inquit 'amavit?
 scitis enim et multis latebra opportuna fuistis.
 ecquem, cum vestrae tot agantur saecula vitae,
 qui sic tabuerit, longo meministis in aevo? 445
 et placet et video; sed quod videoque placetque,
 non tamen invenio'—tantus tenet error amantem—
 'quoque magis doleam, nec nos mare separat ingens
 nec via nec montes nec clausis moenia portis;
 exigua prohibemur aqua! cupit ipse teneri: 450
 nam quotiens liquidis porrexiimus oscula lymphis,
 hic totiens ad me resupino nititur ore.
 posse putes tangi: minimum est, quod amantibus obstat.
 quisquis es, huc exi! quid me, puer unice, fallis
 quoque petitus abis? certe nec forma nec aetas 455
 est mea, quam fugias, et amarunt me quoque nymphae!
 spem mihi nescio quam vultu promittis amico,
 cumque ego porrexi tibi bracchia, porrigit ultiro,
 cum risi, adrides; lacrimas quoque saepe notavi
 me lacrimante tuas; nutu quoque signa remittis
 et, quantum motu formosi suspicor oris, 460
 verba refers aures non pervenientia nostras!
 iste ego sum: sensi, nec me mea fallit imago;
 uror amore mei: flamas moveoque feroque.
 quid faciam? roger anne rogem? quid deinde rogabo? 465
 quod cupio mecum est: inopem me copia fecit.
 o utinam a nostro secedere corpore possem!
 votum in amante novum, vellem, quod amamus, abesset.
 iamque dolor vires adimit, nec tempora vitae
 longa meae superant, primoque extinguor in aevo. 470
 nec mihi mors gravis est posituro morte dolores,
 hic, qui diligitur, vellem diuturnior esset;
 nunc duo concordes anima moriemur in una.'
 Dixit et ad faciem rediit male sanus eandem 3.474
 et lacrimis turbavit aquas, obscuraque moto
 reddita forma lacu est; quam cum vidisset abire,
 'quo refugis? remane nec me, crudelis, amantem
 desere!' clamavit; 'liceat, quod tangere non est,
 adspicere et misero praebere alimenta furor!' 475
 dumque dolet, summa vestem deduxit ab ora
 nudaque marmoreis percussit pectora palmis.
 pectora traxerunt roseum percussa ruborem,

non aliter quam poma solent, quae candida parte, parte rubent, aut ut variis solet uva racemis ducere purpureum nondum matura colorem.	485
quae simul adspexit liquefacta rursus in unda, non tulit ulterius, sed ut intabescere flavae igne levi cerae matutinaeque pruinae sole tepente solent, sic attenuatus amore	
liquitur et tecto paulatim carpitur igni; et neque iam color est mixto candore rubori,	490
nec vigor et vires et quae modo visa placebant, nec corpus remanet, quondam quod amaverat Echo.	
quae tamen ut vidit, quamvis irata memorque, indoluit, quotiensque puer miserabilis 'eheu' dixerat, haec resonis iterabat vocibus 'eheu';	495
cumque suos manibus percusserat ille lacertos, haec quoque reddebat sonitum plangoris eundem. ultima vox solitam fuit haec spectantis in undam:	
'heu frustra dilecte puer!' totidemque remisit verba locus, dictoque vale 'vale' inquit et Echo.	500
ille caput viridi fessum submisit in herba, lumina mors clausit domini mirantia formam: tum quoque se, postquam est inferna sede receptus,	
in Stygia spectabat aqua. planxere sorores naides et sectos fratri posuere capillos,	505
planixerunt dryades; plangentibus adsonat Echo. iamque rogum quassasque faces feretrumque parabant:	
nusquam corpus erat; croceum pro corpore florem inveniunt foliis medium cingentibus albis.	510

d. Ovid, Met. VI,146-312: Niobe

Lydia tota fremit, Phrygiaeque per oppida facti rumor it et magnum sermonibus occupat orbem. ante suos Niobe thalamos cognoverat illam, tum cum Maeoniam virgo Sipylumque colebat;	6.146
nec tamen admonita est poena popularis Arachnes, cedere caelitibus verbisque minoribus uti. multa dabant animos; sed enim nec coniugis artes nec genus amborum magnique potentia regni	150
sic placuere illi, quamvis ea cuncta placerent, ut sua progenies; et felicissima matrum	155

dicta foret Niobe, si non sibi visa fuisse.
 nam sata Tiresia venturi praescia Manto
 per medias fuerat divino concita motu
 vaticinata vias: 'Ismenides, ite frequentes
 et date Latonae Latonigenisque duobus 160
 cum prece tura pia lauroque innectite crinem:
 ore meo Latona iubet.' paretur, et omnes
 Thebaides iussis sua tempora frondibus ornant
 turaque dant sanctis et verba precantia flammis.

Ecce venit comitum Niobe celeberrima turba 165
 vestibus intexto Phrygiis spectabilis auro
 et, quantum ira sinit, formosa; movensque decoro
 cum capite inmissos umerum per utrumque capillos
 constituit, utque oculos circumtulit alta superbos,
 'quis furor auditos' inquit 'praeponere visis 170
 caelestes? aut cur colitur Latona per aras,
 numen adhuc sine ture meum est? mihi Tantalus auctor,
 cui licuit soli superorum tangere mensas;
 Pleiadum soror est genetrix mea; maximus Atlas
 est avus, aetherium qui fert cervicibus axem; 175
 Iuppiter alter avus; socero quoque glorior illo.
 me gentes metuunt Phrygiae, me regia Cadmi
 sub domina est, fidibusque mei commissa mariti
 moenia cum populis a meque viroque reguntur.
 in quamcumque domus adverti lumina partem, 180
 immensa spectantur opes; accedit eodem
 digna dea facies; huc natas adice septem
 et totidem iuvenes et mox generosque nurusque!
 quaerite nunc, habeat quam nostra superbia causam,
 nescio quoque audete satam Titanida Coeo 185
 Latonam präferre mihi, cui maxima quondam
 exiguum sedem pariturae terra negavit!
 nec caelo nec humo nec aquis dea vestra recepta est:
 exsul erat mundi, donec miserata vagantem
 "hospita tu terris erras, ego" dixit "in undis" 190
 instabilemque locum Delos dedit. illa duorum
 facta parens: uteri pars haec est septima nostri.
 sum felix (quis enim neget hoc?) felixque manebo
 (hoc quoque quis dubitet?): tutam me copia fecit.
 maior sum quam cui possit Fortuna nocere, 195
 multaque ut eripiat, multo mihi plura relinquet.

- excessere metum mea iam bona. fingite demi
 huic aliquid populo natorum posse meorum:
 non tamen ad numerum redigar spoliata duorum,
 Latonae turbam, qua quantum distat ab orba? 200
 ite—satis pro re sacri—laurumque capillis
 ponite!' deponunt et sacra infecta relinquunt,
 quodque licet, tacito venerantur murmure numen.
- Indignata dea est summoque in vertice Cynthi 6.204
 talibus est dictis gemina cum prole locuta:
 'en ego vestra parens, vobis animosa creatis,
 et nisi Iunoni nulli cessura dearum,
 an dea sim, dubitor perque omnia saecula cultis
 arceor, o nati, nisi vos succurritis, aris.
 nec dolor hic solus; diro convicia facto 210
 Tantalis adiecit vosque est postponere natis
 ausa suis et me, quod in ipsam reccidat, orbam
 dixit et exhibuit linguam scelerata paternam.'
 adiectura preces erat his Latona relatis:
- 'desine!' Phoebus ait, 'poenae mora longa querella est!' 215
 dixit idem Phoebe, celerique per aera lapsu
 contigerant tecti Cadmeida nubibus arcem.
- Planus erat lateque patens prope moenia campus,
 adsiduis pulsatus equis, ubi turba rotarum
 duraque mollierat subiectas ungula glaebas. 220
 pars ibi de septem genitis Amphione fortis
 descendunt in equos Tyrioque rubentia suco
 terga premunt auroque graves moderantur habenas.
 e quibus Ismenus, qui matri sarcina quondam
 prima sua fuerat, dum certum flectit in orbem 225
 quadripedis cursus spumantiaque ora coerct,
 'ei mihi!' conclamat medioque in pectore fixa
 tela gerit frenisque manu moriente remissis
 in latus a dextro paulatim defluit armo.
- proximus audito sonitu per inane pharetrae
 frena dabat Sipylus, veluti cum praescius imbris
 nube fugit visa pendentiaque undique rector
 carbasa deducit, ne qua levis effluat aura:
 frena tamen dantem non evitabile telum 230
 consequitur, summaque tremens cervice sagitta
 haesit, et exstabat nudum de gutture ferrum;
 ille, ut erat, pronus per crura admissa iubasque

volvitur et calido tellurem sanguine foedat.	
Phaedimus infelix et aviti nominis heres	
Tantalus, ut solito finem in posuere labori,	240
transierant ad opus nitidae iuvenale palaestrae;	
et iam contulerant arto luctantia nexu	
pectora pectoribus, cum tento concita nervo,	
sicut erant iuncti, traiecit utrumque sagitta.	
ingemuere simul, simul incurvata dolore	245
membra solo posuere, simul suprema iacentes	
lumina versarunt, animam simul exhalarunt.	
adspicit Alphenor laniataque pectora plangens	
advolat, ut gelidos complexibus adlevet artus,	
inque pio cadit officio; nam Delius illi	250
intima fatifero rupit praecordia ferro.	
quod simul eductum est, pars et pulmonis in hamis	
eruta cumque anima crux est effusus in auras.	
at non intonsum simplex Damasicthona vulnus	
adficit: ictus erat, qua crus esse incipit et qua	255
mollia nervosus facit internodia poples.	
dumque manu temptat trahere exitiabile telum,	
altera per iugulum pennis tenus acta sagitta est.	
expulit hanc sanguis seque eiaculatus in altum	
emicat et longe terebrata prosilit aura.	260
ultimus Ilioneus non profectura precando	
bracchia sustulerat 'di' que 'o communiter omnes,'	
dixerat ignarus non omnes esse rogandos	
'parcite!' motus erat, cum iam revocabile telum	265
non fuit, arcitenens; minimo tamen occidit ille	
vulnere, non alte percusso corde sagitta.	
Fama mali populique dolor lacrimaeque suorum	6.267
tam subitae matrem certam fecere ruinae,	
mirantem potuisse irascentemque, quod ausi	
hoc essent superi, quod tantum iuris haberent;	270
nam pater Amphion ferro per pectus adacto	
finierat moriens pariter cum luce dolorem.	
heu! quantum haec Niobe Niobe distabat ab illa,	
quae modo Latois populum submoverat aris	
et medium tulerat gressus resupina per urbem	275
invidiosa suis; at nunc miseranda vel hosti!	
corporibus gelidis incumbit et ordine nullo	
oscula dispensat natos suprema per omnes;	

a quibus ad caelum liventia bracchia tollens 'pascere, crudelis, nostro, Latona, dolore, pascere' ait 'satiaque meo tua pectora luctu! [corque ferum satia!' dixit. 'per funera septem] efferor: exulta victrixque inimica triumpha! cur autem victrix? miserae mihi plura supersunt, quam tibi felici; post tot quoque funera vinco!"	280
Dixerat, et sonuit contento nervus ab arcu; qui praeter Nioben unam conterruit omnes: illa malo est audax. stabant cum vestibus atris ante toros fratrum demisso crine sorores; e quibus una trahens haerentia viscere tela	290
inposito fratri moribunda relanguit ore; altera solari miseram conata parentem conticuit subito duplicataque vulnere caeco est. [oraque compressit, nisi postquam spiritus ibat]	295
haec frustra fugiens collabitur, illa sorori immoritur; latet haec, illam trepidare videres. sexque datis leto diversaque vulnera passis ultima restabat; quam toto corpore mater,	
tota veste tegens 'unam minimamque relinque! de multis minimam posco' clamavit 'et unam.'	300
dumque rogat, pro qua rogat, occidit: orba resedit exanimes inter natos natasque virumque deriguitque malis; nulos movet aura capillos, in vultu color est sine sanguine, lumina maestis	
stant inmota genis, nihil est in imagine vivum.	305
ipsa quoque interius cum duro lingua palato congelat, et venae desistunt posse moveri; nec flecti cervix nec bracchia reddere motus nec pes ire potest; intra quoque viscera saxum est.	
flet tamen et validi circumdata turbine venti	310
in patriam rapta est: ibi fixa cacumine montis liquitur, et lacrimas etiam nunc marmora manant.	

e. Ovid, Met. VIII,183-235: Daedalus und Icarus

Daedalus interea Creten longumque perosus exilium tactusque loci natalis amore clausus erat pelago. 'terras licet' inquit 'et undas	185
---	-----

obstruat: et caelum certe patet; ibimus illac:
 omnia possideat, non possidet aera Minos.'
 dixit et ignotas animum dimittit in artes
 naturamque novat. nam ponit in ordine pennis
 a minima coepitas, longam breviore sequenti,
 ut clivo crevisse putes: sic rustica quandam
 fistula disparibus paulatim surgit avenis;
 tum lino medias et ceris alligat imas
 atque ita compositas parvo curvamine flectit,
 ut veras imitetur aves. puer Icarus una
 stabat et, ignarus sua se tractare pericla,
 ore renidenti modo, quas vaga moverat aura,
 captabat plumas, flavam modo pollice ceram
 mollibat lusuque suo mirabile patris
 impediebat opus. postquam manus ultima coepito
 inposita est, geminas opifex libravit in alas
 ipse suum corpus motaque pependit in aura;
 instruit et natum 'medio' que 'ut limite curras,
 Icare,' ait 'moneo, ne, si demissior ibis,
 unda gravet pennis, si celsior, ignis adurat:
 inter utrumque vola. nec te spectare Booten
 aut Helicen iubeo strictumque Orionis ensem:
 me duce carpe viam!' pariter praecepta volandi
 tradit et ignotas umeris accommodat alas.
 inter opus monitusque genae maduere seniles,
 et patriae tremuere manus; dedit oscula nato
 non iterum repetenda suo pennisque levatus
 ante volat comitique timet, velut ales, ab alto
 quae teneram prolem produxit in aera nido,
 hortaturque sequi damnosasque erudit artes
 et movet ipse suas et nati respicit alas.
 hos aliquis tremula dum captat harundine pisces,
 aut pastor baculo stivave innixus arator
 vidit et obstipuit, quique aethera carpere possent,
 credidit esse deos. et iam Iunonia laeva
 parte Samos (fuerant Delosque Parosque relictae)
 dextra Lebinthos erat fecundaque melle Calymne,
 cum puer audaci coepit gaudere volatu
 deseruitque ducem caelique cupidine tractus
 altius egit iter. rapidi vicinia solis
 mollit odoratas, pennarum vincula, ceras;

190

195

200

205

210

215

220

225

tabuerant cerae: nudos quatit ille lacertos,
 remigioque carens non ullas percipit auras,
 oraque caerulea patrium clamantia nomen
 excipiuntur aqua, quae nomen traxit ab illo.
 at pater infelix, nec iam pater, 'Icare,' dixit,
 'Icare,' dixit 'ubi es? qua te regione requiram?'
 'Icare' dicebat: pennas aspexit in undis
 devovitque suas artes corpusque sepulcro
 condidit, et tellus a nomine dicta sepulti.

230

235

f. Ovid, Met. X,1-77: Orpheus und Eurydice

Inde per immensum croceo velatus amictu 10.1
 aethera digreditur Ciconumque Hymenaeus ad oras
 tendit et Orphea neququam voce vocatur.
 adfuit ille quidem, sed nec sollemnia verba
 nec laetos vultus nec felix attulit omen. 5
 fax quoque, quam tenuit, lacrimoso stridula fumo
 usque fuit nullosque invenit motibus ignes.
 exitus auspicio gravior: nam nupta per herbas
 dum nova naiadum turba comitata vagatur,
 occidit in talum serpentis dente recepto. 10
 quam satis ad superas postquam Rhodopeius auras
 deflevit vates, ne non temptaret et umbras,
 ad Styga Taenaria est ausus descendere porta
 perque leves populos simulacraque functa sepulcro
 Persephonen adiit inamoenaque regna tenentem 15
 umbrarum dominum pulsisque ad carmina nervis
 sic ait: 'o positi sub terra numina mundi,
 in quem reccidimus, quicquid mortale creamur,
 si licet et falsi positis ambagibus oris
 vera loqui sinitis, non huc, ut opaca viderem 20
 Tartara, descendи, nec uti villosa colubris
 terna Medusaei vincirem guttura monstri:
 causa viae est coniunx, in quam calcata venenum
 viperam diffudit crescentesque abstulit annos.
 posse pati volui nec me temptasse negabo: 25
 vicit Amor. supera deus hic bene notus in ora est;
 an sit et hic, dubito: sed et hic tamen auguror esse,
 famaque si veteris non est mentita rapinae,

vos quoque iunxit Amor. per ego haec loca plena timoris,
 per Chaos hoc ingens vastique silentia regni, 30
 Eurydices, oro, properata retexite fata.
 omnia debemur vobis, paulumque morati
 serius aut citius sedem properamus ad unam.
 tendimus huc omnes, haec est domus ultima, vosque
 humani generis longissima regna tenetis. 35
 haec quoque, cum iustos matura peregerit annos,
 iuris erit vestri: pro munere poscimus usum;
 quodsi fata negant veniam pro coniuge, certum est
 nolle redire mihi: leto gaudete duorum.
 Talia dicentem nervosque ad verba moventem 10.40
 exsangues flebant animae; nec Tantalus undam
 captavit refugam, stupuitque Ixionis orbis,
 nec carpsere iecur volucres, urnisque vacarunt
 Belides, inque tuo sedisti, Sisyph, saxo.
 tunc primum lacrimis victarum carmine fama est
 Eumenidum maduisse genas, nec regia coniunx 45
 sustinet oranti nec, qui regit ima, negare,
 Eurydicenque vocant: umbras erat illa recentes
 inter et incessit passu de vulnere tardo.
 hanc simul et legem Rhodopeius accipit heros,
 ne flectat retro sua lumina, donec Avernas 50
 exierit valles; aut irrita dona futura.
 carpitur adclivis per muta silentia trames,
 arduus, obscurus, caligine densus opaca,
 nec procul afuerunt telluris margine summae: 55
 hic, ne deficeret, metuens avidusque videndi
 flexit amans oculos, et protinus illa relapsa est,
 bracchiaque intendens prendique et prendre certans
 nil nisi cedentes infelix arripit auras.
 iamque iterum moriens non est de coniuge quicquam 60
 questa suo (quid enim nisi se quereretur amatam?)
 supremumque 'vale,' quod iam vix auribus ille
 acciperet, dixit revolutaque rursus eodem est.
 Non aliter stupuit gemina nece coniugis Orpheus,
 quam tria qui timidus, medio portante catenas, 65
 colla canis vidit, quem non pavor ante reliquit,
 quam natura prior saxo per corpus oborto,
 quique in se crimen traxit voluitque videri
 Olenos esse nocens, tuque, o confisa figurae,

infelix Lethaea, tuae, iunctissima quondam
pectoris, nunc lapides, quos umida sustinet Ide.
orantem frustraque iterum transire volentem
portitor arcuerat: septem tamen ille diebus
squalidus in ripa Cereris sine munere sedit;
cura dolorque animi lacrimaeque alimenta fuere. 70
esse deos Erebi crudeles questus, in altam
se recipit Rhodopen pulsumque aquilonibus Haemum. 75